

# EGĀN



1-6

1967

Suplemento de Literatura del Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País  
Redacción: Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo», Palacio de la Diputación de Guipúzcoa

# SUMARIO

Págs

<i>E. Erkiaga: Gernikako Arbola ta Lekeítio</i> .....	3
<i>N. Alzola: Naparroan, Orreaga aldetik</i> .....	11
<i>Luis Villasante: Axular eta Gero.</i>	21
<i>N. A. G.: Migel Unamuno'koa euskal idazle.</i> .....	31
<i>I. Sarasola, S. Espriu, Markue, T. de Chardin: Olerkiak.</i> .....	36
<i>Bitáño: Mitxiñogorri</i> .....	57
<i>Unai Anai: Jaioterriaren ipuiña</i> ..	59
<i>Lopez-Mendizaba' dar Ixaka: Eskean nator</i> .....	60
<i>Cronin-Ametzaga: Verona'ko bizaldun</i> .....	62
<i>Altzarte: Orierriagako unai gaztea</i>	67
<i>Vinson-Bozas Urrutia: Atheka gaitzeko oihartzunak</i> .....	69
<i>A. Irigaray: Negian Girea?</i> .....	83
<i>Ozerinjauregi: Euskal ederti gaiak</i>	85
<i>Apat-Etxebarne: Naas-maas.</i> .....	88
<i>A. A.: Jan-edanak.</i> .....	94
<i>Adabakiak</i> .....	97
<i>L. Mitxelena: Ibiñagabeitia'tar Andima (G. B.)</i> .....	108
<i>L. Akesola, N. A. G., L. Mitxelena, J. San Martín: Liburuak</i> ..	110
<i>Agustin Zubikaray 1967 urteko Toribio Alzaga teatro sariaren irabazle</i> .....	137
<i>Gabriel Aresti: Justizia txistulari</i>	138
<i>A. M.<sup>a</sup> Labayen: Aur teatroa (incluida la obra teatral Perretxikojatea</i> .....	177
<i>Oskillaso: Akatsbako gizonaren heriotza</i> .....	190

DIRECCION Y REDACCION:

A. Arrue, A. Irigaray y L. Michelena

Números 1-6

Enero - Diciembre, 1967.

Impreso en Gráficas Colón, S. L. - S. S. Marzo 1968.



EGAN



# EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN  
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA  
Palacio de la Diputación de Guipuzcoa - SAN SEBASTIAN

---

IV Epoca

Vol. XXVI

Enero-Diciembre, 1967

---

Juan M. Altuna († 1868)

## “Gernikako Arbola” ta Lekeitio

*«Bitaño» adiskideari, gainerako  
zeetasunak billa ditzan.*

Ba da gure sorterrian musika kutsuzko oroitzapena damaigun mendixka. Zera, Lumentxa deritzona. Erriak, Kalbario izenez darabil maizenik, gurutze-bide pollita ta idurikorra baitu muiño bakar ta tuntur orrek.

Seireun urte beteko dira urrengo urtean, muiño orren barrenera eldu zirala Guzmango Domingo santuaren alabak.

Geroztik, noski, kantu gozoric ez da falta izan bazter beeratu orretan. Alegia, lekaime oien komentuetan, bai zaarrea, bai berri-goan.

Seigarren eunurte-buru orretan jaialdi bereziak izango baitira, egun batzuk oporretan emateko eldu berri generalrik, egin diguten eskariari ezin, ba, ezetzik esan. Eta orra, izneurtuak egin ditugu seigarren gizaldi ori aipatzeko, ta euskal-itzei, euskal-doiñu egokia asmatu ere bai.

Bestalde, mendixka orretan gora ta beera, amaika kantu berri eder ernarazi zituan Bizente Goikoetxea musikari azkarrak, emen, gure uri ontan egon izan zan urteetan eta egotaldietan; ain zuzen gure jaiotetxean bizi izan zan lenbizi onera etortzean.

Baiña orain astindu nai dugun zeraz ari generalrik, Lumentxa



mendixkaren mazelean dagoan illerrian, beste askoren artean datzan gorpua dugu aipagarri.

Gaiñean dugu, izan ere, Juan Maria Blas Altuna ta Maskaroa musikari ona il zaneko lenbiziko eunurteburua.

\* \* \*

Durangon jaio izan zan J. M. B. Altuna ta Maskaroa.

Noiz, ordea, 1827 gn. ala 1828 garren urtean?

Ikasirik zituan musika gaiak, gai-maillako jakituriaz ondu nairik, Altunak, Paris-en egin zituan azkeneko estudio onuratsuak.

Noizarte egon zan Paris-en eta noiz eldu ote zan Lekeitio-ra, emengo organista izateko?

Oraindik orain, A. Zubikarai-ren luma urduriak adierazirik, arako «Ondarrutar abade» ospatsua, jaiotzez lekeitiarra izan zala jakin izan dugu.

Orraitio, ez dugu noski Altuna gurea zanik idatziko, baiña bai ordea, «Gernikako arbola» kantu ezagun eta maitagarriaz, ba duala zerikusi andirik gure sorterri onek.

\* \* \*

Edonork daki Joxe Mari Iparragirre ospatsuaren ibilleren berri. Bigarren karlistada, txit laburra arean, Catalunya aldean sortu ta aizatu zuten, 1847 gn. urtean, Tristany ta Ros de Eroles buruzagi ziralarik. Cabrera entzutetsua ere, arako Maestrazgoko katamotza, berriro sartu izan zan España aldera.

Tristany eta Ros berealakoan baitu zituzten eta armaz garbitu ere bai. Orrela, gudu biurtu ez zan matxiñada ori amaitu-ala, zenbait karlistak Frantzi alderako bideari ekin zioten, eta oien artean Joxe Mari ere joan zitzaigun, 1848 gn. urtean.

Frantziatik ere bialti egin zuten, ordea, Iparragirre. Ango errepublikazaleak aizatuta, an or emen ozenki ta bero xamar kantatu oi bait zuan Marsellesa dalakoa.

Geroztik batera bestera ibilli zan Suiza, Alemani ta Itali aldean, kanta kantari ta antzerti-taldeekin noski, gose-egarriak asetu bearrez. Geroago, Londreserañño jo zuan, eta an, Mazarredo jeneralaz ezau-pidea ta zerbait artueman izanik, arek iritxi zion bere lurralderantz biurtzeko baimena.

Ta aukera ortaz baliaturik, uste danez 1851 gn. urtean azaldu zitzaigun euskal-lurretara.

Orduan kantatu bide zuan «Ara nun diran mendi maiteak» abesti xamurra.

Idazle zaarrak diotenez, famarik andiena eman zion kantua («Gernikako arbola» jakina!), Madrilleko Montera kaleko kafetxe batean, San Luis izenekoan, lenbizi abestu omen zuan.

Ez dugu orrela uste. Bizkaian eta Gipuzkoan kantatu izan zuan aurretiaz, noski. Baiña, diotenez, Madrillen, ainbat euskaldun ikasle ta gaiñetiko euskal-semer engan sekulako zarrada egin omen zuan Joxe Mariren zortziko aberkoi arek.

Arik ganeko asteetan, Euskalerrian bertan, erriz erri jardun izan zuan Joxe Mari egoneziñak, euskal-biotzak zuzperten eta leen-miñez jartzen: «...Euskaldunen artean, guztiz maitatua».

Leenxeago Frantzi aldean gertatua, orduan bere sorterrian bertan ere gertatu zitzaion. Alegia, Joxe Mariren kantuak ez zirala ez ango ez emendiko gobernuaren gogoko eta, besterik gabe, baitu eta baitegian illunperatu zuten Iparragirre ederra.

Ta ereti artako kantua utzi zigun, beste zortziko bat:

«Kartzelan sartu naute  
polliki polliki,  
negar egingo luke  
nere amak baleki...»

Anartean, ama gaisoa an zegoan Madrillen, eskolara joan zitzaion mutikoa, berriro noiz etxera biurtuko ote zan begira.

\* \* \*

Urteak joan, urteak etorri, Iparragirrek asmatua zala uste izan zuten doiñua, arena ez zala agertu izan digute. Zalantzaz ba zebillen aspaldi asko ta asko, Altuna-rena ote zan musika ura.

Eta orra. Berriki azaldu digute aldizkari batzuek, itzak Iparragirrerena izan arren, doiñua ez zala ez Iparragirrerena, ta ez Altuna-rena.

Altuna durangarra zan.

Eta Altunak ondotxo zekian, Garai errixkan entzundako doiñua. Egin egiñean, oraintsu arrotu diguten dantza zaar baten doiñua, «Dantzari dantza» bere izena.

Jakina, komeni litzateke «Dantzari dantza» orren doiñua, zan bezela eukitea. Eta orduan, alkar erkatze lana egitea besterik ez, zortziko zaarra ta Altunak Iparragirreri eskiñi ziona berdiñak zenbaiten ote diran jakiteko.

\* \* \*

Eta orain, goazen eunurte ta geixego leenerantz.



Inglaterratik eldu ta geroago, noski, beiñola, Joxe Mari Iparragirrek Lekeitio-ra jo zuan, ibiltauna bait zan.

Karlista jatorrenak ongi ezagutzen zuten orduko ere, Iparragirre, lenengo gerrate azkenetan don Karlos-en beraren jarraigoan ibilli zalako, arako zauriak zirala ta ez zirala.

Oiñez etorri al zan, ala mandazaiekini? Dana dala, orien artean Beeko kalertzean zegoan ostatuan sartu zan Joxe Mari. Ta baita ango etxeko jaunak bereala ezagutu ere.

Taberna ori, Bittor Arroitaena zan, gaitzizenez Bittor Arrupaingo, ta baita Bittor Bizar ere. Erreketek kementsua bera, sarjentu maillara jasotakoa. Bizarra gizon arek!... Bai, eta ez nolanaikoa.

Guk ere ezagutu bait genduan, ba zuan izan ere Bittor-ek alako mixterio usaia. Gure denporako gertaldia izan zan urrengo au.

Bittor Arrupaingo min artuta zegoan, eta gero, erren eta koxo geratu zan. Ortuari erori omen zan. Baratz andi ta zabala zeukan, an Santa Kataliñara bidean. Txakoliña ere egiten zuan urtero, eta zenbait kupel egin ere.

—Maats-parrelek konpontzen diarduala jausi da Bittor, eta min eginda dago.

—Maats-parreletik jausi dala? Jum...!

—Zer, ba?

—Zer ba? Ez ete da jausi, gero, an Armiñako artzuluan, azken gerratetik gordeta daukazan armak garbitzen eta zertzen diarduala?

Azken-itxok egiazkoak dira, guk geuk entzunak umetako urte aietan. Eta geroztik, an ikusi oi genduan Bittor trinko eta koxo; arik eta zaarrez il zan arte, 1920 urte inguruan, aiton agurgarri ura.

\* \* \*

Gorago aipatu egun artan, etxeko jaunak ondo baiño obeki artu izan zuan Joxe Mari Iparragirre bere ostatuan. Bapatean, an bertatik urbil zeukan bizartegira joan zitzaion Bittor, bere asmukide zan Popittori.

—Txo, Popitto! Etorri adi bertatik geurera! An yeukat Iparragirre geurea, kitarra ta guzti!

—Eztok egia izango!

—Ez be.

Popittotarrak, karlista sutsuak ezezik, musikazale purrukatuak ere ba ziran. Aipatzen dugun egun artarik urte asko geroago, Pio Baroja ere Lekeitiora etorri zan, eta zuzen zuzen, Popittoneko bizartegiaren goian ostatuz jarri. Popittoren kitarra jotaldiak ain luze eta etengabeak izan oi ziralako, Pio asarratu eta suak arturik, andik aldegin omen zuan, esku-artearen zeukan eleberria tajutzeko —Xanti

andia ote?— kitarra soñu ekin ura, atsegin ez baiña gogo aldagarri zitzaiolako.

Baiña biur gaitezen gure arira.

Arroita eta Maruri (Popitto) karlista asperreziñak, Iparragirre-ekin solasaldi gozoa izan zuten. Egun artan eta gaiñeko egunetan, alegia. Eta Bittor-ek jan eta edan galanki eman zion giputz ibiltariari.

Bertso ederrak zituela, ba, Joxe Marik, Gernikako arbola goratuaz antolatua, eta musika egokia asmatu eziñik zebillela.

Eta bapatean, lekeitiar gizon biak asmo bakarra izan zuten.

—Ba dogu guk, ba, musiku ona errian, ori zertuko leukeana.

—Zein, ordea?

—Altuna, mutil! Durangarra, Paris-en ikasia.

Eta ez bai ta ez ez, an dijoaz irurak Altuna-rengana, Iparragirrek zuan musika premiña, nork eskiñi ba zutela-ta.

Eskolapean zegoan Maruriren bizartegia, gaur Caja Ahorros Municipal de Bilbao dalakoa dagoan tokian bertan. Arroितaren ostatuan, ordea, orain bizartegia dauka gure adiskide betiko batek.

Eskolapetik urbil xamar dago Trinitade kalea. Ortxe, 7 garren etxean bizi zan, lenengo oiñean, Juan Mari Altuna, erriko organista ernea. Etxe orrek zutik dirau oraindano, aldamenekoa eratsiberri izan arren.

Altunak, etxean bertan zeukan harmonio txiki bat. Eta soñu-gailu ortaz baliatu izan zan durangarra, Joxe Mari Iparragirreri doiñu ez ezaguna irakasteko.

Egun batzuetan iraun zuan, beraz, errian giputzak, eta Bittorenean jan, edan eta lo, eta Altunarenean entzun eta kantatu, andik aldegin zuanean ikasirik zeraman Iparragirrek munduan laister agertuko zuan kantu ederraren doiñua, itzak berberek bait zituan.

Altunak irakatsi doiñua, esan bezela, Garai errixkan entzundakoa zuan gure organista argi arek.

\* \* \*

Leenago aipatu bezela, Madrilleko gobernuari ez zitzaion batere gogoko izan Iparragirreren kantu ernagarria, eta Joxe Mari kartzelatik atera arren, ez zuan onek giro egokirik izan geroztik euskal-lurretan, eta erbestara bidean jarri zan. Asturias-en zear, Galiziaraiño jo zuan eta azkenez Portugal-en egotalditxoa egiñaz, Ameriketarantz abiatu, 1857 urtetik geroz. Emakume giputzarekin ezkondu zan an, eta artzain ibilli. Geroago, berriz, 1877 urtean edo aberri-ratu zan, eta Zozabarro basetxean il, 1881 gn. urtean.

Iparragirrek il zanean 61 urte zituen, beraz.

Altuna, gazteago zalarik ere, leenago il zan.



Lan au idazte orduan ez dugu argitu aal izan, Altuna noiz eldu izan zan onera. Baiña, 1857 baiño leen izan zala gertakizun ori, argi dago, noski.

Urte aietan, gure erri inguruko seme ta gure erriarentzat ongille ain bikaiña izan zan Jose Jabier Uribarren zalduna, Paris-en bizi zan, bere Bankuetxe ta guzti.

Sinisgarri da Paris-en alkar ezagutu zutela Uribarren bankeru ospatsu euskaldunak eta Altuna musikari gazteak. Eta Lekeition aberats arek jarrieraziko zuan organu berri bikaiña jotzeko, nor aukera-koagorik Altuna baiño?

Eta organua baiño leen, noski, eta urte batzuk aurretik, Altuna emen zegoan, erriko organista. Ta organu berri ori zertu orduko, irakatsi izan zion Iparragirreri Garaiko doiñua.

\* \* \*

Uribarren aberats ori, bestalde, senitarteko dugu. Gure aitonaren lengusua zan, eta onen bigarren deitura, aren lenbizikoa bezela zan.

Ikus dezagun orain, F. Okamika gure erriko istorigilleak, 1965 gn. urtean argitara liburuan, 243 gn. orrialdean: «Uribarren, Paris-en il zan, 1861 gn. aprillaren 8-an. Erriko gizon batzuek beren berengiz joan ziran mugaraiño, ongillearen gorpuaren billa. Maiatzaren 14-an eidu ziran urira. Ilkuxa gaiñean mantu egalundua ezarri zioten, itz oiek zituana: Iturriak, Ikastetxea, Nautika eskola, Lazunarri. Arek bere diruz egindako lanak. Elizkarietarako, Juan Maria Altuna organistak meza berezia idatzi zuan eta orduantxe estreñiatu zuten Parisko 1855 Agerketan saritua izan zan Cavaillé-Coll organu ederra.»

\* \* \*

Gazterik il zitzaigun, beraz, Altuna. Ez zituan 40 urte besterik. Eta aldi artan asko ta asko il oi ziran eriaz il ere, erromantikuen gaitzez: bularretik.

Anartean, bere bizitzako azken urteetan, zenbat bider ez ote zuan ikusi izango Altunak, an, bere etxetik oso urbil, Konpañiako elizarren aldamenean eta armailletan, orduan mutil koxkorra zan R. M. Azkue, 1864 gn. urtean, Juan Mari-ren etxetik bertan, jaio zan ura?

Udazkenean eta udaberrian joan dijoaz geienbat geiso ortarikoa dutenek. Eta alaxe, Altuna ere, 1868 gn. udaberrian joan zitzaigun, garagarrillean, San Antonio bezperan, musika arloan ainbat ikasketa egin eta emaitz mardulak eta borobillak emateko gertu-gertu zegoanean.

Lekeitioko illerrian datza aren gorpua ere. Lumentxa muiñoak

maitakiro gorde izan digu orainarte, solo santu artan sartu eta esku-bitara, bigarren goimaillan ezkerretik, bidetik urbil xamar.

Arrizko edergaillua du estalgarritzat, karakatxez egiña, emen ugari baita mueta ori. Arriaren atzean, arrabita irudia du, azalgain. Zcnbat bider ez ote genduan ikusi, umetxo giñalarik ere, gaur aren omenez lerro maitari auek egingo genituala buruak eman gabe? Zer genekian guk Altunaren berri, orduan?

Aurrean ilartitz auxe dauka:

AQUI YASEN  
LOS  
RESTOS MOR  
TALES DE  
D. JUAN MARIA  
DE ALTUNA Y  
MASCARUA. QUE  
SU ALMA ESTE  
ENTRE LOS BIE  
NABENTURADOS  
AMEN  
AÑO 1868

Nork jaso ote zion illobi apainxka ori? Agian, Espaiñiako Erregiña Isabel II gn. aginduz, onera etortzen zanetan, arek eskiñi kantuak atsegin izaten zitzaizkiolako?

\* \* \*

Ilberriko berri ori azalekoegia izanik, argitasun geiagoren eske elizako artxibura jo dugu.

Eta egia. Aipatutako 1868 gn. urtean il zan. Aurkitu orduko, ainbat orri itzuli ditugu, eta arrituta geratu, gaiñera, erri txiki batean, urte barruan ainbeste lagun il zala oartzean. Urte artan 121 lagunek izan zuten eriotzaldi. Ez zegoan inñun automobilik, eriotzak orrela ugaltzeko.

Baiña ezbearrez, azidentez, 27 lagun il ziran, geienak ez umeak; sabel-jarioz 13; sukarrez 17, aurrak eta umeak batipat; bularretik 9; tiphus dalakoaz 7; aurrak eta txit gazteak, 8. Zaarrez ere il zan mordoa, ordea, 13. Oraingo eri izugarri ontaz, bizenaz, ez zan inñor

il. Eta biotzetik, bat bakarra, ura ere Uribarrendarra, Paristik etorria, baiña gaztea.

\* \* \*

Eliz-artxibuan datzan lur-emate agiria, erraldatu dezagun orain.

D. Juan María  
Blas de Altuna,  
Profesor de Música

Como Cura de la Parroquial Matriz Santa María de Lequeitio en Vizcaya, Obispado de Vitoria, mandé dar sepultura eclesiástica el día de la fecha al cadáver de Dn. Juan María Blas de Altuna, natural de Durango, de cuarenta años, soltero, e hijo legítimo de Dn. Vizente de Altuna y Mazcazaga, natural de Aramaiona, y D.<sup>a</sup> Cecilia de Masca-roa y Echevarría, natural de Zornonza; falleció ayer de *Tisis*, habiendo recibido los Santos Sacramentos de Penitencia, Sagrado Viático, Extrema Unción; siendo testigos Pedro de Barainca, sacristán, y José Antonio de Gaviola, enterrador, natural de ésta. Y para que conste lo firmo. Lequeitio treze de Junio de mil ochocientos sesenta y ocho. Juan Domingo de Aguirre.

Eta orrelaxe joan zitzaigun, aztarna aundirik uzteke, artista argi ura. Geroago, Belasko ospatsua izan zan organista txit ona urte luzeetan, eta urrena, Alex Valdes Goikoetxea, gure musika irakaslea.

Altunaren eriotzako lenengo Eunurteburuan gagozan ezkeru, urren-go urte ortan, 1868-1968 bitartearen ondorengo egoki bezala, euskaldun errimaiteak epe gogoangarri ori egokiro ospatzea, bearkizuna litzatela dirudi.

Iparragirrek itz ederrez tajututako bertsuak, euskaldun guztien biotzetara, euskaldun zintzoen biotzetara beintzat, eldu baldin izan badira, Altunak ortarako autatu zuan erri-musikaz isuriak izan dirala ez dezagun aantz.

Goratu ditzagun beraz, kantu maitagarri ori abestutzean, Joxe Mari Iparragirre urretxuarra eta Juan Mari Altuna durangarra.

Euskalerrriak ez al ditu aaztuko, ez bata eta ez bestea, urte luzeetan.

E. ERKIAGA.

Lekeition, 1967 iraillean.



# NAPARROAN, ORREAGA ALDETIK

## ULTZAMA. AURIZPERRI.

Bost egun Orreagan. Astelenean joan eta zapatuan etorri. Egotaro ederra, benetan. Ibillaldi labur batzuk be bai, oiñez edo beribilean, baña batez be liburutegian emon dodaz ordurik geienak.

Ultzamako Bentan sartu urten bat, aruntzakoan. Bonaparte Luis-Luziano printzipea egon zana bera izango da, ziur. Basianoren orio-pinturazko oial bat dago, gelako bazter batean: bertako paraje-bazterren bat izango da, uste dodanez, ziurtasunez ez badakit be. Euskeraz berbetan entzuten da ezkaratzean, bai andrazkoen artean, baita umeak be.

Aurizperriko eleizea ikusteko be gelditu giñan. Gerrate osteko urteetan egiñikoa da, itxura barrikoa, eta euskeraz be imini zitubezan agiri batzuk. Ibarra-Agapitoren eskua ikusten da bertan, euskaltzale aundia izan dalako beti bera.

Ez dakit ba, gauza aundirik berba egiten dan euskeraz Aurizperriko errian. Emengo mutil bat joan zan Ameriketara, euskeraz tautik be jakin barik. Euskaldunen artean bizi izan da an urte askotan, eta euskeraz berbetan ikasita etorri da orain Euskalerrira. 1919'garren urtean joan zan Californiara (Los Angeles). Migel Urtaşun Erro da bere izena, orain Auritzen abade dagoan On Iñazioren anaia. Bertso batzuk merezi dauz kontu onek gero: Nora eta Ameriketara joan bear, euskeraz berbetan ikasteko.

## LIBURUTEGIA. ON POLI KANONIKUA. «GUERO».

Aberatsa da Orreagako liburutegia. Liburu asko ta asko dago an, izkuntza askotakoak, baña gitxi euskerazkoak. Lenengo argitaraldiko *Guero* bat bai. Liburutegi gitxik esan leikee gaur ori. Euskal-liburuzaleen artean gitxik dakiena da au: Orreagan dagoala «Guero» zar bat. Ez dakit nun aurkitu leikean gaur liburutegi au erosteko beste diru.

Auxe da Axularren liburu aipatuaren lenengoko arpegi-orrian di-  
ñoana:

GVERO  
BI PARTETAN,  
partitua eta berecia,  
LEHENBICICOAN  
EMAITEN DA, ADITCERA,  
cenbat calte eguiten duen luça-  
mendutan ibiltzeac, eguitecoen,  
gueroco utzteac.  
Bigarreanean quidatcenda, eta aitcinatcen, luça-  
menduac utciric, bere hala, bere eguin bi-  
deari, lothu nahi çaicana.  
Escritura Saindutic, Eliçaco Doctor etaric-  
eta liburu debocinozco etaric. Axular Sa-  
raco errotorac vildua,  
Ne tardes conuerti ad Dominum, & ne differas  
de die in diem, Eccles. 5.  
BORDELEN,  
G. MILLANGES Erregueren Imprima  
çaillea baithan.  
M.DC.XLIII.

Milla, seireun eta berrogeta irugarren urteko argitaldiko ale bi  
egon ei-ziran lenago Orreagan. Donostiako Diputaziñoan dago orain  
bestea, Urkijoren liburutegian. Naparroan bereganatu ebalá *Guero* bat,  
idatzi eban Urkijok berak. Oraindiñoako argitaratu barik dagozan bere  
paper batzuen artean irakurri dot ori. Ez dau esaten Naparroako zein  
erritan, baiña uste dot Orreagakoa izango dala. Liburuan bertan bein-  
tzat Orreagako bietatik bat dala, iminten du Donostian dagoanak.  
Zazpi *Guero*-ren barri emon eban Vinsonek bere EBLB bibliographi  
ezagutuan. Monzonek daukala Bonaparterena, esan deustee. Baita  
beste bat be bai, eta baleitekeala Lacomberen liburutegitik etorrita-  
koa izatea bera.

Orreagako erakusketa-gelan *Guero* ori imintea mereziduko leuke-  
la esan deutseet On Poli eta Apezetxea kanonikuei, eta baietz, ondo  
iruditzen jakeela, iminiko dabeela berinezko kutxa baten barruan  
ondo gordeta giltzakaz.

Beste euskal liburu batzuk be badagoz Orreagan: Kardaberazen  
*Jesus Maria eta Joserren Devocioa* (1824'koa), Aizkibelen Iztegia, Do-  
nibaneko Nl. Ih. Dr. abadearen *Gudu Izpirituála* (1750'koa), Joakin



Lizarragaren *Urteko Igande Guztietaraco Platicac* (1846'koa), Oihe-nartoren *Notitia vtrivsqve Vasconiae* (1638).

Egia esateko, Mikelestorenaren *Cerura Nai Duenac* liburutxoa ikusteko usteen joan nintzan batez be ara, baiña ez geiñun aurkitu. Lenago bazegola, esaten eben. Ale banaka batzuk bakarrik ezagutzen doguz gaur. «Larreko» euskal idazleak ikusi eban bat orduko urteetan Orreagako liburutegian. Baleiteke orain be Orreagan egotea liburu ori, baiña, esan dodan legez, ez genduan aurkitu.

On Poli kanonikua da Liburutegiaren arduran dagoana orain. Don Polikarpo Cia, Mañeruko semea. Lodia ez baiña lodikotetxoa bai On Poli. Umore onekoa. Kolore gorria. Atsegiñez billatzen dauz liburuak. Arratsaldeetan atxurjorran ibiltzen da ortuan eta lorategian. Liburutegian ibili ta gero asko ixartuten deusola burua, esaten dau berak, eta izan be olantxe izango da. Buruz daki liburutegiaren barri. Liburu guztien aurkibide osoa egiten dabil orain. Egunak joan eta egunak etorri, astiro astiro bere bierra aurrera daroia. Aurkituko al dau egunen batean Mikelestorenarena!

Mañeruko gauzak be kontau deustaz On Polik. Bere erriko euskerazko edo euskera-itxuradun leku-izen askogaz gogoratzen da: *Geremendia, Sotoaldea, Santosaldea, Amuña, Salbacea, Zamikoba, Mendebalea, Solakoiz, Txibirri* (*Izpea*-ko jauregiatxeari esaten ei-deutse «Txibirri» izen ori: Etxeberri izango da, ziur).

Soiñu zalea be bada. Ez daki berak euskeraz, baiña euskal kanta asko bai badakiz. Iruñeko kantatzaillietakoa be izanikoa ei-da, eta kantau be batzuk kantau egin deustaz. Ez deuko eztarri txarra On Polik. Makiña bat euskal-kanta imini ei-dauz berak paperetan, aparteko eskua daukolako idazkera dotoretarako. On Santos Begiristainek aginduta egiten dabil orain Obanoseko kofradiren baterako liburu bat, eta erakutsi deuste. Letra ederra dauko gero, benetan, On Polik.

Abade gaztea zala, gerratean ibilia be baidea On Poli. Montejurrako erreketiekin. Urkiola-mendietan be bai. Andik goitik Maiñeri ikusi ebanean, bere jaioterria gogoratu ei-jakon. Gero Otxandiotik Olasetara, eta Aramaioko Kurutzetik Udala-Intxortetatik bera Elorrioraiño. Durangoko San Frantziskuko mojetako eleizan emon ei-eban Mezia. «Memorias del Tercio de Montejurra» idatzi ei-eban, eta bere kontura argitaratu gero, gerrate ostean. Eztakit, baiña berarenak esango ditu On Polik, beste batzuk be eurenak esan dabeezan moduan. Neuk be euki dot asmoa eta gogoia gerratean ikusitakoak idazteko euskeraz, eta baten baiña geiagotan egon naz asteko lenengo kapitulua, baiña etxurea danez ez naz ni olako gauzak esateko jai. Bakezale egin niñuen Jaungoikoak eta etxean ez eusteen gerraterako zaletasunik erein biotzean. Baiña ni onelakoak urten arren, danetikoak dauz munduan.

Gauza arrigarri bat esan eustan On Polik, eta aztu ez daiten ipintekoa da, besteren batek idatzi daben ez dakit-eta: Garexeko Sancti Spiritus komentuko mojak, Utergako abadearen euskerazko Dotriña-liburutik irakurten ebeela Iñusente-Egunean, jatorduan, eta ori berak ezagutu ebala. Beriainen liburua ez zan izango, orraitino!?

## APEZTEGIA KANONIKUA.

Irigaray-Aingeruk emoniko ezaubideagaz agurtu neban Apeztegia kanoniku jauna. Amayurtarra da jaiotez On Bitorio, eta Iruritan azia. Erri onetan ezagutuko ziran biak, Irigaray eta Apeztegia, ziur. Abadegai-etxetik kanpora, Zaragozan ikaste nagusiak egiñikoa da: Goeta-Jakintzak eta Letra Ederren ikasteak. Berak gordetan dau orain *Guero* liburua. Euskaltzale aundia da. Euskal-liburuzalea be bai. Oso ederto egiten dau berba euskeraz, Baztan aldeko euskeran, baiña idatzi ez dau idatzi ezer, berak diñoanez. Bera ez dala jaiot idazlaritzarako, esaten dau. Tauer jaunari eskutitzen bat, eta kito. Sermoelaria bai, izan da, Baztango errietan batez be. Erratzun egon zan abade. Baztango euskeran idatzi baleu...

Liburu ederrak daukoz On Bitorio bere gelako liburutegi txikian: Joannategiren *Sainduen Bizitza* (1890) eta *Bihotz Sacratuaren hila-beteco escu-liburua* (1894), Etcheberriren *Testament Zarreko eta Berriko Istorioa* (bigarren «moldaldia»: 1875), Kardaberazen *Aita San Ignacioren egercicioen gañean afectoac* (1824), Donibane Lohitxuko [sic] N. I. D.-ren *Gudu Izpirituala* (1827), Mendibururen *Jesusen Amore Nequeei dagozten zenbait Otoitzgai* (laugarrena izan ezik, beste amar tomoak: 1759-1760), Grazio Ademaren *Escualdun Pelegrinaren Bidaltzailea* (1877).

On Bitorio ta biok joan giñean bere beribilean inguruetako errietatik ziar. Bertako abadeen buru da bera, inguruetako abadenagusi, artxiprestea.

Euskeraz agurtu dira On Bitorio eta Manex, Beko-ardandegikoa. Jaiotez ez da orreagatarra Manex, Luzaidekoa baiño. Oraingo orreagattarrak ez dakije euskeraz berbarik egiten. Luzaidetik etorririko zarren batek bai, baiña besteak ez. Umetxoren batek baietz, uste dodanez. Erdaldunduta dago gaur Orreaga, esateko batoren bat izan ezik. Parebat iru bat kanonikuk be badakije.

Aria, Orbara, Orbaizeta Iriberry eta Abaurreak euskalerriak dira oraindiño. Erdi-euskalerriak bakarrik, obeto esateko, batzuk. Erderra asko sartu da emengo errietan, gerrate ostean batez be. Zarrak bakarrik dakije euskeraz Arian. Ariben eta Garayoan ez dira gitxi



badakijeenak; egiten da. Iriberrin, oster, danak ei-dakije, baña abade erdaluna ei-dauke: esan bearrik be ez dago ta jakin lei zer etorriko dan orain erri onetan euskerearentzako.

Abaurregainan be egiten da euskeraz. Gitxi gazteen artean, eta haperez umeak. An goian gelditu gara pixka batean, erriaren urteeran. Urteetan sartuta dagoan gizon zar batekin egin gendun berba. Euskaldun osoa, eta berba gitxikoa, lotua. Seme edo alaba danak il jakozana zala, esan euskun. Ogei ta lau urteko mutil sendo bat etorri zan gero, soloetatik erriruntza, gariebagiterako trator-makiña txiki baten ganean jesarrita. Arekin be egin geiñun berba. Aditu bai euskeraz, baña erantzuteko legiñ ez ekian. Berbaren bat edo beste bakarrik. Ogei ta amar urtekoak baeidakije. Ogei ta bostekoak be bai. Galtzen ei-doia ortik berakoen artean.

Onuntzakoari emon geuntsan gero, Auñamendietako tontor-gangarrak arpegi illunak iminten asi ziranean. Laster Orreagaratu geiñean, euri-gogorrek artu aurretik.

Gauza askoren ganean egin geiñun berba bidean. Erratzuko Fa-goaga abadea be euskerazale aundia izan ei-da. Urte askotan euskerea erakutsi dabena Iruñeko Abadegaietxean. Gizon ixilla, asko ekiana euskeraz eta euskal gaietan. Zintzoa eta arteza beti, izen onekoa euskalarien artean jakintza kontuetan. Baztango gai-billa urte askotan ibilia, eta berak itxi daubezan paperen artean, garrantzi aundiko gauzak egotea be ba-eileitekeala, diñouste Apeztegiak. Senitartekoren batek gordeko ditu orain, ziur.

## THALAMAS ABADEA. ETXAURI-JOKIN.

An agertu zan eguberdi batean Thalamas irundar abade adiskidea. Berakin etorren Etxauri Murgia-Jokin arabarra be, illoba gazte batekin.

Onak esan eustan lenengokoz gero Donostian ain zabalduta aurkitu dodan barri arrigarri bat: Tauerrek daukola Echepereren beste *Linguae Vasconum Primitiae* bat. Lenengo argitaraldikoa, esan gure dot (orainarte lenengokotzat daukaguna). Baietz eta baietz, Pragan egon direan emengo ezpatadantzari taldekoek ekarri dabeela barri ori. Arritzekoa zan barria, eta sinisgogor entzun neutsan, baiña itxaropen pixkategaz be bai, ijak-eta jakin dogunez azkenengo aldionetan Dechepereren beste argitaraldi ez-ezagutuen baten susmoak agertu direala «Gure Herria»-ak, Zaharrak «Enbata»-n eta Bidegain-Miren Mirarik «Anuario del Seminario de Filología Vasca *Julio de Urquijo*»-n I (1967) 180'g.orrn. diñoienez.



Idatzi deutset gero Tauerreri berari, eta erantzun be bai berak, baiña tutik be ez Echepareren ganean. Zer esan gure ete-dau erantzun mutu onegaz?

Zinea egiteko, filmatzeko, makiña-tresna bat eskuan-da egoan Etxauri Jauna. Urrengo egunean Jatsura joateko ustean egozala, ango Mezia entzun eta mañetofonagaz artzekotan. Luzaiden egozala egun batzuetarako. Orduan esan neutseen bieri, ikusi bat emoteko Bordelia baserrietxeari, zinean artzeko; baita etxeokekin berba egin eta entzuteko makiñan artzeko berbetaldiak be. Alan egitekotan gelditu ziran.

## ORREAGAKO ANDRA MARIAREN BERTSOKANTAK.

Los Arcos urian abade egonikoa da, orain Orreagako idazkitegia gordetako arduran dagoan kanonikua: on Pablo Rodríguez. Ondo gordeta dagoz narruzko agiriak eta geroagoko beste paperak, baiña ez da errez gaur norberaren erara erabiltea idazkitegi au. Orain urte asko dirala Polit kanonikuburu izan zanak egin ebanagaz ez dago nasai ibilterik. Euskerazko idaztiak ikusteko asmoakin igo neban arratsalde batean. Egun askotan ibilteko bierra da olako gauzen billa joan ezkeru.

Orreagan egiten ziran otoitz zarren artean baleiteke euskerazko zer edo zer aurkitzea. Eztakit Daranatzek aurkitu ebazan ala ez. Andra Mariaren bertsokantak bai, RIEV aldizkarian emon ebazan, Huar-teko Joan kanonikuaren *Historia de Roncesvalles*-etik artuta. Milla, seireun eta emeretzigarren urtekoa da oraindino argitaratu barik dagoan kondaira-liburu au. Mitxelenak be emon dauz barriro bertsokantuok *Textos Arcaicos Vascos* liburuan (Ikus. 125'garren orrialdea):

Aynguiruen erreguina  
Orierriagan xarriric,  
Aynguiruen compañian  
Gloria guztiz veteric,

Çu zarade ederrena  
Creaturen ertean,  
Gloria ere andiago  
Çeru eta lurrean.

Sandulariac ecusi du  
Gozo andis veteric,  
Jhs. Jaincoac eman dio  
Benedictio ederric.

Aita Onaindiak *Milla Euskal Olerki Eder* argitaratu ebanean, bertukanta onen ganean zer edo zer esan ebala-ta nago Piarres Lafittek «Herria» astekarian; baita Aita Villasanteren *Historia de la Literatura Vasca* agertu zanean be (ikus. 596'gn. zenb., 1962'g.urt.: Jeudi-4, Janvier).

Onoikasiz eta atsegiñez idazkitegia erakutsi eustan kanoniku onak, Ibarra-Jabierren *Historia de Roncesvalles* liburuaren ale bat emon eustan neuretzako. Eztakar gauza aundirik euskeraz: «Aztobizkarreko kantua» (erdera biurtuta be bai), ustebarik eta marrukeriz egin zan ezkontza baten berbaemote labur-labur batzuk, eta lagun-izen eta leku-izen asko. Besterik ez, nik ikusi dodanez beintzat.

## LUZAI DEN.

Ez euri eta ez eguzki, goiz batean beribillez Luzaidera. Tximistearen antzera, Ibañetatik beruntza. Bidekonpontzen biergiñak. Kanpojendez beterik Luzaide. Udaiarren beribillez beterik enparantza ta kalea. Karabiñeruak, mugamutillak, eta poliziak, ertzaiñak, ugari. Erria bera ez da paraje txarra Luzaide, udalditxo atsegin bat bertan emoteko. Donibane Garazi aldera begira dagoan mendiaren saiatsean dago, dingilizka-antzera bideirripa-ertzean. Usopillo baten antza emoten dau erri-batuak, urrindik begiratuta.

Sanz-berro abadea ez ei-dago errian. Kanpotik ei-da egunotan. Abade gazte bategaz bat-egin genduan kalean, erriko eskutitz-zabaltzaillearegaz berba egin eta gero. Berak lagundu euskun erria-ziar. Ittungoa da: Sagaseta-Mikel. Ez jako errez-egin Luzaideko euskereagaz bat egitea, baña laster egin da bertako.

Eleiza-konpontzetan dabilbaz. Euskerazko liburuak armoniñu ganean. Belokeko Beneditarrenak, eta *Luzaideko Eliz Kantak* (euskeraz eta erderaz: Iruñean, 1965'garren urtean argitaratua). On Juan Apeztexea dala orain euskera emoteillea Iruñeko Abadegai-etxean, esan euskun Sagaseta gazteak.

Satrustegi-Joxe Mari adiskidea bizi izan dan etxearen irudi bat egin ariñ-ariñ errotulatzekoagaz, eta Bordele bertsolariaren etxera gero. «Goienetxe» da Bordelen bizitza ta bertsoen barribilla ibili izan dan Satrustegi euskaltzaindikoa bizi izan dan etxearen izena. Erritik goienean dago egon be etxe ori, ormazuri ta loraz inguratuta, lurralde ederrak ikusten dira bertako etxeaurretik begiratuta. Ez eban parajebazter txarra aurkitu biziteko gure adiskide ta euskaltzale aundiak.

Arrosagaray-Joanekin be egon giñan berbetan «Bordelia»-n. Bordelen billobia dala uste dot. Dana ulezuri burua, gorpuz sendoa eta



goi-bei luze-xamarra, etxekojauna. Etxekoandreak be urten eban ateaurrea itxuskia eskuetan ebalu, neure erretulatzekoagaz etxearen irudia paperean egiten nengoan artean. Sarri egon zala Bordelian Sartrustegi abadea, aitaita zarraren gauzak jakin-gurata, eta galdezka. Denborarik ez nik geiagotarako, eta Ibañetaruntza barriro.

Ez nintzan gogoratu orduan, baña luzaidarra genduan «Manezaundi» (Zubiri-Enrike) pintatzaille ta euskal idazle ospetsua gerrateagaitik Garazin jaiorikoa bazan be. Aurten betetan dira eun-urteak Luzaiden jaio zala bera. Asko idatzi eban euskeraz, gai ugari eta atsegiñak erabili ebazan idazteorduan, edertasunez ikututa geienetan. Kiriñiño gogoratzen jata neuri Manezaundi aitatzean. Pintatzaillea zan idazteorduan be sarritan luzaidarra. Kolorea, bizitasuna, ibiltea, bizitzaren inguru ta giroa emoten ekiana zan bere lauko-oialai: edertlari osoa.

Irigaray-Aingeruk aukeratu ebazan «Manezaundi» eta «Larreko»-ren idazlan batzuk, eta «Príncipe de Viana»-koek argitaratu eben, atsegiñez irakurten dan *Prosistas navarros en lengua vasca* liburu balioitsu eta apain batean.

Zubiri filosofulariaren osabea izan ei-zan «Manezaundi». Merezidu dau, uste dodanez, luzaidar pintatzaille ta idazle aundiak, gorazarre eta oroiarri bat Luzaiden bizi izaten zan «Goienetxean» aurtengo Eun-Urte-Buruan.

## IRIGARAY-JOAN «MENDIXURI».

Orreagan urte askotan egon zan kontadore Irigaray Goizueta-Joan, «Larreko»-ren anaia. Legegizona zan izatez, eta euskeraz be idatzi eban. «Mendixuri» izengoitia erabilten eban bere euskerazko lanak izenpetzeko. Asko gogoratzen dira beragaz orreagatar zarrak, gerrate aurrekoak.

Uste dot iñoz esan dodala or nunbaitean, bost milla euskal idazle izango dirala gitxienez Euskal-Idazleen-Iztegian imintekoak, baña pixka bat sakatu eskero beste ainbesteruntza be eztakit ba aurkitu ez leikezan egunkarietako lankideak eta danak sartu ezkeru.

Emen Orregako «Mendixuri», aurizetarra jaiotez, Iztegi aundi ori egiten dan orduan aztu barik imini bear dan izen bat.

## AURITZEN.

Oiñez Orreagatik Auritzera, goiztar eta egun ederragaz, goiz-aize egokia lagun, pago-aratx-piñudoien kerizpei-kerizpetatik beruntza. Ba-

tez be «Larreko» osagille ta euskal idazlearen barri-billa joan nintzan. Laster jatorku bere jaiotzearen Eun-Urte-Betetzea, eta orregaitik.

Lenengokoz, «Irigaray» deitzen deutseen etxera jo neban. Lenago «Argizailenea» eukan izena etxe onek. An bizi da Irigaray-Aingeru, Euskaltzaindiko dan Irigaray-Aingeruren lengusua. Euskaldun garbia da Irigaray etxeko etxauna. Suburuko gelan berba egin geñun biok, beti euskeraz. Auritzeko euskeran. Kanpora urten barik keia bertan gordetan dauban kanpai-antzeko zulo-biribil aundi bat dauko sua egi-ten dan lekuaren ganean, pare-parean. Jesarleku-txiki pillo bat umeentzako, illaran iminita orma-kontretan, eta aspaldikoak ei-dira. «Larreko» be orretan jesarleku orretan jesarriko zan, mutil txikia zala. Eskaratzeko tresnaontzi asko ormetan eskeita, garbi-garbi eta dirdiratsu. Bustiñezko eta lurzurizko platerrak eta toskak, onek be antxiñetako denboretan zul gorrixkeagaz egiñiko arasa eder batean. Udaetan «Larreko» idazten egoten zan maia («osaba Fermin *beti izkiriatzten bizi izaten zen*», udaetan Auritzen egoten zanean, jakiña). Museu txiki bat da gela aundi au.

Arizkunen egiñiko erretratu aundi bat be ekarri eustan etxeko jaunak, eta an dagoz «Larreko» ta bere beste anaiak: *Juan*, Orreagan kontadore egon zana urte askotan; *Fermin*, Euskaltzaindiko dan Irigaray-Aingeru, Luis Mari legegizona eta Jeronimo abadearen aita; *Severiano*, Donostian il zana, mutilzar; *Gabriel* abadea, Arizkunen berrogei urtean egon zan, eta bertan il be; *Faustino*, Auritzeko sekretarioa izan zana, eta «Irigaray» etxeko etxauna, bere semea da erretratu erakutsi deustana; eta *Hipolito*, osagille ospetsua.

Erriko abade jaunagana joan nintzan gero. Eleizako liburuetan aurkitu geñun «Larreko»-ren jaiotzako agiria. Jaiotzetako Irugarren Liburuan dago, 1869'garren urteko Urtarrillaren 25'gn. egunean. Egun orretan jaio zan *Pablo Fermin Irigaray Goizueta*. Auritzeko eskola-maixu ta erriko sekretarioa izan zan bere aita, On Ramon Irigaray, Iruñeko «Asociacion Euskara»-koen lankidea, Iturralde eta Campionen gazte denborakoa, auriztarra jaiotez. Doneztebekoa ama, Josefa Goizueta andrea. Aitarei aldeko aitaita-amamak: Irigaray-Franzisko eta Gurrupide-M.<sup>a</sup> Krutz, Auritzekoak biak, eta amaren aldekoak Doneztebeko Goizueta-Jose eta Antzuolako Madina-Ignazia. Aita-ponteko: Gurrupide-Fermin, Auritzekoa jaiotez, eta Urdazurikoa bizitez; ama-ponteko, amaren aldeko amama. Baiña bien izenean, Auritzeko Irigaray-Manuel eta Irigaray-Franziskak artu eben besoetan. Enekoiz-On Migel bikario jaunak bataiatu eban Auritzeko eleizan.

«Larreko» jaio zan etxera joan nintzan gero, erriko abade jauna lagun. Auritzperriko semea da au. Ameriketara euskaldundu zan Urtasun-Migelen anaia.



Etxe eder bat da «Larreko»-ren jaiotetxea, gerrate aurrean barrieztaurikoa. Etxeurreko goiko bizitzan, orma arrian auxe iminita dago euskeraz: «*MARTINZVRGINENEA / 1933 / VRTEAN-VERRI-TVA*», eta irudi batzuk apaingarritz.

Emen be Irigaraytarrak bizi dira. Etxeoandrea be Irigaray izenburuduna. Abade jauna erdalduna dalako erderaz berba egin genduan, baiña euskeraz be bai, eta etxeko umeak be euskeraz egiten dabe. «Zeruko Argia» irakurtzen dauban famelia da.

Etxe onetakoa zala «Larreko»; bertako semea, emen jaioa. Emen imini bearko jako oroigarriren bat Eun-Urte-Buruan, gitxiagorik ez dau merezi euskal idazle ta osagille aundi arek-eta.

Orreagaruntza barriro be, oiñez. Eguerdiko eguzki erreak ederto joten eban buruan. Erritik urteeran bertan, beribil bat gelditu zan neure aurrean. Orreagaruntza noian, eta baietz. Vavascues irakaslea zan, bere andrea ta alaba bieka. Oiñez anka biren ganean baiño bestelan joan nintzan iñoren lau errobeden ganean!

\* \* \*

Beste oar asko itxi dodaz an erabili nebazan paperen artean. «Egan»-en zenbaki oso bat betetzeko legin bai, baiña beste batzuentzako be leku pixka bat itxi bearko dala ta emen geratzen naz azkenean.

Benetan ederrak Orreaga aldetik emon nebazan egun laburrak. Atsekabe pixkategaz etorri nintzan, orraitio, euskerea galtzen ikusita erri batzuetan. Laster etorri daitezala egun onak, barriro berbizuteko gure izkuntza zarra ango mendietako erri txikietan.

N. ALZOLA, 1967.





# AXULAR ETA "GERO"<sup>(1)</sup>

Alfabetizazio erakundekoak Axularri buruz izketalditxo bat ematea agindu didate. Orixe egin nai nuke bada arratsalde ontan. La-burzki eta itz gutxitan bada ere.

Lan premiatsua noski gure erriari euskeraz irakurtzen erakustea. Auxe baita gure gaitzik txarrena: erriak ez dakila euskeraz irakurtzen.

Baiña hori egiten degun bitartean ongi izango da gure literatura ere ezagutzera ematea. Bestela batek baiño geiagok esango digu: Euskeraz irakurtzen ikasi? Eta zertarako? Ba ote dago, ba, euskeraz, irakurtzea merezi duen gauzarik? Irakurtzen erakustea etxeko giltza ematea bezela da. Giltz orrekin etxeko atea idiki oi da. Euskal etxearena. Baiña ikasten dabillanari, etxe orren barruan zer aurki dezakean esatea ere komeni da. Akuillu eta pizgarri bat izango zaio ori. Ze idazle, ze obra baliotsuak egin diran euskeraz lengo gizaldietan: ori jakiteaz euskerak alako prestutasun ta itzal berri bat irabazi oi du ikaslearen begitan. Gaiñera, euskaldunik geienek gutxi edo bat ere ez dakite ortaz.

Gure literatura zaharra —aitor dezagun— ez da ez oso ugaria, ta zahar zaharra ere ez. Jatortasun edo orijinalidade kontuan gaillur-tu diren izenak eta obrak ere ez dira asko. Poesian aberatsago gera prosan baiño. Baiña ala ta guztiz ere askok uste duen baiño ondasun geiago dugu. Prosan ere ba dira euskal literatura zaharrean zenbait obra orijinal, jatorrak, balio iraunkorra dutenak. Euskal lur-rean erne ta azitako landareak dira, gure erriaren frutu jatorrak. Zuzen zuzenean euskaldunentzat egin izan diren obrak. Gure erriaren ispillu eta irudia direnak. Beraz, edozein euskaldun buru jantzik ezagutu bear lituzkenak.

Beste literaturak ba dituzte «obras maestras» edo gaillurra jo duten oietakoak. Eta izkuntza oietako semeak arro arro erakusten diz-

(1) Alfabetizazio lanean dabiltzanei egindako itzalditxoa. *Gero* liburura egiten diran deiak azkeneko ediziotik egiñak dira: ots, Barcelonako Juan Flors-ek 1964 urtean egindakotik, alegia.

kiete etxekoei eta kanpokoei. Eta izkuntza oiek sustraitik menderatu nai dituenak obra oietara joko du. Obra oietan aurkitzen baita izkuntza aren eta erri aren arnasa, guna eta arima. Liburu ospetsu oien bitartez norbereganatu oi du ikasleak erri aren eta izkuntza aren izpiritua. Konparazio baterako, italiarrek denek ezagutuko dizute Danteren Divina Comedia, ingelesek Shakespeare, gaztelarrek Don Quijote, ta abar.

Autore famatu bati zaletasun izatetik eta aren obra eskutan maiz erabiltzetik jaso ditekenez mesedea ta onura, nik emen esan nezakean baiño aundiagoa da, iñolaz ere. Zergatik gera euskaldunak ain arlo-teak, zergatik galtzen degu ain erraz gure euskaltasuna? Gureari eusteko lokarri sendorik ez degulako. Euskerak berak guban erro sakonak botatzeko girorik aurkitzen ez duelako. Eta ortarako, giro ori sortzeko, autore famatu bat eta obra baliotsu bat maite izatea bezelakorik ez dago. Eta zaharra ba da obra ori, obeto oraindik. Ark ekarriko digu aurreko gizaldien oiartzuna eta orduko euskeraren giarra, eta giar orrekin erraberritu eta marduldu egingo da gure oraingo euskera ere.

Gaiñera, gaillurra jo duten obra oiek, izkera ederrarekin batean, beti ere izan oi dute mami bat gizena eta trinkoa. Egongo dira, bai, liburu zahar oietan (beti gertatu oi den bezala) gauza batzuk ordurako onak eta oraingo, itzez itz artzen badira, egokiak ez diranak, gaindituak daudenak: ori ere ezin uka, baiña ala ta guttiz ere ba dira beste milla gauza orain ere baliotsu direnak. Geiago esango nuke. Nik esango nuke gizaldiak joatearekin balioa ez gutxitu, baiña geitu egiten zaiela.

Orrelako liburu batekin zaletzen denak eta bertan gogoz murgiltzen denak beti arkituko ditu bertan milla gauza pozgarri eta jakin-garri, eta bera izango da izkuntza eta erriarekin lotuko duen lokarri sendo eta maitagarria.

Ba ote dugu guk orrelako libururik gure literatura zaharrean? Baietz uste dut. Bat baiño geiago ere bai, noski. Eta bat aipatzekotan, Axularren Gero da oietakoa. Goi maillako liburua. Liburu Maisua. Barne doaiez, azal eta mamiz gogo betegarria.

Liburu ontaz eta beronen egilleaz zerbait esatera nijoa, ba.

## I

Eta arteko, nor zan Axular?

Ortaz ere ezjakin aundia dago gure artean.

—Axular? Ba! Ori beste aldekoa da, esango dizute askok.

—Ez, jauna. Ez da beste aldekoa. Gure aldekoa da. Gure gurea. Emen jaio, azi, koskortu eta eskolatu zan. Gero, gizondu eta, joan zan beste aldera. Ain zuzen ere, orrexegatik ere, bestelakoa dugu



Axular, bi Euskalerrien artean lokarri bezela izateko. Emen jaioa, azia ta gizondua, ta gero an bizi izana dalako, alegia.

Naparra zan. Ezagutzen al dezute Dantxarineako muga? Ni aurtan izan naiz lenengo aldiz. Muga orren ondoan, baiña emengo alde-tik, daude bi erri: Zugarramurdi eta Urdax. Erderaz Urdax, euskeraz Urdazubi deitzen zaio erri oni. Ementxe jaio zan Axular 1556 gn. urtean. Naparroako erria da, ba, baiña ori bai, Lapurdi aldera begira dagoena. Frantzia aldetik zetozenentzat auxe zan Naparroako atea, Naparroako asiera, emen aurrenengo aldiz zapaltzen zuten napar lurra.

Urdazubin monasterio zahar bat zegoen. Monjes Premonstratenses edo Canónigos Regulares de San Agustín: Oñatin daudenen klasekoa. Naparroako erregeek jarri zuten monasterio au, Santiagora bidean zetozen erromesei babes, ostatu eta laguntza emateko. Ba dakizute Erdi Aroan jendetza ikaragarria joan oi zela Galiziako Santiagora. Santiago Apostoluaren illobia an zalakoan. Edo aitzaki orrekin beintzat.

Guk bearbada usteko degu turismoa gure egunetako gauza dela. Baiña gizona beti izan da berdin xamarra. Ibillerak egitea, bazterrak ikustea ta abar beti gustatu izan zaio. Orduan orduko erara eta beste aitzaki batekin, baiña orduan ere egiten zan, bai, turismoa. Erromesak ziran orduko turistak. Eta turista oiei babes eta ostatu emateko, monasterioak zeuden Naparroako toki autatuetan.

Frantzia aldetik zetorren erromesak, napar lurra zapaltzen zuen bezain laister, Urdazubiko monasterio ortan aurkitzen zuen ostatu, babes eta arrera ona. Gero Otxondoko portua bear zan igaro, gero Belatekoa, ta abar.

Urdazubiko monjeek ba zituzten burni olak ere. Meatza Bilbo aldetik ekartzen zan itxasoz Doniane Lohitzuneraiño, eta emendik Urdazubiraiño mandazaiñek eramaten zuten.

Emen jaio zan, ba, Axular. Urdazubin ba da oraindik Axular ize-neko baserria. Eta Etxalarren ere, esan didatenez, ba da izen ontako beste bat. Apaiz estudioak egin zituen. Eta ez nolanaiko estudioak. Salamancako Universidadera joan zan, emengo euskaldunak joaten ziren lekura, alegia. Salamancako Universidadea orduantxe zegoen bere arorik onenean. An «bachiller en Teología» titulua atera bear izan zuen. Beintzat, Frantziako errege Enrique IV garrenak dokumentu batean dionez, «presbítero graduado en Teología» zan gure Axular. Garai artan gutxi ziran mailla ori irixten zutenak. Eta noren entzule edo ikasle izan zen Salamancan ere ba dakigu, bere liburuan datorren oar bati eskerrak. «Ala erraiten du ene eskola nabusi batek» esaten du toki batean (156 or.). Eta bazterrean izan au ezartzen du: Zumel. Onek esan nai du Zumelen dizipulua izandu zela. Salaman-



cako beste irakasle famatu bat ere bi aldiz aipatzen du: Domingo de Soto.

Bere formazioa eta eskolak Espaiñiako alde ontan egin zituen ba Axularrek. Eta ori ezagun du bere liburuan ere. Espaiña aldeko kultura da ark ikasi zuena, ez Frantzia aldekoa: Historia de Montserrat, Rivadeneira, Azpilkueta, el Tostado, Seneka ta beste olako aipaerak datoz; Fr. Luis de Granada aipatu ez, baiña beronen arrastoa eta ikutua nabari da liburuan.

Gaztelania ta gaztelaniatzko literatura ezagutzen zuen, ba, Axularrek. Frantsesa bearbada ez zuen ain ongi ezagutzen. Gero-ren itzaurrean, erabilliko duen idazkeraz ari dala, letra bikoitzak aipatzen ditu, eta adibide bezala erdal itz auek dakarzki: *llamo, lloro* (54 or.).

Urkijo jaunak ba dakar oraindik beste proba bat (egia esan, ez dakit nola jakin ahal izan duen dato au). Bere erretorgoaren lehen urteetan Axularrek eliz agiriak espaiñolez egiten omen zituen; apaiz lagunak, berriz, koadjutoreak, frantsesez.

Eta Donostiako Urkixo Mintegian ba da oraindik papertxo bat (Urkijok berak zuzendua eta maitekiro gordea), Axularrek bere eskuz idatzia eta firmatua. Etxalarko gizon batek zerbait zor zion, eta zor ori ordaindu zionean, Axularrek agiri ori luzatu zion. Erderaz dago, eta ara zer dion papertxoak itzez itz (8 or.):

*Yo Pedro de Axular retor del lugar de sara confieso aver recebido de manos de Joan de Elicalde vecino de echar ciento diez y ocho reales en moneda de España y es por razón que el cantero de Çugarramurdi llamado Harguin amurussa me hizo transpasso en el dicho porque me debia esta suma. Y por ser assi la verdad doy por libres a los dichos y me tengo por bien pagado en Sara a 14 de julio de 1636. P. de Axular.*

«Hargin amurussa»: Cantero enamoradizo. Euskal goitzenen kon-dairarako orra izen bat polit askoa.

Bere estudioak egin ondoren eta apaiztu ondoren, Axular Lapurdi aldera joan zitzaigun, ba. Zergatik edo nola ez dakigu. Donianen egin zituen urte batzuk. Predikari bortitza zan euskeraz. Benaparroako jaun bat zan orduan Bayonako apezpiku: Bertrand d'Echus, Gero-ren atarian agertzen zaigun berbera. Axularren adiskide aundia zan. Eta apezpiku onek eskeiñi zion Sarako parrokoa. Baiña beronezaz jabetu baiño lehen berealdiko istilluak izan zituen Axularrek. Lapurdiko beste apaiz batek parrokoa ura beretzat nai, eta auzia jarri zion. Lapurtar onek zionez, espaiñol batek ez zuen eskubiderik errentadun kargu bat Frantzian eukitzeko. Axularrek, berriz, zion (bere burua zuritzeko) bera naparra zela, eta Frantziako erregea Naparroakoa ere ba zela (egitez ez, baiña bai eskubidez), eta era ortara napar bat Frantzian ezin izan zitekela atzerritar. Baiña argumentu au ez zan

aintzat artua izan. Axularrek galdu egin zuen auzia. Teorian galdu. Baiña pratikan bere erretorgoan gelditu zan. Seguru asko apezpikua zeukan bere alde, eta ala pakean utzi zuten. Sarako erretore izandu zan, ba, il arte.

Aren bizi denboran gauza izigarriak gertatu ziran Lapurdin. Lancre izeneko jaun bat etorri zan erregeren partetik Lapurdiko bazterrak sorgiñez eta sorginkerietatik garbitzeko asmoz. Eta egin zuen garbiketa ez zan makala izan, orraitio! Bosteun lagunetik gora erre zituen; erru gabe seguru asko; oien artean apaiz batzuk ere bai. Lapurdi guztia ustu bear zuela eta kejaz joan zitzaizkion erregeari, eta azkenean erregeak atera zuen andik gizon ori. Triskantza negargarri ori egin ondoren, ordea.

Gauza oargarria auxe. Axularren Gero-n kristauen pekatu mueta guztiak aipatzen dira. Ala ta guztiz ere sorginkeriez ez da itzik esaten. Zergatik ixiltasun ori? Lapurdiko gertaera triste oiek gertatu berriak ziran orduan, eta arritzekoa da Axularrek pekatu mueta ortaz tutik ez esatea. Bearbada berak ez zuen gauza oietan sifñisten. Persona ezjakiñak eta burutik ondo ez zeudenak aitortzen zuten berak etsai deabruarekin tratu gaiztoetan zebiltzala, eta are teologuak ere orduan ori egitzat jotzen zuten. Baiña Axular bearbada konturatu zan eritasun bat edo anormalidade bat zala ori, eta orregatik alde batera utzi du kontu ori. Edo ez zituen aipatu nai gauza oiek lengo izigarrikeriak berritu ez zitezen.

Baiña gauza beltz oiekin batean XVII gn. mende ontan beste gertaera pozgarri batzuk ere ezagutu zituen Lapurdiko eskualdeak. Alako giro bat sortu zan orduan gure euskeraren alde, eta giro orren fruitua izan ziran orduko euskal liburuak. Gizon batek bakarrik eta besteagandik berezita, nekez egin oi du gauzarik. Denok gera elkarren zordun. Artu emanean, lagunartean, batak besteagandik ikasiz eta gogoia berotuz ta abar egiten dira gauzak mundu ontan. Orduan ere alaxe gertatu zan. Zenbait elizgizon eta midiku jaun elkarrekin biltzen ziran. Denak euskaldun eta euskaltzale izaki, elkarrengandik artu oi dugun bultzada orrekin euskeraz idaztera jarri ziran. Joanes Etxeberri Ziburukoa izandu zan ugariena: iru olerki liburu atera zituen. Gero Aita Materre, Haramburu, Argaignarats, Harizmendi: oiek ere bakoitzak berea atera ziguten. Oiek lagunarte bat osatzen zutela jakiteko, beren liburuak irauli baizik ez dago. Lehen orrietan datoz beren lagun txaloak, olerkiak, iritziak, ta abar. Materreren liburuan gure Axular agertzen da iritzi emale bezala.

Euskaltzaleen lagunarte ura osatzen zutenen artean izen auek beintzat ezagutzen ditugu: Guillentena, Hirigoyti, Axular, Etxeberri, Haramburu, Harizmendi, Argaignarats. Etxeberrik bere irugarren liburuan (Elizara erabiltzeko liburua, Bordelen 1636), bertso au dakar:



Burlatzen naiz Garibaiez,  
bai halaber Etxabez,  
zeren mintzatu baitire  
erdaraz Eskaldunez.  
Ezen zirenaz geroztik  
Eskaldunak hek biak  
Eskaraz behar zituzten  
Egin bere historiak.

Emendik agiri da argi ta garbi jaun aiek ba zutela euskeraren kontzientzia bizia.

Lagunarte ortakoa zan, ba, Axular ere. Berak kontatzen digu ederki asko nola erne zen «Gero» liburua idazteko lehen ideia. (Ikus 50 or.).

Lan ortarako Sarako erretora begiz jo zuten beste lagunek. Zergatik? Ondo ezagutzen zutelako. Euskera sustraitik menderatzen zue-na zan. Jakitate aundiko gizona, gaiñera. Universidade famatu batean estudioak egiña, buru azkarrekoa, liburuak eskuetatik uzten ez zituena, etorri aundikoa. Lagunak zirikatu, bultzatu eta ortaratu ezpa-zuten, berbada ez zuen sekula ezer egingo. Orregatik nion denak gerala mundu ontan elkarren zordun.

Garai artan euskerazko liburu bat argitaratzea ez zan berriketa, gero! Mugaz bestaldeko Euskalerrian ez zan inprenta bat bakarra. Bayonan bertan ere ez. Bordeleraíño joan bear, nai ta naiez. Eta an atera ziran euskal libururik zaharrenak: Dechepare ta abar. (Lizarraga ez. Au Rochelan agertu zan. Protestantea baitzan.)

Eliz baimena lortzeko, liburu agertu aurretik, bik gutxienez irakurri ta aztertu bear izaten zuten. Oien iritzia Gero-ren lehen orrietan dator. Iritzi oietatik ere ikusten da Axular ez zela nornai aientzat. «Viro magni nominis in nostra Cantabria»: Izen aundiko gizona gure Euskalerrian. «Uberem aucthoris facundiam magna cum eruditione ac singulari pietate conjunctam non semel admiratus sum». Gizon onen etorri joria, jakitate aundia eta berebiziko jainkozaletasuna bein baiño geiagotan eta arriduraz frogatu ahal izan dut. (Ikus 49 or.).

87 urte zituen Axularrek bere liburu kalera irten zenerako. Ordurako bere illoba bat zegoen erretor Saran. Bearbada onek lagun-duko zion paperak argitaratzeko lanetan. Eta andik gutxi il zan 1644 ko apirillaren 8 an, agintzen digun bigarren partea egin gabe.

## II

Egilleaz gauza apur auek esan ondoren, mintza gaitezen orain liburuaz.



Zertaz ari den «Gero» liburua, badakizute onezkero. Arestian irakurritako pasarteak garbi asko esan digu. Titulua ere oso egokia du gaia adierazteko: Gero. Gerotiarrek, Jainkoagana biurtzea geroko uzten dutenak dira. Gero onduko direlako esperantzan bizi dira, eta azkenean arimako eginbideak egin gabe finatzen dira.

Batasun arrigarri eta erabatekoa du, ba, liburuak. Dena dioa gerotiarren planta ori zeñien eroa eta tajugabea den erakustera. Ortarako errotikan elduko dio gaiari, asieratik: alperkeriatik, alegia. Ondoren pekatu mueta guztiak aipatuko ditu, bakoitzetik irtetzeko bideak erakutsiaz. Gerotiarren argumentuak eta arrazoiketak desegingo ditu, ta abar.

Ez da liburu txikia. 60 kapitulu ditu, eta luze xamarrek geienetan.

Liburu au eskutan artzen degun bezain laister, gauza batek aritzen gaitu. Anjo zita edo aipameneren kopuru galantak. Naiz dala Eskritura Santua, Elizako Guraso, San Tomas, Seneka, idazle jentillak, kristauak ta abar, liburu guztia dago olako pasarte artuez bete bete eta josia. Denak, jakiña, idazleak nai duena frogatzeko, tajuz eta egoki ekarriak. Denak daude, ba, bere lekuan. Eta pasarte oiek latinez eman ondoren, euskerara itzultzen ditu berberak, ez itzez itz, baiña bai egoki ta zeatz, berorien muiña oso euskaldunki emanez.

Jakitare aundi zabaleko gizona izan bear nai ta nai ez, orrenbeste autoridade ta zitaz beteriko liburua egin ahal izateko.

Zita guzti oien kopuru galanta ikustean, Schuchardt jaunak susmoa edo errezeloa artu zuen liburu au ez ote den itzulia izango. Nola demontre egin zezaken onelako liburu bat euskal erri txiki bateko apaiz txar batek? (Au zan Schuchardtek ziona.) Nondik eta nola zeuzkan ainbeste liburu eta ainbeste jakituri? Ez al zan errazago liburu au itzulia zela pentsatzea? Berak uste zuen espainolez egingako libururen bat artuko zuela Axularrek eta ori euskeraz jarri, eta kitto. Gero-ren orijinaltasuna dudan ipintzen du, ba, Schuchardt jaunak, eta ori, eman den arrazoigatik: ez zuen konprenditzen nola egin zitekean euskeraz orrenbeste erudizioko liburu bat. Baiña ez berak eta ez beste inork ez du gaur artio espainolezko liburu ori aurkitu. Eta nik ez dut uste inoiz aurkituko denik. Nere ustez, Axularren Gero ez da liburu itzulia. Gure gurea da, euskeraz ernea, zuzen zuzenean gure erriko semeentzat egiña. Liburua bera sakonki eta arretaz irakurtzen duena, batez ere irakurle ori euskalduna bada, aurki kontrartzen da ortaz.

Orain beste kontu bat da, andik eta emendik ekarritako gaiak eta pasarteak ba dituela. Ori, bai, noski. Aitortzen dituenak eta aitortu gabeak ere bai, bearbada. Erudituak or ibiltzen zaizkitzue: onako pasarte onek emendik artua dirudila, besteak ortik, ta abar. Eta askotan arro arro erakusten dizkizute beren aurkitu oiek, egille gizarajoa

lapurretan arrapatu izan balute bezela. «Lotsagabeak alakoak andik artu izan du pasarte au, eta ez digu ezer esan.» Gero-ren iturrien billa Urkijo jauna asi zan gure artean. Dozena erdi bat pasarte eman dizkigu, Fr. Luis de Granadatik artuak diruditenak.

Axularrek Fr. Luis de Granadaren obrak ezagutzen zituela, netzat ez da dudarik. Oietatik eta auskalo zenbat beste lekutatik ere artuko zituen gaiak, ideiak, pasarteak eta abar. Baiña orrek ez dio aren liburuari bere orijinaltasuna den gutiena ere kentzen. Gaiak andik eta emendik karriatu ditu, baiña liburua bere berea egin du Axularrek. Eta ori erakusteko, frogantzarik andiena izkera bera da, mintzaira. Euskera ura ez da itzulia. Euskeraz izan da pentsatua. Liburu ura buru euskaldun batetik sortu da zuzenki. Itzen jokuak, errefrauak, esaerak, izkera moldeak ederki frogatzen du ori.

Beste toki batean aritu izan naiz lan ontan. Nola liburu onek, bere baitan daukan euskeraz pentsatua izan delako frogantza eta marka. Emen ezin luza gindezke.

Euskalkiari buruz, auxe esan dezakegu: Axularren *Gero* lapurdieraz dago idatzia. Baiña Lapurdin bezalako euskera gutxi gora behera Baztan alde guztian ere egiten da. Ni Etxalarren makiña bat aldiz egona naiz jendea kofesatzen, eta Gero-n agertzen diren bezalako itz, esaera, eta mintzatze moldeak orain ere esaten dira an. Eta itz asko, guri, Axularren erderakadak iruditzen zaizkigunak, ango erri euskeran oso sustraituak daude; beraz, erri erriko itzak dira, eta ziran, orduan ere.

Gaiñerakoan, Axularren euskera, guretzat, gipuzkoar eta bizkaitarrantzat, ez da aditzen zailla. Ba du zahar kutsu arin bat, arrotz kutsu bat, baiña iru edo lau gauzen kontu artu ezkerero, oso da argia. Askoz ulergaitzago da gaur eguneon euskal frantsesik geienek egiten dutena, esate baterako «Herria» asterokoan irakur ditekena.

Euskeraren batasuna askotan aipatzen degu euskaltzaleok. Eta esan ere esaten degu batasun ori etorkizunean egingo dala. Baiña iñoiz egingo bada, antziñako euskerari orain arte egin degun baiño geiago begiratu bearko diogu. Aspaldiko euskera, batuagoa zegoen, oraingoa baiño. Beraz, an degu erdua. Alde ortatik ere mesede aundia egin dezaiguke Axularrek. Bera dugu erdibide bar, denentzako oiñarri eta lokarri bat.

Gaiñerakoan ez gera sartuko liburu ontan aurki ditezken ondaren eta pitxi guztien azalpena egiten. Amaigabeko kontua litzake ta. Auxe bakarrik esango dut: orduko Euskalerriaren irudi bat dugula bertan. Laborariak, mariñelak, artzaiak, tabernariak, pilotariak, dantzariak, dendariak, zurginak, arotzak (errementariak), erri esaerak, abereen istorioak, betiko gizonak izan oi dituen ametsak, gutziak eta



grñiak, dena duzu euskera gizen, mardul eta paregabean aditzera emana.

Homeroren Iliada maitagarri zitzaien griegoei (besteak beste) Greziako alderdi eta eskualde guztiak aipatzen zituelako. Eta berdin gaztelaniazko Mio Cid poema. Emen ere Espaiñiako alde guztietako soldaduak agiri dira. Guretzat, euskaldunontzat ere txit pozgarri da Gerck Euskalerra zaharraren eskualde guztiak bana banaka eta bere ize-nakin izendatzen dituela ikustea. (Ikus p. 52.)

### III

Baiña euskerazko liburu zaharren kontra oso zabaldurik dago alako susmo txar bat. Eta puntu au ezin utz nezake ikutu gabe. Oso txarrak dira, esan oi da. Euskera traketsa, txarra, ala-olako darabilte. Itz garbien orde, erderakadak. Joskera ere, kutsatua, erdal joskera. Esakunak elkarrekin josteko, «zeren», «ezen» eta olako juntagailuez baliatzen dira. Beraz, liburu oiek mesede baiño kalte geiago egin dezakete. Kutsatu egiten gaituzte. Denak sutara botatzea obe. (Au ez da nik asmatua, entzuna baizik.)

Ba da liburuxka bat mende onen asieran agertu zena: «Observaciones para hablar y escribir tolerablemente en nuestro idioma euskaro», Tolosa 1906. Egille izenik gabe agertu zan, baiña ba dakigu zein den egillea: Patricio Orkaiztegi, Tolosako erretore jaun izana. Jaun onek, bada, argi eta garbi esaten digu: idazle zaharrak denak direla txarrak eta oietatik ezin ikas ditekela deus onik. Zenbat eta zaharragoak, orduan eta txarragoak, gaiñera.

Gogoan dut bein Oleaga zanari entzun niona. Euskaltzaindiko sekretarioa izandu zan urte askotan. Eta bein, Axular gorai patzen genduela entzunez, auxe esan zigun: Zer ari zerate Axular gorai patzen! Ara, emen danok idazten degu arek baiño askoz obeto. Zuk, eta nik, eta ark, eta danak...

Dirudianez, geu gera emen zerbait dakigunok. Lengoak itsuturik zeuden, zozo batzuk ziran. Gu argiak, gu bipillak. Aiek gizarajo aundi batzuk...

Baiña gauza oiek ola ote dira, gero? Ez ote dago emen ertsikeria bat, aurre iritzi bat, sistema bat, gerok asmatua, eta sistema orrekin neurtu nai ditugu idazle zaharrak, eta nola sistema orren arauekin oiek bat ez datozen, nola gure sistemarekin ados ez dauden, orduan txartzat jotzen ditugu. Baiña emen au da galdetu bear dana: Zein da emen txarra, idazle zaharrak, ala gure sistema?

Txapela egin bear da buruaren neurrikoa, eta ez burua txapelaren neurrikoa. Eta ez al da au guk egin nai deguna?



Gure erreglekin ados ez badira idazle zaharrak, zeiniek du errua? Idazle zaharrak, ala erregla oien egilleak, euskera bere osotasunean artu ez dutelako?

Zangurrua, azi eta luzatu bear duenean, auzi txar bat erabaki bearrean gertatzen omen da. Ba dakizute nola daukan gorputza maskor baten barruan katigu. Gorputza azi eta aundituko bada, maskorra utzi bear izaten du, txikia biurtu zaiolako. Beste maskor bat egin bear izaten du, bere oraingo neurrira.

Jaunak, gu ere ori berori egin bearrean gaude. Gure sistemak txarrak badira, euskeraren neurrirako egoki ezpadira, alde batera utzi eta egokiagoak egin, baiña ez gure idazle zaharrak sutara bota.

Axular bezalako idazlea maiz eskuztatu ta miazkatu duenak, bere kolkorako bein da berriz aitortu bearko du: Idazle txarra Axular! Nai nuke oraingo euskaltzaleok aren laurdena bagenek! Aren izkeraren mardula! Burutapen zail, sakon eta goratuak ere zeinen euskaldunki esaten dituen! Tira, tira, parregurea ematen didate neri esan oiek...

Gaur eremu denetan ari gera gure sistemak ber-ikusten, birpentsatzen eta erraberritzen. Lengo sistemak eta pentsakerak gauza askotan bear bezalakoak ez zirela konturatu geralako, noski. Eta emen ez dago beste erremediorik: zangurruak egin oi duena egin bear. Iturburuetara biurtzea, iturriei leial egotea nai du gure aro onek. Errealidadea bere osotasunean atxemaitea ta besarkatzea, murrizterik gabe. Teologian, Biblian, arte kontuan, Apologetikan, ia eremu denetan aurkitzen degu gaur kezka berbera: erraberritu bearra, iturriei leialtasun eta zintzotasuna gorde bearra. Euskera gaietan ere berdin jokatu bearko degu.

Errealidadea den bezala besarkatzeko gai ezpadira sistemak, oiek bear dira zapuztu, ez errealidadea. Errealidadeari, iturriei, zintzo eta leial egon nai degu, ez oiei gibela eman eta gure aldetik ibilli. Bestela euskerari saldukeria egingo genioke. Euskera pobretu eta erkindu egingo genuke.

Orra nere pentsakera agertu.

Donostian, 29-VIII-67.

AITA LUIS VILLASANTE, O. F. M.

## Migel Unamuno'koa euskal idazle:

“Gabon-Abestia” eta “¡Agur, Arbola Bedeinkatube!”

Unamunoren euskal idazki gitxiren barri dakigu.

Onaindiak, bere *Milla Euskal Olerki Eder* olerki-bilduma aundian (II, 676'garren orrialdean) argitaratu ebazan gabonkanta batzuk oraingo ortographian ipinita, «Gabon Abestia» izenburuagaz. Ezta esaten Aita Iagobak nundik artu ebazan kantok. Bere liburu orretako argitalpenetik artzen dodaz nik emen emoten dodazanak, ikutu barik. Irartzeko erreztasunagaitik bakarrik aldatzen dodaz *r* pikorduna *rr*-gaitik, eta *l* pikorduna *ll*-gaitik (1).

Lendik be ikusita neukan, baiña Llanos Gorostizaren lan bateri eskerrak aurkitzen dot gaur «Euskalerria» aldizkarian Unamunok argitaratu eban «Agur, Arbola Bedeinkatube!» euskerazko idazlana (2). Aldizkari orretik artuta emoten dot emen, ezertxo be ikutu barik.

Milla, zortzireun eta larogei ta seigarren urtean argitaratu ebazan «El Noticiero Bilbaino»-n Felipe Arrese Beitia eta V. Iraolaren eus-

---

(1) Gabonkantok Unamunoren adiskide izan B. Ertzilari opatuak *ei*-dira, Onaindiak *di*ñoanez, Durangoko Bartolo Ertzilla soñiularia izango dala, *este* dot. Balbino Garitaonaindia abade-olerkariaren “Mesias sarritan agindu zana” gabonkanta eza-gutuari Bartolo Ertzillak imini eutson doña. Basilio Kamiruagaren lagun aundia izan zan Ertzilla, eta neure gazte denboran gauza asko entzun neutsazan berari Bartoloren bizitzaren ganean. Eukingo al dot gogoa ta astija egunen batean idazkiz iminteko. Baleiteke 1889'garren urtea baño geroago egiñak izatea gabonkantok.

(2) MANUEL LLANO GOROSTIZA: “Don Miguel de Unamuno aspirante a funcionario de la Diputación de Vizcaya.” *Vizcaya* aldizkariaren 1964 urteko 22-23 zenbakietan.

“Euskal Erria”: 1888 urtea, 297 zenbakia (XIX Tomoa), 299-300 orrialdeetan agertu zan “¡Agur, Arbola Bedeinkatube!”. Manterolak ipinirikoak izan bear dau izenburuak.



kerazko olerki batzuk, Unamunok berak erderaturiko itzulpenak batera (3).

Unamunoren beste euskal lanen batzuen barri, ondiñoko denpo asko ez tala idatzi dau Aita Lino Akesolo karmeldarrak BAP aldakarian (4).

## GABON-ABESTIA

[1]

Iru errege aundiak  
eldu dira urrutik,  
aur baten ikustera  
munduko edertarik.

[2]

Artzaiak Belen'era  
dakarten adiñak,  
ardiak elur baño  
bai txuriagoak.

[3]

Lurra apaindua dago  
ta elurrez betia;  
jai aundiaren dala,  
ta eder jantzia.

[4]

Zergatik lurra dago  
ederto apaindua?  
Zeren Jesus ederra  
mundura eldu da.

[5]

Zeruko aingeruak,  
txoriak bezela,  
danok kantatzen dute  
Jauna eldu dala.

---

(3) "El Noticiero Bilbaino"-ren 309'garren literatura-orria (12.Abril.1886:376 garren zenbakia). Nun aurkitu ete-leike gaur bilbotar egunkari onen literatur-ori? (Ikusi Llanoren idazlana.)

(4) LINO DE AQUESOLO: ["Azkue y Unamuno frente a frente"], en artículo "Dos notas autobiográficas de Resurrección María de Azkue, comentada" BSVAP, XXI (1965) 51-11.



[6]  
Arek kantatzen dute...  
ta poz aundiagoz,  
Jaungoikoaren jaiotza  
geure gozo euskerak.

[7]  
Geure euskera baño  
berba ederrago  
ezta gauza ain aundi  
zelebratutako.

[8]  
Eskatu biar degu  
poza geure etxian,  
ta lurrean pakea  
gizonen artian.

[9]  
Odoien zan betia  
lenago mundua,  
gabaz ta illargi gabe  
eta asko illuna.

[10]  
Urten zuen orduan  
egiaren argia,  
ta mundu gelditu da  
odoien garbia.

[11]  
Gaur da pozaren gaba;  
kanpoan otza da,  
baño geuren barruan  
asko da berua.

[12]  
Goazen, goazen, anaiak,  
Aurra ikustera;  
goazen, goazen len-bai-len,  
anaiak, aurrera!

## ¡AGUR, ARBOLA BEDEINKATUBE!

- [1] *Neguban igartuten de arbolie; orrijek jausten dire bere oñetara eta anche orbelak inñdarrik emoten deutzaz urtengo dirianak udabarrian orri barriai.*
- [2] *Gorputzarako irudije legez, bardiñ de izpirituarako berbakuntza. Arrapau euskubezan legezarak, gure bizije ziriala, bañon gorde daigun gure euskaldun arimie eta onetati urtengo jakuz barriro foruak, bai, urtengo dira justiziaren eguzkije argituko danian, betiko udabarriaren egunian.*
- [3] *Euskaldunak euskeraz eztakijenak ikasi biar dabe, arren, biotz indartsuarentzako bere errije maitauten dabena gauza erraza da; badakijenak ez aztuteko, euskerie korapillube estuten dituzana illobak aitonai eta gurasoen jakintasuneko ontzije dalako.*
- [4] *Euskaraz berbeiten eben gure aitonon aitonak, gizon ayek etorri ziran, eztakigu nundik, naruakaz jantzijek, arrizko azkoriakaz armatubek, pakian lur gogor onetan laneiteko. Ayek bañon gero etorri ziran iberotarrak, zeltak, erromarrak eta arabiarak, ekarri eben bakochak bere berbakuntza, bañon zapaldu zirian Euskalerrriaren kontra. Euskarazko soñu gozoak entzun zirian Terranova-ko errijetan Colonen jayotza bañon len.*
- [5] *¡Agur eiten zaitut, arbola zarra, anaijen odolez eta amen negarrez erregatube, bañon Jaungoikoaren eskubagaitik bedeinkatube, arech maita, ondatuten dituzuzana zure sustraijak lur onetan, gizon prestuben biotzakaz oratube, gorde gaizuz danok zure kerizpian!*



- [6] *¡Agur eiten zaitut, zuri pe bai, Gernika, erri ederrena, euskaldun danentzako erri santube, zugan arbola santube jarririk dagolako: euskaldunen artian maitatube baliñ bazara, ayek baño nik maitauten zaitut geijao, zergatik zeugan zorionezko amesetiek baño eztitut ikusi geijao, eztiye baño egun gozuague pasa dot, eta zergaitik emenche nere biotzaren biotzeko abijie dago!*
- [7] *¡Agur eiten zaitubet, zuei pe bai, neure anaija laztanak! Denbora datorrena obie izango da; negu illunaren ondoren udabarri agertu oi dabe!*
- [8] *¡Oraiñ arte esan deitsube ¡aurrera!; bañan gure arbolie bere buruba gure burnizko mendijek egin zituzan Jaungoikoaren zerura jasoten dabena erakusten deusku zerube esanda legez, gora, beti gora!*
- [9] *Euskalerria amen asi, Zerun akabauko.*

MIGEL UNAMUNO-KOAK.

N. A. G.

Irun'en, 1967.



# BETIGARREN POEMA

(Adagio sostenuto, ●| = 96)

(Udalehena, uda, udazkena...)

Azken-udahilleko

(azken-parkeko

azken-arbolako)

azken orria erortzen

dan

bitartean...

Zeru grismotel azpian

enborreko goldi zaharrak

—ia lotan, eternidadez ikutuak—

beretasuna murmuratzen duten

bitartean...

(Ixiltasuna.

Biokimia geldia arrats motelan)

Hemen,

denporatik urrun

dimensio biko

—sakona, arbolak—

espazio huntan

ene liburuan billaka ari naizen hitza

—letrak, ez esan-nahia—

ezin atzeman dudan

bitartean...

(Ixiltasuna.

Biokimia geldia arrats motelan)

Parkean,

azkenengo orria

erortzen

dan

bi

tar

tean...



# BERTSO-APURRAK

CIELO E MARE

M'illumino  
d'immenso

G. Ungaretti.

N)

(A. Rimbaud'en *Illuminations*'en gomutaz)

Illuntzean  
itxeltzen  
dan  
argi baten tristezia entzun.  
plai-hondarrean  
ur-ertzean  
loretutako desira  
—kexa— baten  
emaiza  
—agorrillako hego-haize udazkentsuak  
ekarriko duen euri geldia  
espero izan.

G)

Wolfgang Amadeus  
MOZART,  
bere piano-sonata zuhurrenaz  
—hutsean tinkatzen dan  
oreka—  
Versailles'ko saloi hotzean  
akordea  
borobiltzen ari da

B)

Zure bihotzaren  
sakontasunean  
galdu egin  
nintzen

T)

Hitz bat bakarrik  
hondatu  
zen  
egun-sentian,  
itxasoan,  
atzo...

X)

Antuxunaren ahoa  
«o» esaten ari  
da etengabe.  
Gautaegun.

N)

Txepetx bat saltoka.  
Txepetx saltakaria orriz-orri  
Anboto'ko txori aintzin  
Txepetx bat saltari.  
Txepetx saltakaria orriz-orri, Anboto'ko txori aintzin.

H)

Hondar-apurrak,  
itxas-kimia.

IBON SARASOLA.



# EL OMENALDI PARZIAL

I)

CLAUDE A. DEBUSSY'RI

(La couleur, c'est l'harmonie)

HARTU ZUEN

lo arpa-preludioaren akorde azkenak

(mi bemol  
arpa-ari tartetik.  
Arpejio urdiña)

Hartu du lo.

Bere lo urdiña

(ilunargi-itzal  
gela geldi  
gutxituan)

bazterretan atzeman diteke

gela gutxituan

gela geldian

atzeman diteke

illun-argitzalean

Musika, Claude:

soiñutasun eta ixiltasunen erritmoa

II)

PAUL HINDEMITH'ERI

Juan  
Sebastian

BACH  
1939

IBON SARASOLA.

# EUSKAL ERRIA

PAIS BASC <sup>(1)</sup>

Salvador Espriu

## *Illargia*

Arri batekin  
itzaltzen dut sarkaldeko azken  
argia ur barnean.

Kolpeak austen zuen  
arrasti guztia, kristalen  
presondegi meeak.

Bertatik irtetzen ziren  
argitasunezko eskuak. Artotzatik  
jetxiaz, arbolarik arbola,  
ixilla entzunez  
gaillur aiena, gorririk,  
poliki-poliki zabaldua,  
begiratzen dudana gaua.

---

(1) Lan au "Revista de Occidente" k argitaratua da leen idatzia, egillearen izkuntza katalanean, ondorean izlauz, aldizkarikoen gaztel itzulpenarekin. Ikusi: "Revista de Occidente", n.º 42, septiembre, 1966; 265/268 orrialdeetan.

"Illargi" eta "Aizea" izenburuak S. Espriu egilleak berak euskeraz jarriak dira katalanezko leen lan ortan.



*Karlos Ospetsuaren illobia (2)*

Iruña-ra etorri naiz,  
euskeraz mintzatzen ez dut entzuten,  
zeren Karlos ikustea nai nuen  
bere arzurizko obian.

Bere alboan, erregiña  
lo delarik berakin batean  
eriotze jabalez.

Gizon gaizto bategandik sortarazia,  
printzipe ospetsua izan zen bera.  
Bañan, gaur, zer gelditzen zaigu  
bere egintza ta itzetarik?  
illobi au soillik.

Bere inguruan,  
aoku ospetsuak  
betirako negarrez.  
Iñoiz, baitere lagunduz,  
eguzki izpia,  
bear bada goialdeko  
leioetatik jetxia.

Ibaia zear, arbolak  
lerden aziaz  
uraren arrasean  
esanez aizeari, ezerezari,  
izen zaar suntsituak.

---

(2) Onek, jatorrizko izenburua, katalanez, *La tomba de Carles el Noble* du.

*Aizea*

Sentitzen al duzu aizea  
nola eltzen den sagastitik  
leio ondora?  
Sartu nai du.

Zaldia irrintzika  
gauaren barnean.  
Zakurrak zaunkaz  
ibiltari bitxiaren itzalean.

Aizeak begiratu digu  
bere begi ain ustuekin  
ta orain ate joka da:  
sartu nai du.

Tristerik, oso geldi  
sutondoan, igaroz  
illen barauen  
ordu luze auek.

Aizea bustita eltzen zen  
ibaiz ibiltzeaz.  
Eztituko balitz, gogotik utziko  
genioke gurekin ixeritzen  
su-bazterrean.

JUAN SAN MARTIN'ek euskeratua.



# oar laburrak

kantuz

eta

itxaropenez

## XVI

igertuta

ikusi dot gaur

gure agaitz zarra  
piñudoï gaztearen ertzean.

«agaitz orregaz

doia

gure garaia

eta mundu barri bat

jatorku:

beste mundu barri bat».

orixe esan dot nerekautan

eta zelaiunako etxe barriei begira gelditu naz.

## XVII

begira egoan

begirutzen

goiko menditik

beko erri txikira.

begiratu

bai

begiratu...

eta ikusi bai ezer gero?

eguzki ederreko eguna zan  
a egun ederra

baiña

erdi-itxututa

eukazan

begiak

negarrez

illundu jakolako

biotza.

### XVIII

otza bai otza

mendietan

gaur

ez da eguzkirik

ez da ez edurrik

eta

otza bai

mendietan

gaur.

baiña

beste gauza bat

da

gure biotzetako

edurrezko

otza

lagun urkuen

oñaze gorriak

ikusita.

### XIX

neuk baneki zer esan dodan

gaur goizeko neure kantuan!?



baleiteke  
egunsentian ixartu neuban  
txoriaren  
txorrotxio  
zoliagaz  
bat eginda  
bere antzera kantetan ikasi-gure izatea  
neu konturatu barik zer egiten dodan.

goiz-txoriari erantzuten  
egon nazela  
diñozu?

entzuten egon bazara  
eta kantau dodanetik  
ezer aditu badozu,  
esan egidazu zer esan dodan

ezin neike gogoratu be egin nik-eta.

## XX

iñoz be ez neban jakin  
zer egiten zenduan zuk  
or zure berinezko gaztelu barruan  
sartuta.

zorionsu bizi ziñala, uste neban nik,  
or zure urregorritzko gaztelutorre eder orretan.

baíña zure gaztelu orren  
lorategitik  
ibili dan  
aizeak  
esan deuste  
zure barruko  
ezkutua:

bein be ez ei-dozu euki  
atsegiñik eta pozaldirik.

zergaitik  
ez zeinian  
zabaldur  
itxaropenaren  
deira?

alan da guzti be  
ez uste izan  
berandu danik  
oraindiñoko:

urtero urtero  
loratzen da  
udaberria-ta.

## XXI

ez deutsut kenduko zure ameseta eder ori.  
ez estutu. Nasai egin lo, ixarrak ixarrik dagozan artean.  
Lo eta amesetan egizu  
ordu batzuetan.  
ameseta politekin amesetan egin zuk.

baiña ixartu gero, egunsentian!  
txorien kantuekaz  
batera  
eguzkia agertzen dan ordurako,  
mendietako bideak itxaroten egongo dira-ta.

## XXII

naparroan bizi da  
neure  
uso  
zuria

aruntz begira beti  
nire biotza  
itxaroten  
uste guztiagaz: nun zagoz zu?



eta laño zuriak  
entzun,  
eta  
erantzun:

ez dau ona etortetik gure.

bere  
jaioterri  
naparroa  
maitean  
bizitea  
gure  
dau  
beti.

### XXIII

urtez beterik zagoz

ama  
baiña zartzaroan  
sartu barik  
oraindiñoko.

gaztetako moduan daukozu buruko ule ederra  
ezpadauko zu be lenagoko irribarrerik ezpanetan  
araba-zelaiko

semeak  
bertanbera  
itxi  
zaituelako  
zu.

goi-aldeko

mendietaruntz  
baztertuta  
(zure  
beste  
semien  
ondoan) bizi zara  
orain.

noruntza begiratu bearko dot  
zure geroaren itxaropena  
aurkitu  
eta  
neure  
kantu-barruan  
sartu-zaidazan?

#### XXIV

ez dot gure olgeta ori.

joan zaitie zeuok,  
aspaldian aspertu nintzan  
bide orretako atzera-aurreretan-da.

ondo nago leku onetan gaur  
neure gaztearoetako bazterrak ikusten.

aspaldiko orde  
umetan amak erakutsitako otoitzak  
gogoratuko dodaz emen  
neuk bakarrik

egillearen aurrean  
bakartade onetan.

baiña ez gelditu zeuok emen nigaitik,

joan olgetara, sasoiari zagoze-ta.

bakarrik gelditu naz ni emen  
neure amesetakin.

#### XXV

nundik eta nora asmau dozu zorakeri ori?  
jaungoikoaren izenean be, olakorik!  
ez. eztozu ondo aditu.

bizi naizen artean ezteukat lurperatzeko asmorik.



pixkatean gelditu  
bide-ertzean,

eta  
egotaro  
labur  
bat  
artzen  
noia.

orixe da dana.  
ez da besterik.

eta gero, denboraldi bat barru,  
or nozue barriro be  
zeuokaz

jaungoikoak gure daben arte.

## XXVI

aize-bolada bigun bat  
eta besterik ez zan izan a.  
aize atsegin  
eta arin baten  
unaldi  
bat  
bakarrik.

lo egoan  
arimearentzako  
aingeru-suaren  
antzeko  
deadar  
zoragarri  
bat.

beingoan  
ixartu  
eta  
goimaitasunaren  
begiak  
zabaldu  
eutsazan

## XXVII

ezin izan neutsan

ikusi

bere arpegia.

bildurgarrizko oxiiñ-ondartzearen ixiltasun gorriak  
eta

argi itxugarri aregaz

ezin

zalako

ezer

be

ikusi

bertan,

berbakin esan be ezin leiken kerizpeta-barreneko ezkutu antzekoa  
zalako.

ezinesan baten antzeko arri-biurtzea

gertatu jata

gogoratu eta adierazi gure dodanean bera.

baketasun aundi bat

eta egotaldi zoragarria

ariman emoten ebana zan, orraitiiño.

eundaka-urteak

ala

begien itxi-ta-zabaltze baten kiñu laburraren artea

izan ete-zan?

ori ez dakit neuk bere.

## XXVIII

ezetz eta ezetz. ez dala ori.

ez dala zuk diñozuna

nik diñodana baño.

jakiñen ganean

ziurtasunezko bidetik aurrerantza narioian pausuagaz

noiala

jakiteaz

naikoa

daukat  
eta  
pozik  
noia.

ibilte ariñean  
baño  
pausu astiroan  
obeto.

ume txikiak ait-amen esportzuan  
txoriak bere egazkadan  
nik danon egillearen egian

danok sinistu  
ta  
itxaroten  
dogu,  
gu  
geu  
be  
konturatu  
ez-arren  
gauza  
orretan.

itxasoan uger edo aidean egaz

bardin da  
neuretzako,  
aurrerantza ta aurrerantza  
bultzatu naubenaren bidetik  
urten barik banoia.

eta  
ezetz eta ezetz.  
ezta ori.  
eztala diñoustazuna,  
diñoutsudana baño.

## XXIX

ipui bat gure eban gure ume txikiak  
lo-aurretik.



ipui polit bat kontauko deutsut

baña begiak itxi bearko dozuz, ondo entzuteko:

«...aingeru eder bi ei-ziran,  
goiko zeruetan...»

laster luekartu zan  
gure txikia

eta  
aingeruekin  
egin  
eban  
amesetan  
urrengo  
goizerarte.

XXX

badakit,  
bai,  
barriro be etorriko dala egazti ori  
gure etxeko aterpera,  
datorren  
urtean.

ondo gogortuta  
aurkituko  
ditu  
lurpean  
ordurako  
nere azur zarrak  
udagoieneko  
orbel gorriekin  
ondo  
estalduta,

baiña aizegaz batera kantauro dau neure arnasa gazteak  
eta goitik agurtuko dodaz datorren urteko elaikume barriak.

MARKUE.

1967.

ipui polit bat kontauko deusut

baña begiak itxi bearko dozuz, ondo entzuteko:

«...aingeru eder bi ei-ziran,  
goiko zeruetan...»

laster luekartu zan  
gure txikia

eta  
aingeruekin  
egin  
eban  
amesetan  
urrengo  
goizerarte.

XXX

badakit,  
bai,  
barriro be etorriko dala egazti ori  
gure etxeko aterpera,  
datorren  
urtean.

ondo gogortuta  
aurkituko  
ditu  
lurpean  
ordurako  
nere azur zarrak  
udagoieneko  
orbel gorriekin  
ondo  
estalduta,

baña aizegaz batera kantauko dau neure arnasa gazteak  
eta goitik agurtuko dodaz datorren urteko elaikume barriak.

MARKUE.

1967.

Hala Jainko, bere begiak  
dakuskidanean barreka,  
ikutzeko bere orraziak,  
Gaztelako santu guztiak  
joko nituzke makilaka.

Ederra da desordenuan,  
datorrenean bular-biluz,  
ikusita gero mosuan  
burruka nairik hamorruan,  
hitzaldi zatarrekin oihuz.

Pozkarioan zoro dago!  
Goizaldean baitu kantatzen;  
esaten baitu kolkorako  
guk ezkenuela entzungo  
bere korseta txirrikatzen.

Sartu gaitezen estratetan!  
Goazen! Udako gau ederra!  
Gu baikara erdi-txantzetan  
ibiliko serenadetan,  
Tolosatik Guadaletera.

#### BARBERINAREN KANTUA

Zuk zer egingo duzu, zaldun ederra,  
baitago gerra,  
hain hurrundik?  
Eztuzu ikusten gau hori, iluna,  
nire zalduna,  
itsuturik?

Eztuzu uste ezen amorioa,  
maite harroa,  
badoala?

Ene, ene, jakintsun tormentatua  
zure intsentsua,  
zein makala!

Zuk zer egingo duzu, zaldun ederra,  
baitago gerra,  
hain hurrundik?



Negarrez, ezpaitzenekien, enea,  
nire barrea  
ezti zenik.

## GOGORATU!

*Mozarten musikaren gainean egindako hitzak*

Gogoratu, egunsenti ederra,  
eguzkiari zabaltzen zaionean;  
gogoratu, gauerdilun meharra,  
zilar-moduan, pasatzen zaigunean.  
Atsegin-deia da, zure bihotz hori  
oihaneko ametsetan zaigunean gorri.  
Basoan aditu:  
Hura bai zen oihu!  
Gogoratu!

Gogoratu! Tristurazko zoriak  
zuregandik separatuta gero;  
desesperu-denborak, deserriak,  
nire bihotz geiso hau zaurtuz gero.  
Pentsa maitasun tristean, diosal azkenean:  
hurrun egoterik eztago, maitatzen denean!  
Bihotz honek zuri  
esango'tsu beti:  
Gogoratu!

Gogoratu, lur hotzean atinik  
nire gorputza etzango denean;  
gogoratu, kardulatza bakarrik  
loratuko denean hilobi gainean.  
Eznauzu ikusiko, baina nire espiritua  
itzuliko zaitzu beti, arreba galdua.  
Aditu gauean;  
ni naiz negarrean:  
Gogoratu!

1957-ABENDU.

# OTOITZA

Jauna, nere Aisne erri-basotik urrundurik,  
erdi galdua nabil Asia'ko eremu auetan.

Ogi, ardo ta aldarerik gabe nago  
nere inguruetan.

Ala ere, irudipen oro bazterturik,

Egiaren goi-mallaraño

xuxen-xuxen igoko naiz,

eta nik, zure apezta,

gizon guzien lana ta nekea

eskeiñiko dizkizut

Lurbiraren aldare gañean.

Goiz-alde eder ontan, Jauna,

onetsi zazu

zure Ekintzak eskeintzen dizun

opari osoa:

Ogia, gure lana,

barreakeri utsa, itxuraz.

Ardoa, gure nekea,

betiko edari mingotsa.

Bañan, naiz aldakorrak izan ere gai oriek,

beren barne mamitsuan

asmo sakon bat dager:

gizon oro,

sinisleak eta ez-sinisleak,

beren biotz-aotik ateratzen duten

oiu zorrotz auxe:

«Jauna, danok bat izan gaitezen».

PIERRE TEILHARD DE CHARDIN.

(E. Aldaz'ek euskeratua.)

## “Mitxiñogorri”

Txikiek geñiala gu, agertu ei-zan gure etxe inguruan. Eztakigu nundik eta nora ibilia zan etxeratu jakun aurretik. Ez zan beste katuen antzerakoa: basozalea eta igeskorra. Jate orduetan agertzen zan eskaratz inguruan. Beti ixilik eta pixtien antzeko begi biziekaz. Katugorria zan: gorri-orixkia. Orregaitik imini geuntsan izena «Mitxiñogorri». Tigrekuma antzeko baltzunak be baeukazan, eta basakatu antza geiago eukan, etxeetako katuen bañño.

Aregaz ez eguan olgetarik. Laster joaten zan mendizarratuko txaraka-arteetara, eta ango sasi-moltsuetan gordetan zan. Udaran-eta, egun batzuetan ez zan agertzen etxe inguruetara. Goseak artzen ebanean bakarrik etorten zan etxe ingurura.

Katakumak be basozarratuan egiten ebazan. Alakoren batean, katakuma azitxoekaz agertzen zan, eta bitartean jan-billa be bai.

Gure aitagaz egin zan lagun. Iñoz belaun-ganera be igo eutsan gure aita onari. Aparteko biguntasuna eukan berak etxean bizi ziranentzako. Etxekoentzako bakarrik ez-ezik, kanpokoentzako be bai. Erriko tabernan bañño gure etxean jende geiago egoten zan sarritan. Danok ezteukagu alako atsegintasunik.

Gerratea etorri zan gero. Euskotar gudariak bete eben gero etxea. Kañoietaoak ziran, euskaldunak geienak, mutil onak danak guretzaoko. Urkiola-alderuntza joaten ziran goizeko egunsentian kañoiekin, eta illuntzian etorten ziran barriro etxera.

Bilbo aldera joan bear izan eban aitak, auzokoekin batera. Eran-dio aldean egon zan illabete batzuetan. Etxean gelditu geñean gu, anai biok amagaz.



Kanpora joateagaz batera, gure katagorria be nora edo nora joan zan. Mendira-edo, baiña geiigo ez geiñuan ikusi.

Andik denboretara etorri zan aita, pozik barriro bere etxera, gugana; bixkor etorri be, izan be ez zan astuna-ta. Gauberdiak ondo jota egongo ziran atea jo ebanean gure aidak, eta anai gaztea ta biok loak ondo artuta gengoan ogebarruan. Ama ixartu zan lenengo eta gu be ixartu egin geiñuzan, aita maiteari besarkada eta mosu emoteko. Ez da aztutekoa a egun a.

Eta gure katagorria zer? Aita etorri ta egun gitxi barru agertu zan a be barriro etxe-ingurura. Arek be bere modura emon eutsan ongietorria. Baiña kanpoan egon zan artean ez eban bururik erakutsi gure aurrean.

Egunak joan eta egunak etorri, gure mitxiñogorria be zartu egin zan. Mendietako saguak eta pizti txikiak arrapetako legin ez zanean, narrastuta eta erdi tatarraz, betiko etxeratu jakun. Ezagun zan geure etxea eukala beretzakotzat eta geure aita zala bere lagunik audiena: bere esportura joan jakon azkenengo egunak emoten.

Ez eban oiñaze txikia artuko gure aidak alan ikusita, egin ebana egin-bear-izanean ikusi zanean. Zaku baten barruan sartuta emon outson azkena, sufritzen ez ikustearren, eta etxepeko ortuan lurperatu, etxearen kerizpetan.

Danori emon euskun alako biotzeko min bat, baiña gure aita ez zan gitxien senditu ebana.

Urte pilloa joan da ordutik gaurrera. Mundua ziar makiña bat gauza ta jende ikusi ta ezagutzea tokau jaku. Geienak aztu egiten dira, bai. Alan eta guzti be, txikitakoak eta gaztetakoak ez aiñ errex.

Aregaz katugorriagaz, gure umetako «Mitxiñogorri»-agaz gogoratu naz gaur, eta onexek lerrook idatzi dodaz. Ez da, ba, asmauriko ipuin bat; benetako katua izan zana eta benetan jazo zan gertakizuna baiño.

BITAÑO, 1967.

## JAIOTERRIAREN IPUIÑA

Neure jaioterriko mendi eta zelaietatik ziar ibili naz, galdezka ta itaunka. Etxerik etxe. Mendirik mendi. Ibarrik ibar. Edur-bideetatik neguan. Baso-tantaien kerizpetatik udan. Udabarriaren jaiotza egunetan ibili naz. Udagoienaren agoliñan be bai. Ibaian eta erreka txikietan. Itxaso-ertzean. Ondartza bigunean.

Eleiza ta ermiñtetan. Kanposantuan. Pelotajoko-lekuan.

Galdezka mendi ta ibarretako gizonai. Ardizaintzailleai. Baserri-tarrai. Olagizonai. Giltzape-barruan dagozanai. Ikasidunai. Bertsolari ta txistulariai. Espatadantzari ai eta argi-indarrezko kitarrajo-zailleai.

Abere ta kokoai. Piztia i. Txoriai. Arraiñai.

Eguzkiari egunez. Iretargiari eta izarra i gabez.

Zugaitz zarrai eta landara barriei. Bedar txikia i.

Lurrari. Arriei. Euriari. Edurrari. Laiñuei. Iturri gorriko ur otzari. Aizearen txistu-soiñuari.

Abade, fraide eta mojen eleiz-kantai. Siñistedunen otoitzai. Zalantzan dabiltzanen gogouste larriai. Langillien izerdiari. Kantarien kantuei. Gogoak illunduta bizi diranen kerizpeai. Itxaropenean sinistuten dabeenen arnasari.

Beste bazter askotatik be ibili naz. Eztot uste baztarlekurik itxi dodanik ikusi ta galdetu barik.

Ipuin bat egiten asi naz, etxera etorri nazenean. Euskalerriaren ipuiña. Ez naz ausartu Ama-Lurraren poema-olerkia egiten. Baiña bildur naz, eztakit amaitu al izango ete-dodan azkeneraiño dan-dana. Asi beintzat asi naz ipuiñ luze au egiten. Ikusiko dogu noz amaituko dogun, iñoz amaitzekoa bada.

Jaioterriaren arimeak betiko egan egiten daben orduan be, beragaz batera joatea gure neuke, orain asi dodan ipuiñagaz.

UNAI ANAI.

1967.



# ESKEAN NATOR

«Miroir de l'Histoire» izena duen illeroko eder bat, Paris'en argitaratzen da. Bertan, aurtengo dagonillaren zenbakian, gure berri itz egiten duen idazki bat, agertu da. Idazki onen izena «Le Mystère des Basques» da, eta bere egilleak, Franck Bourdier idazle ezagunak, gure alde duen gogo beroa, garbi agertzen du.

Beste idazle askok, onek bezela, gure abendaren jatorria eta gure izkuntzaren aspalditasuna aitortzen dute, bañan, berak ere diote, ba-koitzak bere iritzia eman dezala illunpe zail oek, zerbait bederik argitzeko.

Bourdier jaunak, noski, gure izkuntza ez daki eta argatik besteren iritziak jakin naiean alegindu da. Bañan zoritxarrez, artu dituan iturriak ez dira, ustez, oso garbiak.

Gutzaz, noski, arinkeri eta txorakeri asko zabaldu bai-dira, orrelako gezur asko egizat, errezegi artuaz.

Arrotzak, berriz, guk gerok zabaldutako berriketa oek ontzat artuaz, ainbeste eta ainbeste oker jaso izan dituzte, eta berak, lenbaitlen zuzentzeko, garaia eldua da.

Alde askotan bezela France'n ere, Albert Dauzat, Raymond, Cenac-Moncaut, eta beste batzuek, toki-izenen jatorria jakin naiaz, or ibilli dira. Bañan milloi bat baño geiago toki-izenen sustraia ezin asmatu izan dute, Europa guzian, batetik bestera, arrotz-enda asko ibilli izan bai-dira.

Argatik, ezin bestez, gure euskerari begiratu diote, batez ere Aña-mendi edo Pirineo aldean zer edo zer arkituko ote zuten. Bañan alde artan, emen bezela, izen zar oen jatorria, ez da erreza arkitzen.

Bourdier'ek, orrela dakarzki izen asko, eta oen artean Ourne (Urna); Uroi, Uzure eta beste askotan gure «ur, ura»-itza ba legoke bezela. Eta itz oek guziak eta beste asko gure euskeratik oso urruti arkitzen dirala uste degu.



Oñarri sendo bat, gai oetan, arkitzeko, gure errian bertan lan asko egin bear da, egia nun dan jakiteko. Ainbeste urtean gai oetan ibilliaz, batzuetan ondo eta bestetan gaizki, zerbait aurreratu dala uste degu. Bañan ala ere lenengo lana, gure errian bertan alegindu bear da, ainbeste eta ainbeste millaka toki-izen bilduaz.

Norbaitek esango digu, Eleizalde'ren lan ederra or dagola. Bai, nere adiskide maite-maite eta jakintsu arrek, lan bikaña egin zuen eta orain bizi izan ba zan, oraindik bere alegiña obea izango zan.

Orain urte asko dala, Abaltzizketa'ko apaiz jaunaren etxean arkitzen nintzan, eta nexka koxkor bat etorri zitzaion, bere anai baten jaiotz-agiriaren billa.

Apaiz jaunak, idazti zar bat eskuetan artuaz, esan zion:

—Bereala emango dizut.

Eta neri itz egiñaz, esan zidan:

—Orain lareun urte, nexka onen aurrekoak, basarri berean bizi ziran.

Ortik burura etorri zitzaidan, apaiz batek aspaldiko gai oetan ekarri dezaken laguntz ederra. Bai, alaxen da. Gaur apeizetan, bizkor eta jakintsuak ditugu, eta orain argatik, beren eskean nator. Zuen artean, batez ere gazteetan, euskaltzale bikain ugari zerate, eta bai ere zuen erri oetako toki-izen guziak jasoaz, lan txalogarria egingo zenduteke.

Bat edo batek esango digu, erri batean dauden toki-izen asko, beste tokietan ere arkitzen dirala. Baña oek orrela jasoaz kalterik ez legoke, zein tokitan itz berak arkitzen diran jakingo gendukelako.

Ongi dakit, lan luzea eta nekagarria izango dala. Bañan, tartekamarteka, ez al lioteke gure euskerari orrela laguntza emango?

Ba dakit, orrelako lan eder ori, apaiz jaun bat edo bat egiten ari dala.

Beraz, eskean nator, eta Jainkoaren itz eder aek gogoan artuaz esaten diotet: Eskatu, eta izango dezute.

Ala izan dedilla!

Donosti'n, 1967'ko, Agorraren 21'ean.

LOPEZ-MENDIZABAL'DAR IXAKA'K.

## Verona'ko bi zaldun

Gure autoak Alpe mendietako oiñetan barna bide egiten zuelarik, bi mutikok geldi-erazi giñuzten Verona'ko ingurutetan. Basa-maillukiak saltzen ari ziran, zumezko saskitxoan ezpaiñak estaltzen zituten orri berde-illunen gaiñean gozagarri ziruditen mailluki gorri biziak.

—Ez erosi —aolkatu zigun Luigi'k, gure txoper zurrak— Verona'n arkituko duzute igali askoz ohea. Gaiñera, mutiko auek... Soiñak goratu zituen, saltzailleen arlote itxura zala ta bere atsegabea adierazteko.

Mutiko batek jerse murriztu bat eta praka kaki moztu batzu zerabilzkian; besteak gudari-txartes bat, gorputz argalaren inguruan toles lasaietan bildua. Baiña, larru brontzeztuzko ta begi beltz bizkorreko iduri tximadun txiki biai begira geundela aienganako erakarpn bitxia senditu genuen. Nicola, zarrena, 13 urtekoa zan; gure atetilleko eskutokiraiño ozta-ozta goratzen zan Jacopo, 12 igurukoa. Sasaki aundiena erosi ta irirantz abiatu giñan.

Verona iri ederra da, ixtoriz aberatsa, erdi-mendeko kale bakesuak eta ezti zurbil kolore zoragarrizko etxe ikusgarriak dauzkana. Erromeu ta Julieta bizi izan omen ziran antxe. Azkeneko gudan bonbaz jo ta bere zubiak galdu ditu, baiñan ez bere poza ta zoramena.

Urrengo goizean, gure ostatutik irten giñanean, tenk egin genuen arrituta. Antxe, erri enparantzako iturriaren ondoan zeuden lengo arratsaldeko gure adiskide txiki biak, bakoitza bere oski-garbitzaille kutzaren gaiñean makurtuta, lan eta lan.

Apur batez, aiei begira egon giñan; gero, egitekoa gutxitu zanean, albora gintzazkien. Aurpegi ona eginda agur egin ziguten.

—Uste nuen igali-biltzea zenutela ogibide —esan nien.

—Gauza askotan ari gera, jauna —Nicola'k erantzun zuen benazki— Arrotzei iria erakusten ari gera sarritan... Julieta'ren illobia... ta beste leku ikusgarri batzu.

—Ederki —irripar egin nuen— Eraman gaitzazute.

Iriko bazter guziak jotzen genituelarik, mutikoen jokabideak go-goan eroan zidan, berriro. Izan ere, oso aurrak ziran eta alde askotan guziz tolesgabeak. Jacopo'k ezpainak bear baiño zurbillagoak ba'zeuzkan ere, katagorria bezain bizkorra zan. Nikola'ren irriparrea betiko ta begikoa. Ala-ere, aur-aurpegi bi aiek lotsa ematen zuen benetasuna erakusten zuten, beren urteak baiño goragokoa zan erabaki-itxura bat.

Urrengo astean askotan ikusi genituen, guziz zernaitakoak gertatu zitzaizkigun eta. Ipar-Ameriketako zigarro lotura bat, naiz operarako txartelak, naiz *ravioli* onak jaten eman litzaken jatetxe baten izena nai ezkerro, etsi-etsitan geunden Nikola ta Jacopo'k gure naiak betetzen jakingo zutela, egoki ta alaiki.

Geienik arritzen giñuzana aien lan egiteko leia aspergabea zan. Udako egun orietan eguzki beroaren pean eta arratsalde luzeetan mendietako aize gozakaitzak putz egiten zuenean, oiñetakoak garfitzen, igalia saltzen, egunkariak aldarrikatzen, turistak bidatzen, mandatuak egiten eta iriko ekonomi naspillatuak irispidean ipintzen zizkien muga on guzietaz baliatzen ari ziran.

Aizea ari zan gau batean jende gabeko enparantzan arkitu genituen arrizko zola gaiñean atsedean artzen zutela, dizpillen argi zurbillaren pean. Aurpegian nekea zerakusan Nikola eserita zegoen, egunkari pillo bat oin artean zeukala. Jacopo lotan zegoen bere anaia-aren sorbaldan burua ezarrita. Gaberditsua zan.

—Zer dala ta orren berandu kalean, Nikola?

Jauzkatu zan ni entzutean, baiña berealaxe bere begi zoardi gozoa zuzendu zidan.

—Padua'tiko azken autobusaren begira gaude. Eldu daitenean egunkari guziok salduko ditugu.

—Baiña orrenbeste lan egitearen bearrean zaudete? Nekatuxe ematen duzute biok.

—Ez dugu esparik egiten, jauna.

Aren mintzaerak, oso adeitsua ba'zan ere, ez zuen bide ematen ari galde geiago egiteko. Biaramunean, ordea, oskiak garbitu zezaizkidan iturri aldera joan nintzanean, esan nion:

—Nikola, zuk eta Jacopo'k lan egiten duzuten moduan dirurik aski irabazi bear. Ez duzute ezer ere gastatzen janzteko. Gutxi jaten duzute; janari bat egiten duzutela ikusten zaituztedanean piku ta ogi beltzekoa izaten oi da. Esaidazu, zer dagizute diruaz?

Bere brontze antzeko aurpegia gorri-gorri egin zan; gero zurbildu ta erantzun zidan begiak lurrean josita:

—Ba ditugu alako asmoak, jauna.

—Nolako asmoak?



Ezinbesteko irriparrea egin zuen, beti ere nasten niñuen itxura arekin:

—Asmoak, besterik ez —erantzun zidan abots apalez.

—Ongi da —esan nion—. Gu ba goaz astelenean. Zerbait egin dezaket zuen alde joan baiño len?

Nicola'k buruari eragin zion ukatuki, baiña bat-batean, Jacopo'ren sudur zuloak zabaldu ziran txakurkume batenak bezela ta garraizi egin zuen:

—Jauna, igandean-igandean ikustaldi bat egiten dugu baserri alde-  
ra, Polenta'ra, emendik ogeitamar kilometra. Txirringutsak alogeran artu oi ditugu. Baiña biar, orren ona zeran ezkerro, zure autoan bi-  
daldu gindezazkezu.

Esan izan nion orduko Luigi'ri igandean bere nausi zala; ala-ere, erantzun nuen:

—Neronek eramango zaituztet.

Ixilaldi bat izan zan. Nicola'k aserre antzean begiratzen zuen anaia.

—Ez genuke zu nekarazi nai izango, jauna.

—Ez da nekerik izango.

Ezpaiñak ausiki ta esan zuen mintzaera erre antzean:

—Ongi da.

Urrengo arratsaldean eramane nituen autoan, egiaren garai aldean dagon eta gaztañadien geriza pean eta aren aldats goratuenetan zen-  
bait lerrondo eta oiñetan aintzira urdin bat zeuzkan baserri txo atse-  
giñera. Bizileku apalen batera joango giñalakoa nengoan. Baiña, Jacopo'ren ume abotsak zuzenduta arresi garai batek inguruturiko landetxe tellatu gorri aundi baten aurrean gelditu giñan. Ikusi ta ezin nuen siñetsi ta nere baitara itzuli baiño len bi bidaztiak autotik jauzi egiñak ziran bizkorki.

—Ez dugu asko luzatuko, jauna. Ordubete bakarrik, bear-bada. Atsegin izango duzu, agian, erriko kafe-etxera joatea zer edo zer eda-  
tera. Ta arresiko ixkiñetik aienatu ziran.

Zenbait miñutu igaro ta jarraitu nintzaien. Burdin sarez itxitako albate bat arkitu ta tirriña jo nuen oldarki. Itxura atsegiñeko ta aur-  
pegi zurigorriko emakume bat agertu zan, altzairuzko bazterkiak zeuzkaten betaurrekoak erabiltzen zituana. Arritu egin nintzan gei-  
sozaiñen soiñeko zuria janzten zuala ikusi ta.

—Bi mutiko ekarri berriak ditut onaiño...

—A, bai! —aurpegia argitu zitzaion eta atea iriki zuen pasa nendin— Nicola ta Jacopo. Eramango zaitut gora.

Bidatu niñuan lauza-azpiko atari ozpelaren barna geisotegiraño —landetxea geisotegi biurto baitzan—. Zeartu genuen solairu ezkoztu ta dirdaitsuko barnebide bat gizategi ongi ornituen artean.

Gero, ego aldera ta baratzei ta aintzirari begira zegoan sollairu bateraino igo giñan. Geisozaiña logela txiki baten ateondoan gelditu zan, beatza ezpañetara eraman eta, barre-zuri batekin, lei-atetik begiratzer aixatu niñuan.

Antxe zegozan gure bi mutikoak 20 urtetsuko neska baten oendonan eserita. Burko pillo baten gainean zetzan eta egalunezko oe-jantzi polit bat soñean zeukan neskak aien berriketa entzuten zuen, begiak biotz-beratasunez beterik. Aren matrail alboetako gorritura mea ta aren egoerako lazotasun bakana gorabera, begirada bat naikoa zenuen bere nebakin zeukan iduria agertzeko. Mai gainean ontzi bete basa-lore zegoan, bai ta igali azpil bat eta liburu batzu ere.

—Ez al zera sartzen? —geisozaiñak murmur egin zuen— Luzia'k atsegin artuko luke zu ikustez.

Buruaz ukatu ta aldendu nintzan. Ulertu nuen ezin nezakeala artetu sendi batzar artan. Baiña zurubi oiñean gelditu ta eskatu nion nere laguntzailleari mutiko aiei buruz zekian guzia esan zezaidala.

Orixe egiteko leiatsu zegoan. Esan zidan munduan ez zeukatela beren arreba baizik. Bere aita, alarguna, La Scala'ko abeslari ospetsua, gudaren asieran il zuten. Geroko batean bonba batek etxea erraustu zien, iru umetxuak kalean utzirik. Bizikera eroso ta eskolatu batera oituak —Luzia opera-abetesle ikasten ari izana zan—, ziñak eta miñak ikusi zituten gosez eta Verona'ko negu otzean izarpeko bitzitez.

Zenbait illabetez beren buruak ozta-ozta bizirik euki zituten zartarren artean beren eskuz eraiki zuten txabola antzeko batean. Gero doixtarren Zaintalde Autatuak bere Gudaltegi nagusia Verona'n ezarri zuen eta iru urte izugarritan zorrozkeri ankerraz jaurri zuen iria. Mutikoak jauntxo gogorre gorroto artu zieten eta aurka egiteko indarra ezkutuan sortzen asi zanean lenengoetarikoak izan ziran artan elkartzeko. Ez zan, ez, guda jokutzat artzea. Aien urte gutxi ta txikitasanak, alboko mendiez zuten ezagutza barneari batuta, balioz gaineko egiten zituten. Aietaz baliatu ziran askatasun-gudariei mezuak eramateko, ta, are arriskutsuago zana, gudarozte doixtarren ibilkuntzaen berriak atzemateko.

Geisozain ona atertu zan, begiak busti; gero jarraitu zan biotz-eragin aundiagoz:

—Ez da esan bearrik' zein arrigarri izan ziran mutiko auk. Nola arriskatzen ziran gabez mendien zearbideetan barna beren tiro-eriotza ekarri litzatekean eskutitzak oiñetakoetan ezkututa zerabilzkitela. Eta guzia bukatu zanean eta azkenik bakea euki genuenean itzuli ziran beren arreba maitegana ta arkitu zuten... gudaren bearrerietan artutako bizkarrezur-gaitzepelak joa.



Gelditu zan arnas artzeko.

—Txil egin al zuten? Ez. Beren arreba onera ekarri ta ura artu genezala burutara eman ziguten. Gurekin egon dan 12 illabeteetan asko obetu da. Egun batean berriro ibilli —ta abestu— al izango dulako itxarobide sendoa dugu. Jakiña, orain guzia onen nekeza ta bizikaiak onen urri ta garestiak diran ezkeru, ezin gindezke jarraitu gure lanean alako sariak kobratu gabe. Baiña Luzia'ren nebak astean-astean egiten dute beren ordaintza. Ez dakit zer egiten duten —gaiñeratu zuen zinki—, ez diet galdetzen. Lana urri dabil Verona'n. Baiña dana dala, ongi egiten dutela uste dut.

—Bai —sendetsi nuen— ezin lezateke obekiago egin.

Mutikoen begira egon nintzan kanpoan itzuli ziran arte ta irira eraman nituen ostera. Nere ondoan eseri ziran, mintzatu gabe, alako barne-pozean bilduak. Nere aldetik, ez nuen txitik atera. Ulertu nuen naiago izango luketela beren ezkutua osorik gorde izan zutela uste izatea. Baiña gazte-maitazarrezko epopeia isil ark biotza ukitu zidan, barren-barrenean. Gudak, dagozkion laztura guziaz, ez zuen bi gazetxo orien gogo auzi. Ta eldutasun goiztarra leporatu ba'zien ere, aiek onartu zuten kemenez ta gaitasunez. Beren jokabide zindoak jatortasun berria zekarkion giza-bizitzari, itxarobide aundiagoko agintza bat eskeintzen zion gizarteari.

AMETZAGA'TAR BINGEN'EK EUSKERATUA.





## **ORIERRIAGAKO UNAI GAZTEA**

Orierriaga deitzen eutseen antxiñetako denboretan Orreagari, eta Santiyau-pelegriñuei ostatua emoteko etxe bat egin eben ango parajietan, Ibañetatik bera datorren erreka otzaren inguru eder batean.

Aberatsa zan a ospitaletxea, eta fraide batzuen eskuetan egoan bera. Unaiak eta ardizaintzailleak ibiltzen ziran aberezain.

Seme bi eukazan ango unai zar batek, eta seme biak be unaitzan ibiltzen zireanak. Amasei-amazortzi urte eukazala unai gazteak, an ingurutako iñork be ezagutzen ez eban neskato gazte bat ikusi eban erreka ondoan udako illuntze batean.

Alkarregaz berba egin eben biak, eta beranduetararte egon ziran. Gauberdian, joan egin bear ebala ta joan egin bear ebala neskatoak, eta brixta batean ezkutau zan illunetan, mutilla agoa zabalik itxita.

Urrengo illuntzian be unai gaztea erreka ondora joan zan, eta bezperakoa ez ezik neskatilla pillo bategaz aurkitu zan. Kantetan eta jantzan ebiltzan Arrai-leiza inguruko pagodoian.

Alako batean be konturatu ziran arek neskatilla ederrak gure unai gaztea an egoala eurai begira, eta euren erdian artu eta jirabiran ibili ziran bere inguruan kanta ta kanta eta jantza ta jantza, denbora askoan gelditu barik.

Etxakon luzeegi egin, ez, an egon zan artean, berandurarte egon arren, baiña gauberdia eldu zanean, joan egin bear ebela neskatilok, eta illunetan ezkutau ziran danak, mutilla agoa zabalik itxita.

Ospitaleko fraide zarragana joan zan urrengo goizean konpese-tara, eta esan eutson gertatu jakona.

Joateko, joateko illuntzian be arraizulora, eta fraideak berak ur-  
tengo eبالa ospitaleko leiora. Errosarioa esaten asiko zala, eta unai  
gazteak erantzuteko. Alantxe egitekotan gelditu ziran, eta ikusiko zala  
zortzuk ziran arek neskatilla ederrak.

Joan zan ba illuntzialdean arrai-ixinguraruntza, eta umore onean  
egozan neskato ulegorriak.

Ospitaleko leioan agertu zan orduan fraide zarra, eta errosarioa  
errezetan asi. Orduan, unai gazteak erantzun.

Laster ixildu ziran neskatoak bat-batean. Tutik be esan barik  
mutillari, ariñeketa batean sartu ziran arraizuloan danak, bat bera  
be kanpoan gelditu barik.

Dana arrankariz beteta agertu zan, arraizuloa urrengo goizean eta  
jakin zanean gertaurokoa, sorgiñen kontua zala esan eben... baña ori  
gora bera makiña bat janari eder egin zan Orierriagan Arraioxineko  
sorgin-arrankarien kontura.

ALTZARTE.



# Atheka Gaitzeko Oihartzunak

## Liburu baten historia

J. Vinson

Liburu onen historia, jakingarri eta erakusgarria da. Laphurdi-ko kontrabandista famatu baten bizitza kontatzen digu edo, obeki esan, bere bizitzako gertaera bat. Joanes Antxordoki zan haren izen jatorra, bainan Ganix izengoitiaz ezagunagoa zan. Ganix, Manex, «Joanes»-en ttipigarriak dira. Francisque Michel *Pays Basque* deritzan liburuan mintzatzen da Ganix'ez. «Ganis» izkiriitzen du berak. (120-5 orr.) Baita leku bat eman zion bere «Romancero du Pays Basque»-n ere. Arrigarri izango zaizu nunbait kontrabandista batek, ots, legearen kontra gau ta egun altxaturik bizi dan batek, jendeen ardura ain bizirot ta ain luzaro piztutzea. Baiñan Ganix'en balentria edo egite nabarmenena auxe izan zan: Beira'ko printzesari bere lengusu ta senargai Don Carlos'ekin batutzen laguntzea, Espaiñia'ra eramani, frantses gobernuaren zelatariak abo bete ortzekin utzia. Bestalde, eliztarrak dituzu euskaldun geienak, reaktionarioak. Esan oi dutenez, «kontrabandu egitea ezta pekatu».

*Les échos du Pas de Roland, frantsesez.*—*Les échos du pas de Roland* Bonaparte printzeari dedikatuta dago. Azkeneko kapituluetan esaten digu egilleak zerk bultzatu zuen liburu hau egitera. Bein batean Ganix ikusi zuen bere bulegoan (1) sartzen (Daskonagerre jauna Bayonan notario zan-eta), zaharturik, akiturik eta mixeri gorrian, bere ondasunetako azken kondarrak baituran ipintzeko asmotan zeto-

---

(1) Bulego: ofizina, bureau. Idazkela.



rrela, «Merezi-gabeko» zoritxar harek kupituta, Daskonagerre jaunari bururatu zitzaion Ganix'en bizitza liburu batean idatzi ta gero kontrabandista zaharraren probetxurako saltzea.

Bere lanetan arazotuta egonik, ordea, Daskonagerre jaunak baztertuak zituen aspaldidanik literaturaren saioak. Ez zuen bada beraren buru-argitasun soillez fidatu nahi izan, eta esku-izkribua amaituta, adiskide batzuen iritzipean ipiñi zuen, eskatzen zielarik, arren, berikusi, kendu, zuzendu edo erantsi zezaten beren gogora.

*Eragozpenak.*—Lagun oiek geienak bizirik bait-daude, ezin ditzalet aien izenak emen aipatu. Aski da esatea, 1869 garren urteko azkenetan (2) eta lenengo aldiz agertu zala liburua, elkar-lan orrexen ondore bezala. Berealatik asi zan egillea bere liburantzako sal-dei edo «erreklamu» zabal-zabal bat antolatzen. Bainan asieratik bertatik ustegabeko eragozpen batekin egin zuen topo. Liburua, zer esanik ez da, erlijiozko giro ta sentimentu sendo batez kutsatua zegoen, bainan autoreak ez zuen kontuan eduki eliz-gizonen alderdikeria, «ezin-jasaitea», ta egoskortasuna («l'intolérance et l'exclusivisme du parti clérical»). Bere liburuko zati batzu kendu arteraño, laguntzarik emango etzietela adirazi zioten. Zati oietan maixiatua zuen, zuhurki eta begiramen aundiz, eskualdun apaizen zorrozatasuna; salatua zuen bezperako elizkizunak luzeegiak izanik, neskak beren etxetara beranduegi irixteko beartuak zeudela; gaitsesten zuen igande ta jai-egunetan gizezkoak bazter batetik eta emakumezkoak bestetik ibilli behar izatea. Daskonagerre jaunak kendu egin zituen orra-ko zatiak, eta bigarren edizionean, beroien ordezkari batzu idatzi zituen, serorak zirala, fraideak zirala, fedea zala... Urrunago ere joan zan: geroko edizione batean —kolejioetarako zan au— XII'garren kapituluko parrafo bat —nun eta euskaldun gazte bat eta onen andregai-a ageri bait-ziran— kendu ta ama bat, bere umetxoari maitte-maitte egiten ziona, ipiñi zuen. Hura ahalegeria! Hura tartufotasuna!

Geroztikan ez zuen oztoporik arkitu. Bi urtera gabe, Apezpiku eta Artxapezpiku batzuen baimenezko ogeitamarraren bat karta erre-zibituak zituen egilleak; bai eta, liburuaz xoratuta, irakurle askok zuzendutako bertso-sortak ere. Aldi berean zenbait egunkarik itz laudoriozkoak ugari eskeintzen zizkieten liburuari. Agiri oiek guztiak Daskonagerre jaunak litografiako bilduma (album) batean bildu ta argitarazi ditu. Album hori bakan-bakana bilhakatua (3) da gaur egu-

(2) Badago emen Vinson'en uts-egintxo bat. 1867 garren urtean agertu zan.

(3) Biurtua, egiña.

nean. Arako zatietarik batzu bere liburuaren azken ateraldietan ere ezarri-azi ditu.

*Album horren xehetasunak.*—Titulua *Les échos du Pas de Roland*, L.-L. Bonaparte printzeari dedikatua. Erregeren bibliotekatan onartua, Vaillant Mariskalak 1868-V-4'an agindua. ... (4) diozesako Apezpiku ta Artxapezpiku jaunen baimenak eta kartak. Barreneko banaketa (kolazionea): ft (i), titulua; ij-ij (recto = eskubiko orrialdea) Bonaparte printzeari eskeiñitako bertsoak, «Edmond Guibert»-ek Larresoro'n 1869-II-17'an izenpetuak, iv (recto), St. Claude'ko apezpikuaren karta. 169-186 orrialdetan (377 d eta 377 e edizioetik atera), Apezpikuen baimenak. 10 fts., zuritan. 1-2 orr. C.-F. Godard apaizaren bertso frantsesak, fetxa gabeak. 7-8 orr., Adolphine Bonnet andereñoaren bertsoak (okerrez, Henry d'André'k firmatuak). Abek, 377 d eta 377 e edizioneko aurre-aldean agertuak ziran. 8-13 orr., «Kantabritar bertsolari» Edmond Guibert'en bertsoak, fetxa gabeak. 14-47 orr., «Les échos du Pas de Roland»-en gaiñean 19 artikulua, gci-enak apaiztar egunkarietatik artuak. 48 orr., Dagenet jaunaren karta bat, Ganixek Paubeko auzitegiaren aurrean agertu bear izan zuen denboretakoa. Bertako «Prokuradore Imperiala» zan jaun hori (5). 49-59 orr., egunkarietako iru artikulua; amaika orrialde oiek letra-molde diferentean egiñak daude; liburua (albuma alegia) Paris'ko Legastelores'nean litografiatua izan zan, eta orri aiek, agi danetz, gerrogo erantsi zituzten. Ezta iñun ere ageri artikulua oien fetxarrik. Ondorean, bi orri egalari («feuilles volantes») numero-gabeak, ezarri dituzte; lenbizikoan —litografiatuta— Mathieu kardinalaren baimen-karta bat agertzen da, 1869-IX-9'an egiña; bigarreanean —Baiona'ko Laserre'nean moldizkidatua— Edmond Guibert'en frantses bertso batzu, eta euskerazko beste batzu, ikusten dira. «Eskualdun bat» (Un basque) firmaturik daude, eta 377k-ko edizionean emanak izan dira.

*Sal-deierako beste ale batzu.*—Daskonagerre jaunak Edmond Guibert'en bertso-atal bat berezian imprimarazia zuen; onen izena «Ganix» zan, 1869-XII-31'n fetxatua, «Un basque» izenpetua, eta Bor-

(4) Puntudun tarte orretan, Diozesa oiek zeinbat ziran ezarri bear zan; bainan, inprenta-utsez, zuri gelditua da.

(5) Bein batean muga-zaimak moko-zaimo topatu zuten Ganix, hau kontrabandista andana batekin zebillela, Saint-Blancard aien buruzagiak pistola-ukaldi bat egotzi bait-zion Ganix'eri, honen lagunek suak arturik garbitu nahi zituzten S. Blancard eta bere gizonak. Ganix'ek eragotzi egin zien. Paube'ko auzitegira eramana, “armak eskuan”-eko jazarraldiagatik (“rebelión a mano armada”), libre utzi zuten bertako juezek, biotz aundiko egite hura kontuan arturik. (Vinson'en oarra.)



bon'tar Sebastian Printzeari dedikatua. Printzipe au, Beira'ko prinzesaren semea zan eta Paube'n arkitzen zan aldi artan. «Epistola» orrek ba-zuen bere kakoa: printzeagandik Ganix'endako laguntza bat eskuratzea alegia. Nik dakidanez, Printzeak «ez entzunarena» egin omen zuen, eta ez zan batere arduratu bere amaren «salbatzailleaz».

Daskonagerre jaunak artuak zituen lenengo 13 apezpiku-baimenak, litografiatu-aziak zituen (formato aundiko lau orritan). Urrengoan, beste 18, Baiona'ko Laserre'nean inprimatuak (14 orrialde in-4.<sup>o</sup>). Orobat egin zuen egunkarietatik aldatutako bost zatikin (4 orr. in-12.<sup>o</sup>) eta zati oien ondoan, Adolphine Bonnet andereñoaren bertsoak ezarri-azi.

Aipatzekoak ditugu oraindik: egunkarietatik iru artikulu; Bar-koxeko kartaketari zan Oxalde koblariaren zati batzuk, Baiona'ko Laserrenean inprimatuak, orri bat in-plano; Edmond Guibert'en bertso-atal bat, «Berceuse basque» (euskal-seaska kantua) izendatua, 1869-III-2'an egiña eta Baionako Lasserrenean argitaratua. Dana aipatu bearra baita, onoko au ere aipatuko dugu: «Les échos du Pas de Roland» gai-tzat harturik, tamul mintzairazko bertsoak egin ziran bost lauko (quatrans). Bertso oiek «Recueil des chants tamouls» (Tamul kanta-bilduma) deritzan liburuan irakurri ditezke, Z. Savaralouniker jaunak bilduak. (Pondichéry, impr. du Gouvernement, 1869, in-8.<sup>o</sup>) 123-124 orrialdetan.

*Turistentzako gidariak.*—Bada geiago ere. Rennes'ko Oberthur etxean Daskonagerre jaunak turistentzako gidari-liburuska andana bat inprimarazi du (Guides pratiques et abrégées des touristes), Kanbo, Donibane Lohitzun eta Miarriz'erako bere obraren iragarkiak (anuntzioak) litografiatuta zeuzkatelarik. Estalkiko azken orrialdetan, Ganix'en argazki bat ageri da. Argazkilari trebe bati atera-azi dizkio errialdetaren eta bertako jendeen argazkiak; kartulinetan itsasi ta titulo bat eman die: «Le Pays Basque» eta «Les échos du Pas de Roland» (Roland ipiñi bearrean, Rolland irakurtzen da; uts ori, maiz gertatu oi dana, grabatzailearen zabarkeriz). Ikuskizun oietako batzuk biali ditut nik 1878 gn. urteko Eposiziora. Ez dakit zenbat egin ziran aietarik; nik beintzat 25 dauzkat; dakidanez, iñungo bildumarik osatuena da nerea.

*Sal-deia atzerrian. Gaztelaniazko itzulpenak.*—Sal-dei ori atzerri-raño ere eldu zan. 1867 urtean agertu zan Baionan, itzulgillearen izenik gabe, españolez egiñiko ixurpen bat, Daskonagerre'ren adiskide zan Birminghaman jaun donostiarrek egiña. Ez zan itzulpen ori literatur-zaleen gogokoa izan, eta Daskonagerre jaunak, estilo goragoko beste bat erdietsi naiean, bear ziran pausoak ematen asi zan. Berak



eskaturik, Garcia Gutierrez olerkari txit ezagunak (aldi artan Madrid'eko gobernuaren konsul nagusia zana) egin zuen, «espezimen» gisa, «Les échos»-eko lau orrialderen itzulpen bat. Aukeratu zuen orretarako, lenengo edizioko XII garren kapitulua, 167-171 orrialdeak. Ba-daukat nik, lan orren aldaki edo kopia bat.

Miarritzen udaraldia egiten zuen Cadiz'ko jaun ezagun batek, artu zuen bere gain beraren lagun idazle bati obra osoa itzul-araztea. Artu-emanak moztuta gelditu ziran, ordea, baiñan zertxobait geratu da saio ortatik: itzaurre bat, 68 kuartetaduna, Ganix-en kondaira osoa laburki kontatzen diguna. Onen kopia jatorrizko bat ba-daukat.

Agertu zan azkenik, 1872 urtean eta Madrid'en, Vicente Mantrola euskaldun apaiz jaunaren izena zeraman itzulpen bat. (Jaun ori, Alba de Tormes'en il zan, 1891 gn. urtean, 60 urte zituelarik.)

Agertzeko omen ziran aldi artan beste bi itzulpen: bat inglesa, beste bat alemana. Ez dut uste agertu diranik. Ba-omen dira ingleszko bi itzulpen, argitaldari gabez ez-agertuak. Alemanian bai, atera omen da bat. Nik ez dut iñoiz ere ikusi.

*Les échos du Pas de Roland, euskeraz.*—Lengo lerroak irakurrita, aisa ulertu izango du irakurleak, liburu onek duen titulu-peko aipamena, «traduit du basque» alegia, zuzena ta bidezkoa ez dala; liburugintzako amarru bat baizik ez dala. Alabaiñan euskal textoa eskatzen bait-zuten, laister asi ziran pentsatzen hura egin bearra bazala. Daskonagerre jaunak bere eskuz ezpait-zezakean egin, arazo hori Larregi apezari bizkarreratu zion. Ziburutar apez hau Sempere'n (St. Pée sur Nivelle) erretore zan; ondoan Baiona'ko San Luis Gonzaga'ren Istituzioneko zuzendari; urrengo, Baiona'ko S. Andres'en parrokiako erretore; bertan il da 1878'ko abenduaren 16'an, 54 urtekin. Larregi jauna lanari eman zan eta itzulpen bat egin zuen, jatorrizko frantsesarekin guziz bat ez zetorrena. Berak idatzi ta bialduala inprimarazten zuten. Lan nekoso orrezaz aspertu egin zan azkenean. Daskonagerre jaunak bere aldetik, itxogiñaren itxogiñaz gogaituta, gelditu-azi zuen argitaraldia. Galeradak orrialdetan jarririk ez ziran-eta, banatu egin zituzten kajeetara. Bearrik, prueba bat egin zuten neretzat; oexek eta ordurako inprimatuta zeuden iru orriak dira Larregi jaunaren lanetik gelditzen dan guzia.

*Guibert'en itzulpena.*—Autoreak orduan Larresoro'ko gizaseme bati zuzendu zan, Edmond Guibert zeritzana, Semenario ttipiko ikasle aurreratua ta Aundian ere urtebete egiña zuena. Literatura-zalea izanik, Ganix'en zorigaitza euskarazko bertsotan kantatua zuen. Esku-idazkia oso-osoa egin zuen bezain laster asi zan onen argitaratzea. Orain ere, ordea, geldi-azi bearra izan zuen Daskonagerre jaunak.

baizik-eta, ortik eta emendik oarrak egin bait-zizkioten, oso funtsezkoak, itzulpen orri buruz. Oi zuenez, jaun onek bere adiskide batzueri itzulpenaren berri emana zien; eta oiek zera oarrerazi zioten alegia, itzulgilleak ez bide zuela eskuaraz idazten oitura aundirik; zuzen idazten ez zekiela; eta bereziki, harek erabillitako dialektua Donibane Lohitzun'ekoa etzala, bertakoa izan behar zuen-eta, irakurleen ustez, Daskonagerre jaunaren mintzaira jatorra, bera donibandarra zan ezkeru.

*Azken saioa, sakristauarena.*—Egillearen familiar andere batek —ez dut haren izena agertzerik— bere gain hartu zuen bear bezalako itzulpen bat tajutu-azteko zeregiña, toki hartako izkerazkoa alegia. Inguru aietako sakristau batek egin zuen, andere haren begirapean, eskatutako itzulpena. Ba-zuen onek toki-kutsua, baiñan frantsesetik itzez-itz hartua zirudien. Inprentara baño lehen, zuzendu, orraztu, obetu bearra zuen. Daskonagerre jaunarekin adiskidetasun onean bait-nengoen, galdetu zidan, ea nere gain hartuko ote nuen egiteko hura. Baiezko erantzuna eman nion, baldintza batekin orde: nik bakarrik ez egitea. Euskaltzale bat, jakintsu bezain apala, izan genduen lankide; haren izena argitaratu gabe utzi bearra dugu baña. Bederatzi saialdi bear izan ziran amaitzeko. Ahurti'n, Bardos'en eta Baiona'n jardun genduen, 1869-VII-20'tik 1870-II-6 arteraiaño.

1870 gn. urteko uztaillerako inprimaldia bukatua zegoen. 2.100 ale egin ziran, aietarik 100, paper dotorean. 100 ale berezi oiek eraskin bat zeramaten: liburuko bertako azken lau orrialdeak; bañan zuberoraz, baxe-naparez, gipuzkeraz eta bizkaieraz emanak; zuhur-itz (erre-franak) bilduma bat eta iztegitxo bat. Epigrafua: «Bihotz handiko gizonak eztute bertze eginbiderik beharren sokorritzea baizik. Axular.», Axulargandik hartua ba-dirudi ere, alperrik ibilliko ziñake idazle onen lburuan billatzen; ori bai, beronen ortografiaz ezarri genduen.

*Sal-deia.*—Urtebetez lehenagotik iragarria zegoen obra honen agerpena. Bi artikulu luze egiñak ziran ortarako, zati labur batzuk iru izkuntzatan —euskaraz, frantsesez eta gaztelaniaz— aietan sartuaz, iru zerrendatan; Baiona'ko «Courrier»-en agertu zan bata, garagarri-llaren 16'an; bestea, hiri bereko «La semaine religieuse»-n; biak bi orritan arkitzen ziran, aipatutako aldizkari oien barruan erantsirik. Azken-aldean, euskal-textoaren iru edizione iragartzen zituzten: edizione arrunt bat, 2 liberatan (libera = franko) saltzekoa; beste bat, 5 liberakoa, paper dotorean egiña; eta azkenik edizione apain-apain bat, 10 liberakoa; ba-ditu honek, euskal-textoaz gaiñera, frantsesez eta gaztelaniazko itzulpenak, bertso zati batzuk, dialekto nagusien eredu edo espezipen bat edo beste, iztegitxo bat, esaera zaharrak,



foto-ikuspenak, Eskual-herriaren mapa edo karta bat eta musika-notadun euskal kanta batzuk. Edizione aberats hau ezta sekulan agertu.

*Guibert'en eriotza.*—Edmond Guibert zan «Semaine»-ko artikulua-ren autorea. Agi danean, ez zegoen asarre, Daskonagerre jaunak haren lana bazterturik ere. Gaiñerakoan, politikako gertaerak eta geroxeago piztu zan gerrak, ala-olako literatur-saialdi aiei egoak moztu zizkio-ten erabat. Guibert arjeliar tiratzailetara joan zan soldadu; gero Me-xico'ra joan da etorririk, negargarrizko heriotz bat arkitu zuen, Bor-delen, 1872'ko uztailaren 22'an, 25 urte zituela.

*Vinson jauna, bertsogille.*—Azkeneko elkar-saioa egin da biara-munean, urrengo bertso abek biali nizkien nere bi lankideri:

«Nous avons su plier la taille colossale  
de votre antique langue et polir ses contours;  
nous avons terminé l'oeuvre monumentale  
sous nos hâtives mains élevée en neuf jours.

(Zuen hizkuntza zaharraren mukulu gaitza makurtuazi dugu, bere ertzak legunduaz; gure esku leiatsuek bederatziz egunez eraiki dute egiteko aundi hori.)

Nous avons terminé!... comme en un jour de fête,  
sur le texte fermé, sur ses feuilles remplies,  
je dépose, enchanté, ma plume satisfaite:  
dans ce labeur ingrat, j'ai gagné deux amis.

(Amaitu dugu! Jai-egunean bezala, letraz beterikako textu itxia-ren gaiñean, pozez pausatzen dut nere luma atsegindua. Lan neketsu horretan, bi adiskide ditut irabazirik.)

Ainsi, pour alléger le souci qui s'apprête,  
pour m'adoucir au coeur le poids de l'avenir,  
je voudrai, tout le long de ma vie inquiète,  
de ces neufs jours heureux garder le souvenir.

(Eta honela, etorkizuneko kezak arintzeagatik, datorreneko pi-suaz bihotza eztitzeagatik, gogo nahi nuke, nere bizi urduri guzian, bederatziz egun zoriontsu hoien oroitzapena gorde.)

Mais ne m'oubliez pas si ma route dévie;  
de ce travail commun les moments furent doux;  
amis, pensez à moi, quand le sort de ma vie  
m'aura, dans son caprice, emporté loin de vous.»



(Baldin nere bidea saiesten bada, ez nitaz ahaztu; goxoak izan ziran elkar-lan horretako momentuak. Adiskideok! nitaz pentsa, alaberraren kasketaldiak zuengandik urrunerazten nauenean.)

*Eskualdun baten erantzuna.*—1870'ko martxoaren 8'an, aietako batek —gure lanean parterik aundiena egin zuenak ain zuzen— laukodun abexek biali zizkidan:

Eskerrik hoberenak phertsu maitenentzat  
bihotzez derauzkitzut zure franzesentzat;  
Ez arbuya nere hauk sorthuak phausuan  
ille zurien hormek iraungitu suan.

Adixkidantza ona kolpezkoa da maiz;  
ezagutu orduko zurea egin naiz.  
Ezkarak zorionez batbederatuak,  
ez gare higaturen berriz atzetuak.

Lan agorra ziteken, bederatzii egun,  
iduki gintuzkena zu, ni, Dasko lagun.  
Ongi egin nahiak, deskantsurik gabe,  
ethorkirat abian, elkharren herabe.

Nolakoa nahi den egin dugun lana  
(agian Eskaldunen gogorat errana!)  
gozoena dakusat orhoitzapeneko  
zurekin adixkide eman naueneko.

Baiñan zertako bada atsegiñarekin  
zure hitz amultsuak griña du berekin?  
Geroaren beldurrak, urrungotz adiuak,  
ez ditu hola galde gure amodiuk.

Zaude gure artean, mintza eskaldunez,  
Athekaitzez bezala bertze oihartzunez;  
ez da izpiritua galtzen oihanetan,  
lan onez aithor ona duten gizonetan.

Halere zorionak, noratpeit gogorat,  
goizik heltzen bazaitu yar-lekhu gorarat,  
guk, zuretzat nahiak egun denak lorez,  
atsegin dukegu zuk bildu on ohorez.

\* \* \*

Euskerazko itzulpena, interesgarria da ta ongi egiña. Esan dezaket nik hori, naiz ta hura egitean parte artua izan. VII gn. kapitulu-  
lvan, iketa-eredu (espezimen) luzexka bat ezarri dugu.

J. J. Lengoust jaunak, «Gure Izarra» deritzan bere egunkariaren lenengo —eta orain arteko bakarra dan— zenbakian, Atheka gaitzeko oihartzunak argitaratzen asia dago, folletoe gisa. Eta J.-P. Goytino'k Los Angeles'en daukan «Californiako Eskual-Herria»-n oso-  
osorik argitaratu du (dedika-itzak ez beste guzia) 1895'ko martxoaren 2'tik abuztuaren 3 artean.

*Zatitxo bat, iru itzulpen oietan dagoen bezala.*—Ona emen lehen aipatutako iru eskual-itzulpen aietako espezimen edo eredu bana. Lenengo kapituluko parrafo auxe aukeratzen dut (1'go edizioneko 12-13 orrialdetan).

*Frantsesez.*—«Le Pas de Roland a sa légende merveilleuse que tout le monde connaît. C'est à travers ce rocher incliné sur l'abîme que le paladin s'ouvrit un passage, et sa grande ombre plane encore sur nos montagnes; mais le pas de Roland a aussi ses souvenirs modernes et j'ai pris à coeur de les répéter.» (Esan nai du, itzez-iztxo: «Ba-du Erroldan-igarobideak bere ele-zahar miresgarria, mundu guziak ezagutzen duena; amiltegi-gaiñetik makurtzen dan arkaitz horren erditik egin zuen zaldun harek pasa-bide bat; eta bere itzal aundia egaka dabil orain ere gure mendien gaiñean. Erroldan-atekak baditu orreatik gaur-eguneko oroitzapenak ere, eta oiexek kontatzeko asmotan nabil.)

*Larregi'ren itzulpena.*—Libre zamarra da hau: «Arlan-Erreka baditu bere omen zaharrak; aho-mihi gehienetan darabiltza; izena eman dion zaldun gudulariak bere oin puntakoarekin utzi dio bere aiphamena. Badire orhoitzapen berriagoak ere hainitzen beharritar helaraztia gutiago merezi ez dutenak.»

*Guibert'ena.*—Onelaxe idatzi zuen E. Guibert'ek (12 gn. orr.): «Atheka gaitzeko erreka bere omen arrigarriak ba-ditu. Arrolan zango puntakin harroka bat dilindan ezarria arraillaturik, haren erditik pasatu zan, eta oraiartino mendartean haren itzala tristerik ibiltzen da; bainan erreka horrek baditu ere oroitzapen berriagoak; heyek nahi nituzke hemen orhoitazi.»

*Eta liburukoa.*—Azkenikako itzulpenak onela dio (4 gn. orrialdetan): «Atheka gaitzak badu bere mendetako omen ederra, guziak dakitena. Hosiñen gaiñerat makurtua den arroka horren erditik, Erro-



lanek ideki zuen beretzat bide bat; haren itzal handia, gora hegal-datua, dabilla orain ere gure mendien gainian. Baiñan Atheka Gaitzak baditu bere orhoitzapen berriak; hoyek orhoitarazteko hartu dut hemen xedia» (6).

*Gaztelaniazko itzulpenak.*—Interesgarri derizkiot ere, gaztelaniazko iru itzulpenak agertzeari, bata bestearen urren. XII'ko kapituluko zati auxe aukeratu nai dut (1'go edizioeko 168 orrialdea): «C'est la nuit. Le soleil est couché, et ses dernières clartés se projettent encore dans la vallée. Assis au pied d'un chêne, a coté de sa fiancée, un jeune homme lui exprime avec un sourire de bonheur toute l'impatience qu'il a de s'unir a elle. La voix de l'angélus se fait entendre; la couple se lève comme mû par un ressort; le sérieux a remplacé le sourire, la prière a succédé aux doux propos.»

Bermingham jaunarena: «Llega la noche. El sol se ha puesto y sus últimas claridades se proyectan todavía en el valle. Sentado al pie de una encina, al lado de su prometida, un joven gallardo le manifiesta, con la sonrisa de la dicha, la impaciencia con que aguarda el momento de unirse a ella. El toque del ángelus hiere sus oídos, la pareja se levanta como movida por un resorte; la gravedad ha reemplazado la sonrisa, y juntos rezan.»

Eta Manterola jaunarena: «Es por la tarde; el sol va declinando y recoge los últimos destellos que perezosamente abandonan el valle...» Manterola'k ez bait zuen bere itzulpena lenengo edizionetik egin, kolejioetarako edizionetik baño, zati orren jarraipena ez dator bat jatorrizko textoarekin. Ona nola bukatzen dan: «La oración sueña y la piadosa vascongada se levanta como movida por un resorte;

---

(6) Beste "espezimen" edo dalako bat aipa genezake emen, iru oietaz gainiera. Baionako "Herria"-ren almanakan irakurria duzu (1950 urtekoa, 35 gn. orr.). Seigarren kapitulua da, baiñan naiko aldatua ta moztua agertzen da. Esan diteke Daskonagerre'ren aldiko irakurleek eskatzen zuten "toki-kutsu" hura —arako sakristauak nolabaitere emana!— kentzeko alegiñetan ibilli dala Almanaka'koaren ixurgillea, fonetikari buruz, baita itzeri eta zentzuari berari buruz ere. Irakur zatitxo hura, "sakristauarena" lehenbizi, Gure Almanaka'koa urrenko: "Soldaruak Makayan, Galerna orruaz errebian zaguengan, eta erregiña erreberian nahasiari alde guzietarik mamu eta itxura izigarriak iduritzen zaizkonian, Ganixek, hirrisku guzien erditik, Yinkuari eskerrak zituenian, alegeatua ere gau lotsagarri horren bixtan, zeren hain umgi gordetzen baitzituén haren xediak, bertzelako zerbeit gerthatzen zen Makayako etxe batian." "Soldadoak Makean. Galerna orroaz errabian zagoenean; erregina aldiz erreberietan nahasia, hura, Don Karlos handiaren andrea, etsaiek eskuratuko zutelako beldurrak joa; Ganix menditarra ordean alegeatua, Jainkoari eskerrak bihurtzen ziozkala zeren denbora itsutz harek nahi bezala gordetzen baitzaizkon xedeak; bertzelako zerbeit gerthatzen zen Makayako etxe batean." Autoreeri bear zaion errespetuaren kontuan ba-dakite "babak egosten", agidanez, Bidasoz haraindikoek ere... (Itzulgillearen oarra.)



en sus labios, la seriedad ha reemplazado a la sonrisa; al canto ha sucedido la oración.»

García Gutierrez'ek onelaxe idatzi zuen: «Llega la tarde; apenas puesto el sol y quedando sólo un reflejo que aún ilumina el valle, se apercibe bajo una secular encina y al lado de su prometida un joven que con la más dulce sonrisa le asegura, repite y afirma cuán impaciente espera el momento de unirse para siempre a ella; si acaso en este momento el metálico sonido de la oración suena, como movidos por un resorte invisible se levantan; la gravedad y el recogimiento reemplazan las cariñosas protestas, y el rezo se deja oír» (7).

*Chao eta Beira'ko printzesa.*—Liburu ontako pasadizorik nabarienari buruz, Beira'ko printzesa Espainiara sartzen danekoa alegia, Chao'ren karta bat ezaguterazi didate, Maule'n 1838'ko azaroaren 4'ean tinbratua. Auxe esaten zuen hartan:

«...adiskide maitea: Baxenabarre'tik gatoz, Beira'ko printzesaren igarotzea ikusi, edo obeki esan, hartan lankide izan ondoren. 44 urteko emakume zuri, eder eta xarmanta da. Emazte-lagun bat eman bear zitzaion Karlos errege onari, alkandora barrenez kanpora jazten zuen-eta. Ziri ederra sartu diogu Belsunze'ko kondeari; alako igande eder batean, arratsaldeko irurretan eraman genion printzesa, baserritar soñekez jantzita; ta harekin batean, Carlos'en semea (8), ohorezko andereño bat eta Custines jauna. Adiskide bikain harek ez zuen somatu deus ere. Haren ixpentuen bildur ginan. Izan ere, bere jauregiko torretxoetan ikurrin bat ezarri ta bere kulebrina tiratzeko gizona baitzan, bai eta gero 600 baserritar bildu-azteko ere; ba-zan bizkitartean alako bi aldiz gizon, han-hemen sakabanaturik eta gure bide-bazterretan, alegia ta deus ez, zelatari bezala kokaturik. Axeria hobe, otsoa baño. Eta gurearekin irtenak gera, osotoro. Berari ez

---

(7) Itzulgillearen oarra: Euskerazko itzulpenak ere ez dio jarraitzen emandako textoari; edo, zeatzago esateko, jarraitzen dio bai berari ta bai kolejiotarako edizionekoari ere, biak bat egiñik eta nasturik. Ona emen bera: "Arratsa da. Iduzkia sartu ez-bai han da, oraiño haren azken argiak hedatzen dire zelaian. Haritz baten onduan yarría, gizon gazte bat, bere maitiaren aldian, goxoki elheketan dago hari erraten zein berant heldu den bat bertziarena biak bat egin behar dituen orena... Yarría bere etxeko athian, ama gazte batek, altzuan dauka bere haur sortu berria; hunentzat ditu bere irri eztiak, hunen loarkatzeko aldizka bere kanta laiño guziak. Anyelus hasten da eta ama eskalcuna xutitzen bere haurra besuetan, gelditzen kantatzetik bihotzeko othoitzaren ezpainetan erabiltzeko; gizon gazte eta andregaya ere kolpez yeikitzen dire, utziz hitz eztiak, zeruari beira, othoitz egiteko."

(8) Montemolin izenaz ezaguna, jainkozko deretxoaren aldekoek Karlos VI garrena deitzen diotena. Vinson'en oarra.

zioten ezer esan biaramuna arte, hau da, karabana txikia aienatua zan arte... danak izandu dira iruzurtuak —polizia inor baño areago— printzesaren historia honetan. Lengusuak eta biok, izugarritzko irri-karkailak egin ditugu, zalditik erori-bearreko bai, iru legoa bi-tartean. Ba-dira kapitulu horretan bost-sei pasadizo irri-egingarri, prinzesaren iztar zuriak parte interesante bat beroietan jokatzen dutelarik. Jauzi bat egin du zalditik, jostagarri baizik izandu ez zana...»

Lehen ikusi dugunez, Manterolak 1834 urtean gertatu zala ori, dio; Francisque Michel jaunak, berriz, Beira'ro printzesa Espaiñiako Karlos'ekin 1835 urteko azaroan batu zala esaten du. 1838'ko urri-llan esan bear zuen obeto, au da, karlistadaren azken aldietan; maxinada hori, ba-dakigunez, 1839'ko urtean bukatu zan, Espartero'k eta Maroto D. Karlos'en lehengo jeneralak korapillatu zuten Bergara'ko egiunearekin.

\* \* \*

Ona emen orain, Daskonagerre jaunak bere liburuari kendu zion harako zati hura. Sekulan ere ez baita —guk dakigunez beintzat— euskeraratua izan, gerok egin dugu haren itzulpena, ez laphurdiko izkerara, ordea, gure gisako gipuzkerara baizik. (Itzulgillearen oarra.)

\* \* \*

«Oroz gain maite dut eta agurkatzen nik apaiza. Nola hura ez miretsi, bere lan santuan ainbeste ta ainbeste bider ikusiz gero? Baiñan zergatik, ona ta karidadea egiteko beti prest dauden gizon oien kartsutasun neurrigabea ikusi arren, beren itz kontsolagarriak aditu arren, zergatik, diot, sufritzen dute gure herriek, eta zergatik ari dira jendez urritzen? Bizia, mundua, kolore goibelez estalia agertzen da, nunbait, apostolu bikain oien begietara. Gaitz baten aurka diardutela, ez ote dira gero, traba bat kendu nairik, beste traba berri bat piztu-arazteko arriskuan erortzen? Zer dala-ta, jai-egun ta igandetan, emakumeak alde batetik eta gizonezkoak beste batetik ibilli bearra? Neskak-eta, atal-aurrean eserita, aspertu egiten dira; eta nola-baiteko jolas-gaia billatu naiez, lagun urkoaren lepotik maixioka ta marmarka asten dira, inor ere barkatu gabe, orain hori, gero beste hura mingañean hartuz, aldizka ta txandaka, karidadeaz gogoratzen ez dirala geientsuan. Projimoaz esaten dan gaiztakerien berri jakin nai al duzu? Zoaz andretxo aiengana. Beste batzuek, beren txolar-teak gozatzearren, jokuan billatzen dute emoziñoa, bai eta arriskua ere. Noizpaitean, karta-igarleengana jotzen dute. Beste askotxo oraindik, taldeka ta modu aspergarrian paseatzeaz gogaiturik, zearkako



bideetatik abiatzen dira, igeska bezala. Eta beste batzuk azkenez, koro-taldeak osatuaz, kantuz asten dira, ez ordea gure mendietako doñu xarmangarriak, elizakoak baizik; kanta txit errespetagarriak noski, baiñan aientzat atsegin eskaxeokak.

Ba-dirudi orduan, dana dala goibel eta triste, baita projimoaren lepotik egindako maisiaketak ere; eta jaiotzen ikusi gaituen lekua uzteko gogo sortzen zaie, eta aurtzai, naiz ostatu-neskame egiten dira... eta zorionekoa iraindik, gezurrezko maite-saretan oiña labaintzen ez zaion hura!... Badijoa, eta maiz betiko adio esaten dio herri-kari, zeren igeslari hura orduan, nunbaiteko gizon batekin ezkontzen da; ez segurki —siñista zadazute neri— penitentzi-eresiak kantatzen billatua...

Mutillak berriz, bakarrik ibiltzera kondenatuak dauden mutil aiek, zer egingo dute? Ezpaita egunero pastoralik, ez-eta ere pillotan jokatzeko aukerarik, zer gertatzen? Tabernak betetzen dirala, kartetan aritzen dirala, zernai edanari ematen dirala. Laister ez da lasai arkitzen euskaldun gaztea. Etsipena, gogo makaltasuna ta nagieria bere bizi az jabetzen dira. Eta nola lan-egitea bearrezkoa dan, nola iñork nai ez duen langille alperra eta ardozalea, hura ere kanpora dijoa, kale-garbitzaille egiten da, edo zapata-garbitzaille... eta aienatzen da azkenik, bein da betiko.

Ai, Ganix ezagutu ba-zendute bere gazte-egunetan! Beretzat zeuzkaten gorderik herriko neskatxarik pollitenak beren irri-par gozogo-zaok. Atseginaldi guzietan bera zan alaiena; txirula ta atabalak beren basa-soñuak herriko plazan entzun-arazten dituztenean, bera zan neska-mutil pillo pozgarri aien aurretik ibiltzen zana. Aldi artan neskatillak ez zuen bildurrik, baldin ama ardurati baten edo-ta, euskalduna dan aldetik birtuteen zaintzalle jatorra dan anai azkar baten begipean jolastu nai ba-zuen. Aldi aietan etzan iñor ardantegietan egoten, jende gazteak bazekiten beste nunbait billatzen beren eda-deari komeni zitazkion jolasketak-eta... Eta arratsean, garai onean, danak etxeratzen ziran, egindako josteta gaitz-gabeaz beren biotzak pozturik eta atsegindurik. Orduan, nork bere baitan ba-zekien jolasten, gogoz lan egiten, eta beti izaten ziran igandeko atsegiñak, aste guziko nekearen ordain pozgarria. Egiaz, aldi aietakoek ez zuten egiten, erriitik aienatuta, urrunduta, bizileku berri bat billatzeko ametsik.

Agurtzen zaituztedan apaiz oriek! Arratseko zuen elizkizunok, guztiz dira onuragarriak eta barnerakorak. Eliz-bazter ori, argi izpimotel dardaritsu batek erdizka argitua; ixiltasun ospatsu hori, arimari mintzatzen zaizkan kantu eztitsuek bakarrik urratua, edo-ta fededuentzat ain ederki aukeratzen dituzuten itz konsolagarriek etendua...



guzi hori, egia esan bear, unkgarrizko poesiaz igortzia dago eta Jainkoarenganako maitasuna piztuko luke, maitasun hori gizonaren baitan eta berez sorturik baldin ezpalego... Baiñan... illuna da gaua... etxerako bidea, sarritan, luze-luzea... bidetxiorkak irristakorkak, illunbeak bildurgarriak... eta bakarrik ibilli bearrak ikaritzen du neskatilla...

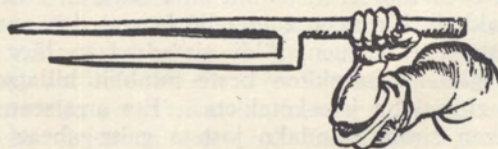
Zenbat eta zenbat ama negarrez, zenbat neska beren buruak izkutatatu naiean eta zenbat aita lotsatuta atzerrira igesiak, gabeko galbideak alde-aurrez ikusi ez dituztelako! A, otoi, egin zadazu grazia, nere alaba, arriskuko ordu oietan etxean egon dedin, gurekin otoitz egiten. Etxe-barnean egiten dan otoitza, gozoagoa bait-zaio Jainkoari.

Gure gizurenaren (9) denboretan, sutondoan egiten ziran, guzien poz aundiz, otoitzak; eta garbirik, mantxarrik gabe gordetzen ziran erlijiozko fedea, bai eta birtuteak ere.

R. BOZAS-URRUTIA.

Itzulgillea.

Madrid'en 1967-Jorraillean.



---

(9) Héroe.

# *Negian Girea?*

*ENRIKE ZUBIRI «MANEZAUNDI» (1867-1943) luzaidar idazlari zenaren ehun sortze urteburuan, 1935 urtean izkiriatu artikulotxo hau ematen dugu, idazlari ospetsu haren oroitzapenetan:*

Negu beltza heldu zauzkigu tarrapatan hurrats haundiekin, aurthen yaz baño goiztiarrago.

Langarrak, izotzak, lantzurdak, karroinak, elhurrak. Horra negiak ekhartzen dauzkigun dohain hitsak, zazpi ilhabethez haren mehatchuen azpian egoiteko.

Urriaren hogoian gira, eta yadanik Iruñeko inguruetak mendi guziak beren mihise churiarekin estaliak dira.

Letsunak beren garrasi borthitzekin badoatzi lerro-lerro, hegoalderat, ipharraldeko eremuetarik ihes eginik, lur ephelen bilha, beren neguko bazka lekhuetarat, itsasoan gaindi Afrikaraino.

Usoak ere, trumilka, Belate-ko eta Ibañeta-ko mendiz barna bide bera deramate, toki horietako oihanetan, papoak ezkurrez untsa bethe ondoan phagodi eta haritztegietan.

Hegastin mota guzikoak badoatzi lekhu beroetarat, eta gu, gaizo gizonak, anarthean hemen egon beharko hotz ikharan, ezinbertzez bortchaturik, lanarekin bizi behar dugunek.

Zoazte, zoazte, chori dohatsuak, zien yuaiteak hitsten gituzte, negiaren agintza zireztelakotz. Sei-zazpi ilhabethe egoin gira zuen itzuliaren beha, denbora ederraren mezulariak izain zirezte, zeren eta sasoin arriagarria ekharriko duzielakoz gure biotzaren bozkariotzeko.

Bainan hemen gelditzen girenek zer nekheak iragan behar ditu-

gun aro latzgarriari ihardokitzeko. Sudurrak eta beharriak gorrituak, eriak gogortuak eta mutzituak, gorphutzak ikharan, hortzak klakaka, zangoak karroindiak.

Eta bizkitartean bada yende negia maite dutenak.

Atch! ez dute nere odola, seurki. Hotzak uzkhurtzen nu, su chokotik ezin baztertuz, eta han ere ilezko soineko lodiekin gerizatua kanpoko haize mehetik, hezurretan sartzen den hortak...

Negia da lureko izaite chumeen, eta yende ahul eta errumesen heriotza, eritasunen sasoina.

Eztulak, marrantak, birietako minak, errumatismak, eta osagarriaren etsai guziak mehatchuka.

Sasoin tzarra, hail, hail: pasa hadi zalhu, kalte haundirik egin gabe.

Hasia nuk yadanik mokanes bustitzen, urtzintzaka...

MANEZAUNDI.

1935-eko Urrian.

## A D I B I D E A

Negian girea?	=	Neguan ote gara?
tarrapatan	=	atropelladamente
langarrak	=	xirimiriak
lantzurdak	=	escarchas
karroinak	=	izotzak, jelak
mehatxu	=	amenaza
yadanik	=	para ahora
mihise	=	maindire
lertsunak	=	grullas
trumilka	=	en grandes grupos
hegastin	=	egazti = ave
mezulariak	=	mensajeros
eriak	=	beatzak
uzkurtzen	=	cohibiéndose
errumes	=	pobre, miserable
marrantak	=	catarros, resfriados
hail	=	abil = vete
mokanes	=	pañuelo
urtzintzaka	=	estornudando



# Euskal Ederti Gaiak

Azkenengo urteotan ez naz asko arduratu edertiaren bideak zelan eta nundik doiazan jakiten. Ezta gure Euskalerriko edertilarien bide barrien barri be ez dakit asko. Esateko erakusketarik be ez dot ikusi. Zer edo zer bai, baiña gitxi, oso gitxi. Ez dira alperrik joan ogei urte. Llano Gorostizaren liburua bai, ori irakurri dot. Bengoetxearen saioa noz agertuko dan be aspaldian nago zai. Museu batzuk be ikusi dodaz, alakoren batean. Batez be Regoyosen lauko-oialai begira egon naz iñoz, erea euki dodan bakoitzean.

Donostiako erakusketaetako gela batean sartu nintzan, egun asko ez dala. Arexetarako emon eustan buruak orduan, eta ez nintzan damutu, egin nebana egiteagaz. Aspaldiko urteetako ordez, estutasun barik egin neban ikustaldia, oso patxaran. Ez nebazan idatziko onek illarok, egon ziur, ostantzean.

Donostiar gazte biren laukoak ikusi nebazan: H. Mendizabalenak, eta Muruarenak. Irudibako gaiak pintatzen dabeezenetarikoak izango zireala uste neban nik; baiña ez, ez dira olakoak.

Koloretasun aberatsekoa da H. Mendizabalen egitamua, batez be urdinabar argietan eta orri-koloretasunen mailla ugarietan. Oraindiñoko zeatz mugatuta ikusten ez bada be, bide erdi batean doiala (ez diñot gero egon dagoanik, badoiala baiño) irudi-bidezkotik bereziko ezeren-antzbakoaren arteruntza, etxura bageko irudi-antzera tajutua.

Paraje-oial batzuetan (Donostiako kaiaurrean dagozan etxe jatorrak, edo ondarrateko zubiak esaterako) indardun urtentasunagaz jan-

tziten jakin dau, eta gure itxasoaldeko zeru-egotaro busti-urdintsua tajatzen be eztau ganora urria erakutsi.

Garbi ikusten da noruntza doian H. Mendizabal. Eta au galde-tuko neuke nik, ezereen antzbako laukoen aurrean: euskal-arimaren sendimendurik oartzen ete-dabeen pintatze orduan, edo ikusten ete-dabeen pintatze-tamuan. Baietz diñoiela, entzun dot. Olan bada, nun ikusi leike euskalduntasuna, euskal edertiaren arimea eta barrena? Eukingo dau eukin nortasun ori. Ezteukat orren ganean zalantzarik. Baiña nun eta zelako gauzetan da ezagun edo agertzen da ezau-garria?

Zer esango ete-leuke Barojak gaur gure edertilarien bide gogor barriak ikusita? Berak *El Arte* izeneko irakurgai laburrean esan eban-zanakin geldituko ete-leitzake gaur, beti egizaletzat euki dogun Itzea-ko bizarzuridun aguramutilla?

Regoyosek ekarri euskun kanpoko orduko pintatze-tamu barria-ekin, Regoyos bera asi zan emengo gure parajearen barrusakon billa, eta aurkitu be bai, aurkitu eban pintatzeko para nabaritua, pintatzeko egotaldi aundirik artu barik, ekiñen puruz gure zeru, laiño, itxaso, mendi, baso eta bazter guztietatik ziar, zintzotasunez eta prantzis-kotar-apaltasun osoagaz.

Berez berez etorri zan gero euskal edertilariantzako emengo erara adierazteko modu bizia. Gaurko bide barrietaruntza doiazanak be aurkituko ete-dabe benetako euskal adieraztasun barriren bat?

\* \* \*

Iturri zarretako jatortasunetik jatorkola dirudi Muruari etorria ta pintatzeko biotz-eragiña. Zer-ikusirik ete-dauko Muruaren pintatze-tankerako samurraldiak Oteizak diñoanagaz Viglioneri egin deutson erantzuneko «El artista pensante» izeneko atalean? Murua euskaldun osoa dalako diñot au. Euskalduna eta baserriko semea. Autortu bearrëan nago, Oteizak atal orretan diñozan gauzok darabildazala biraka buruan aldikada onetan eta ez deusteela edozelako dardarea emon biotzean eta gogoan. Gitxienez Amielegaz nator gaur, onek Murua-ren laukook ikusita: biotzaren egoera bat dala lurralde-bazter bat ikusfea, diñoanean.



Dana bere buruz egin ezpadau be (Guardaminoren ikasle izanikoa dala uste dot Altzako baserritar- seme au) berezko jabetasun batezag erakutsi dau bere eredu tankerea. Euskal parajeen aurrean pintatzen ekin eta ekin, berez berez etorri jako barruko ertilarien grñaldia aditzen emoteko bidea: zolitasunagaz eta egokitasunez erakutsi dau, erakutsi be.

Paraje urdinabar zalea da sarritan: itxasoaldeko bazterrak edo Goierrri-aldeko mendien aurrean. Orretariko oial bateri begira nengoala, Orixeren *Euskaldunak*-entzako apainburu-edergarri imini lei-keala, etorri jatan burura. Izan be, zer da gero izan euskal-poema aundi ori, Euskal Ama Lurraren poemia baiño? Urdinabarrezko ikus-garria, olerki-zoragarritasunez beterik, baserriak solo-landa bigunen erdian, negu gorriko mendi-billospeetan, eguzkirik ez eta laiñoa urri-ñetako mendi-ertzetan...

Eztaukola bere biotz-arimarik esango dogu gero, jaio garean Ama-Lurrak? Edo beintzat ertilaria emoten badeutso bere biotz-arimea ikustaldiari pintatze orduan bardin da. Amielek errazoia? Eztakit ba, negarrik egingo ez ete-leukean Barojaren lumeak, paraje-oial au ikusita!

Eztot uste guzurrean dabillenik Murua. Eztot uste adarra sartzan etorri jakunik. Zintzotasunez dabilrelako egin dau, esaten nabillen oial au, ain begiko egin jatan lauko au. Euskaldun euskalduna izan bera, Murua, eta euskal arimeagaz ikusi dau Gipuzkoako bazterra.

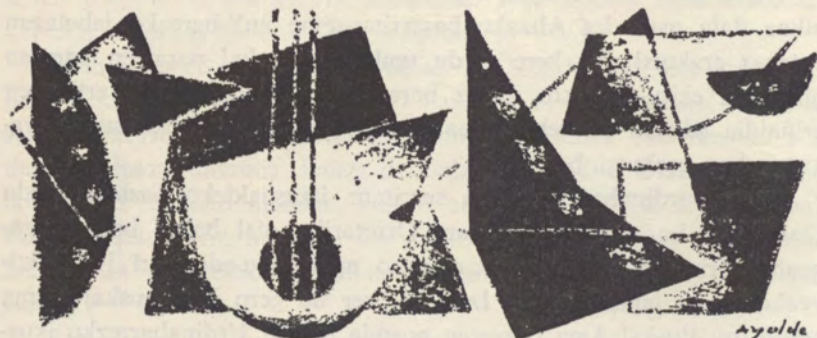
Bide onetatik beti aurrerantza ikustea gure neuke pintatzaill gazte jator au.

OZERINJAUREGI.

1967. Udaran.







## naas - maas

OIHENART, IZTUETA eta ZUBIRI MANEZAUNDI-ren  
URTEURRENAK

AILLANDE OIHENART.—Legegizon, historiagille eta euskalidazlari eta olerkari haundia izan zen XVII garren mendean. Zibero-tarra zen, beste euskalari jakintsu eta herrizale, batzu bezala (BELA, SAUGUIS koblari ospetsua, (atsotitz biltzailleak). *Mathalas* herrigizon ausarta, guduan eroria; *Belapeyre*, *Maytie*, *Maister* izkiriartaile jakint-sua, *Sallaberry* kanta zaharren biltzailea, CHAHO idazlari demokrata eta euskaldun sut-sua, *Etxahun-Barkoxe* koblakari haundi bezain doha-kabea, *Jaurgain* historia-idazlari jakint-sua, eta Doktor Joane *Jauregui-berry* idazlari eta ipuilari zorrotz eta aberrizalea. Maulen sortua 1592 urtean eta hila 1667-an, gure idazlari ospetsua.

Pasturala moldatzaille-etan, ohore merezituak; MEKOL 1759 ur-tekoa, *Larche*, *Elissalde*, denbora aintzina haietakoak; gero SAFFO-RES, oskigile, *Ohienart*, eta Leopold IRIGARAY; atzendu gabe orain bizi den *Etxahun-Iruiri*. Zenbat gizon adimendutsu eta euskara-zale, Zibero bezalako eremu laburrean! Ohorea Ziberoari! Goazen ordea, Ohienartekin. MAULE-n eta Nafarroan (Donapaleiun) bizitua, Par-lamentiaren legegizon bezela eta ahalduna; Euskalherri ororen NO-TITIA UTRUISQUE VASCONIAE (de ambas Vasconias) zeatz, zuzen eta ona idatzi zuen. Euskaldun buruberoendako desegokia, eus-kaldunik geien bat lausengu bila ibiltzen baigara, geren buruaren laudorio utsen xerka.

«Derechos que los de Baja Navarra tienen a los cargos de Castilla» idatzi zuen: eta euskalari bezala ATSOTITZ eta ERREFRAUAK (700 baino geiago): NEURTHITZAK eta POESIAK, euskaraz.

Garbizale izan zen, leenbiziko garbizalea... baiño doi batean. Bere poemak, Catulo-renen idurira eginak, omen; «Oihenarten gaztaroa neurthitzetan», oso atseginak eta ulerterrezak dira. Oraintsu agertu dira autore beraren eskuzkiribuak, eta leen edizionean agertzen ez diran Atsotitzak; Michelenak azaldu dituen bezala 1967 urteko Seminario de Urquijo-ren ANUARIO I delakoan.

Agian LABROUCHE zenaren ordenuan aipatzen diran Oihenarten beste idazgaiak, imprimatuak ikusten aalko ditugu laster.

\* \* \*

JUAN IGNAZIO IZTUETA.—Aurten betetzen dira berreun urte, Zaldibia herrixkan jaio zela 1767 urtean. Bi obra gogoangarriak idatzi zituen, jada eskolagabeko izan zen gizonak; 1824-an GUIPUZCOACO DANTZA GOGOANGARRIEN CONDAIRA deitua bata, bi zatitan. prosa eta musika. Euskalherriko dantzak piztu arazi zituen, eta horretarako bere bizi guztian (1845 urtean hil zen) taldeak eskolatzen aritu zen Gipuzkoan.

Lehen folklore biltzaille izan zen, pioner bat, Euskalherrian; puxka bat leenago bakarrik agertu zituzten Eskozian eta Alemanian, hango kanta zaharren agerkariak, *Percy*, *Brentano* eta *Herder* idazlari sonatuek. Marka bakana Iztueta giputz miresgarriarendako. Euskal kantak biltzen eta argitara ematen haren ondotik fitexko, beste euskaldun ospetsu bat izan ginuen, CHAHO ziberotarra.

Bere dantzeen liburu hortan berri aunitz dakarra, orduko danboñen eta bertsularien, bai eta beste euskal oitureri buruz. Amaieran bere bertsu jainkotiar batzu, bertsulari haundi bat izan bai zen. Iztuetak, imprimatzeko egin izkiribuan, beste ausartago batzu idatzi zituen, kendu behar izan zirenak... *que acarrearían mucho daño por los equívocos sentidos de muchos de dichos versos, que a la simple lectura ofenden al pudor y la honestidad...* zensuraegile Jose Ramon Elorzak dionez: galdu ote dira eskuzkiribu zahar horiek?

Gizon gordiña eta azkatua izan bide zen Iztueta; USOZ-ek karta batean dionez, (Boletín de Amigos del País, II-1958 urtean argitaratua) makurkeri batzuegatik Azpeitiko Presondegian sar arazi zuten: eta hor bere emazte izango zen Kontxesi ederra ezagutu: giltzapean hau ere txarkeri haundiago batengatik: huneri dedikatu zitien bertsu amultsu haiek:



*Maite bat maitatzen det maitagarria  
Begi ederra du ta guztiz argia...*

Uzkuur izaki nunbait edo itsu, eskualdun haundien utsak azaltzea gure artean ezdugu maite izaten: bainan okerrak (ein batean...) aipatu gabe zer balio dute gorespenak? 1820-23 urtetako *Guerra de la Fe* hartan, eta berdin gerla zibilletan gertatu gizonen makurkeriak jakinik nor harritu gero?

Iztueta-ren 2-garren liburua *GUIPUZCOACO provinciaren Condaira* (1847) deitzen da. Geiegikeri aunitzen ondoan, berri zeatz asko ekartzen du, Euskalherriko bizipidetaz, artzainen eta nekazarien oiturretaz mintzo denean. Bere denborako Gipuzkoari dohakon zati honek berriz argitaratzea merezi luke, euskara naturala erabiltzen duelakotz geienean: ez ordea, antxineko Historioak eta Elexaarrak kondatzen dituenen. Dantzeen liburua ere ezdu imprimatzea balio, eskuara illuna eta ulerkaitza sartzen duelako. Erderalat itzulikatzea bai, haatik, intres aundiko berriak dakartzielako. Eta hau izanen litzake Iztuetaren omenerako oroitgarri baliosena.

*Zaldibiko besteak, IZTUETA-ren urteburuan*

Zaldibitar ospe haundiko gizaseme horren sortze urteburu huntan celebratu dira bere herrixkan, Azaro eta Abendu-arteke aste hortan besta eta ikusgarri eder batzu. Bai euskal Teatroa, liburu eta diskaen Erakusketak, dantzaldiak, Berriz-ko tatik asirik, Donostiko eta Luzaide eta Ittungo ttuntturroetarainokoak, Bertsulariak eta EZ DOK AMAIRU kantari ezagunen emanaldia.

Idiazabal andereñoaren eta San Martin eta Villasante euskalzainen hitzaldiak; euskal filma ederren emanaldiak, hala nola El Pais Vasco de Baroja, Pelotari, Alquezar eta Carnaval de Lanz delakoak. Azken igandean, herrimeza bat ikustekoa eman zen; ez bakarrik euskaraz, filarmonika, txuntxuna, txalapartari eta dantzari eta bertsulariak berak arituz baizik eliza barrenean, ikaragarritzko inarrosaldia emanez Elizaren betiko tankera mantsoari.

Meza ondotik izpiritu haundiko ikuskaria karrikan: Iztuetaren sortetxe ondoko plazatxoan, oroitzapenezko euresku bat atera zuten, Urbeltz gidari, musikalari, idazlari, artista eta bertsulari jaun euskaldun aipatu batzuk.

Aste osoan, jende asko bildu da Zaldibira, besta edo ikuskari horietara, denbora ezinago txarra eginarren. Hok bezenbat euskaltasun eta goratasun bildu dituzten bestak ez ditugu egundaino ikusi; antzederra bazen hor, baino ez arlotekeririk; maizegi ikusten dugun bezela. Goresmenak antolatzaile eta agintarieri.



*Enrike ZUBIRI (MANEZAUNDI) idazlariaren urteurrena*  
(1867-1943)

Franko edatua dago euskalzaleen artean, luzaidar izkiriant eta artista-pintore hunen omena, bereziki PROSISTAS NAVARROS delako obrari esker. Liburu huntan daude bilduak, autore horren 29 artikulo bixi, batera jaun eta herrikoi, aldika farregarri ere.

Enrike ZUBIRI GORTARI sortzearen ehun urteak aurten betetzen dira. MANEZAUNDI izengoitiatik geiago ezaguna euskalzaileen artean.

Guraso luzaidarren semea, Luzaiden bizitua, eta luzaidarzat bere burua hartzen zuena beti, naiz Donibane Garazin sortua kasualki 1867 garren urtean; Iruñean hil zen 1943 urtean. Izkiribatzaile ezaguna giputzen eta bizkaitarren artean ere, naiz eskuara berexia erabil.

Iruñeko eta Donostiako aldizkari eta egunkarietan, aunitz artikulo eta lan argitaratu zituen, bere bizitasun eta herrikoitasun berezi harekin: asmatu-rikioak, gertakariak, Euskaldun ospetsuen (Dechepare, Huarte de Sanjuan, Axular, Azpilicueta, Moret...) eta Euskalherriko kondairaren eta Nafarroarena-ren azalpenak bereziki, bere eskuara aberats, zorrotz eta naturalean: Baxenabarre herriko eskuararik inoiz ere urrundu gabe.

Gizon ikasia eta letraduna izan zen: pintore-artista ona eta Iruñeko Artes y Oficios Ikastegi delakoaren Professore izana. Bere izkiributan, naiz gramatikalari zorrotzen batek uts bat edo beste aurkitu, tankera gora batean dago beti, jende arronten pertolikerietatik urrun: irriegiteko bere irakurgai askok, haatik, ez dute gatz eta piper eskasik.

Adimendu haundiko gizona, goganbehar gutiko izpiritua: euskal atsotitzak diona: *Zuhurraren egitea / Gutu edatea / eta guti sines-tea*. Behin baiño geiagotan aipatu izan ditugu lehenago ere, idazlariaren merezimenduak: ene *Prosistas Navarros contemporaneos en lengua vasca* (Principe de Viana, Pamplona, 1958) delako liburuaren *Aintzin solasean* behin; Euskaltzain bezala izendapena hartzean, Satrustegui idazlariari Luzaiden egin nakon ihardespenean berriz; / eta bestetan, EGAN aldizkarian.

EUSKERA AKADEMIAK (Euskaltzaindiak) haren oroitzapenez, Abenduko Biltzarrea, Iruñean egin gogo du. Bere aldetik, Nafarroako Aaldundegian ere, Principe de Viana-ren Euskal Saillak, Zubiri-ren Irudi-kuadroen Erakusketa bat muntatu nai du, artista-pintore on bat izana bai zen. Oroitzapenezko hitzaldiak ere izanen dira, Irigaray eta Satrustegui euskaltzainen gain, Manezaundi-ren obrari eta bizitzari buruz. Agian Xabier ZUBIRI Madrileko Filosofia-Professore sonatua (Manezaundi zenaren senidetakoa) ere mintzatuko da Biltzarre hortan.

Bein ere orain arte gure alde huntan egin ez dena, Iraillaren 24-an bota zuten ziberotar artistek Donostiako Trintate plazatzxoan Etchahun-en «Chiquito de Cambo» deitu euskal pasturala berria. Uste ez bezela giputzeri laket izan zaiote biziki, bitxikeria bezala hartzen aal zen obra; baino jendetasuna erakutsi izan dute donostiarrek eta ez dute batere ixekaz edo trufaz hartu. Egia esan, mauletarrak ba zuten bildur pixka bat.

Naiz ez ongi ulertu, adi adi egon ziren denbora osoan, plaza hori hete zuten entzuleak; euskalkia gureagandik diferenta baita, esker-rak askok eskuetan zeukatela frantzes itzulpena, jokolari batzueri gaizki entzuten bai zeien, apalegi edo illunegi esanagatik.

Tetroan, eta bereziki euskal teatroan, esan beharra dago berriz ere, premiatsuen den gauza da jokolarien argi esana, ongi ebakia eta ahozkatua; eta astiro, biziki astiro, elekatzea. Hau dena, komedia gaia aurreratzailea edo gibelatzailea izatea baino lehenagoko gauza da; idazlari askoren euskera arrotz egiten bai zaigu oraino, eta bestalde, euskalkiak diferent baititugu.

«Chiquito de Cambo» ederki ulertu zaieten geieneri; eta zibero-mintzoa osoki eta ozenki esan ezgeroz ezta, uste den bezain arrotz guretako. Gaia ezta beste pasturalena bezain bizi, herrigizon bezala ezpaizen pilotaria bezain aipagarri.

Mauletik hunaraino ainbeste jende ekarraztea horren garesti ez-palitz, balioko luke Donostian berriz ikustea, Etchahun olerkari haun-diaren beste pasturaletatik bat edo: «Santxo Azkarra erregea» (Sancho el Fuerte), «Berterretx», «Etxahun Barkoxeko», edo halako. Horien gaiak atseginago eta gustarriago dira.

Bainan oroz gainerik Donostian gustatu zena, tartetan kantatzen oi dituzten zibero-kanta xarmagarriak izan ziren; eta mutxikoak. Hemen-go kantari aditua den bateri entzun genion, egundaino ez duela halako euskal kanta ezirik aditu, bereziki zolaraino sararazteko ziberotarrek ematen dieten bihotza eta sendimendua-kin. Hemen ainbeste modan dauden abots eta solo indartsu eta bortitzik, ez dira usatzen ziberotarretan.

Pasturala da egiazko euskal teatro zaharra, grekoen tankeran emana, kantak eta dantzak tartetan aldizkatuz. Gure oraino euskal teatroak, uste dugu hemen iturburu jator bat dukeala. Naiz Z. ARGIA astekarian idazlari bateri, arlotekeria eta beeko maillako Literatura iduritu. Baina, tankera hortako ikuskari baten aroan plantatze-ko, ziberotarr bertsuak segitu behar dira urbildik, eta Greko-histo-



riaa jakin apur bat. Halako kanta minberak ere, ezdira belarri guztiendako eginak.

Agian berriz beste Pastural bat ikusteko, eta ziberotar kanta barnakorrek ere entzuteko parada izanen dugun luza gabe.

### NAFARROAKO UNIBERSITATEAN

Azaroan asi dira Iruñeko UNIBERSITATEAN edo Ikastegi nagusian, Euskal Irakaskintzaren klaseak. Jose Migel BARANDIARAN Professore-etnografo jakintsuak, Euskalherriko ETNOLOGIA gaiak irakasten ditu, eguerdiko ordu batetik 2 ordutaraino, ostirale eta larunbatetan.

Euskera-mintzaira irakatsiko du Ana M. ETXAIDE andereñoak, astelen astearteko 18,15 orduetan, HUMANIDADES delako LIBURUTEGIA-ren 29 gelan.

Abenduko leen egunetan emanak izan dira Filosofia-FAKULTATEAN, Euskera Linguistikari buruz hitzaldi batzu, Salamanca-ko Professore eta euskalari den Luis MICHELENA jaunaren gain.

Halaber Abenduko leen egunetan, Euskalkien irakaskintzari buruz (Dialectologia vasca) emanak ditu hiru ikastaldi Nils HOLMER jaunak; Suezia-LUND-eko Unibersitatearen Professore eta euskalari jakituna.

### GIPUZKO-ARTXIBO-aren buru berria

Atseginekin jakin dugu Arotzena jaunaren utsa betetzeko Urriko hilabetean izan den garaikerrean, garaile gelditu dela Milagros BIDEGAIN andereño euskalari eta irakasle jakituna. Agian ANUARIO del SEMINARIO URQUIJO-ren 1967-I delako agerkarian argitaratu duen gai jakingarritik (*Textos antiguos vascos*), aitzinean ere emanen digun bere lantoki berri-tik, bere lan premiatsuen arteko zirriki-toak baliatuz. Aunitz urtez!

A. APAT-ETXEBARNE.





Joan dan agorraren erdi-aldean berealdiko billerak izan genituen Donostia'n. Billera aietan jan-edan-gaiak erabilli ziran, eta bai España'ko bai Frantzia'ko moko-fiñ ezaguntxoena emen izan genituen.

Itzaldiak, Jose Maria Castroviejo, Jose Maria Busca-Isusi ta Antonio Arrue'ren gain izan ziran. Lantxo ernagarri batzuek ere aurkeztu zituzten Castejon, Olagüe, Molina, Dartigues, Moco-roa, Niquad, Larrea ta Odriozola jaunak.

Jakiña, otordu batzuek ere egin genituen. Bat Zarautz'en, beste bat Miarriz'en eta irugarrena —afaria— Donostia'n. Donostia'koaren jaki-oñarriak, Trevelez'ko urdaiazpikoa, otarraintxoak, eperku-meak eta Santa Teresa'ren gorringoak izan ziran.

\* \* \*

Francis Amunategi idazle ezaguna ere emen izan genduan. Amunategi jaun au, gaur dan egunean Frantzia'n jan-edan-gaiaz eskribatzen duten idazlerik onenentxoetako bat da.

Frantzesia da, baña odolez euskalduna. Dana dala, bere gurasoak Amerika'n jaiokoak izan bear zuten.

Bere idaz-lanak, «Cuisine et Vins de France», «Aux écoutes» eta «Sud Ouest»-en maiz agertzen dira. Ta, orain urte batzuek, «L'Art

des mets ou traité des plaisirs de la table» liburua argitaratu zuanean, eman genduan EGAN-eko atal ontan bertan beraren berri.

\* \* \*

San Martin-egunean ospetu genduan Gipuzkoa'ko Moko-fiñen Elkar-te'ko Etxea'ren idiekiera.

Elkar-tea'ri gazteleraz *Cofradía Vasca de Gastronomía* deritza, ta Etxea Donostia'ko Trinidad-plaza-gaiñean dago.

Onatx, itzez-itx, gure egun artako bazkarian erabilli genituen jan-edanak.

«JAKI-ERRENKADA.—Lista de la comida que, con motivo de la inauguración de la sede de la Cofradía Vasca de Gastronomía, se sirvió a los cofrades el día 11 de noviembre de 1967, festividad de San Martín, a las dos de la tarde: Morcilla de San Martín — Tinto de Elciego —. Salsa garbía — Jerez González Byass —. Mero asado — Chacolí de Etxetxo —. Salmis de palomas de Echalar. Queso de Idiazábal — Yago 1935 —. Rellenos de Vergara. Delicias de Tolosa — Rancio de Corella, de Bodegas Castilla, Champaña Castellblanch brut —. Café, Insuperable, Izarra, Pacharán.»

Bazkaldar batzuek mintzatu ziran jan-ondoren, eta batek, bere topan, beste gauza batzuen artean, esan zuan: «Gaur, bazkaltzen, pagusoaren orde z indi-ollarra jan bagenduan, bear bada egokiago izango zan.» Ta geroxeago, indi-ollarre buruz, erantsi zuan: «Jesuitak izan ziran, ain zuzen ere, indi-ollarrak Europa'n amasei-garren mendean sartu zituztenak, eta, beragatik, Frantzia'n, oraindik urte asko ez dirala, indi-ollarre, jesuitak deitzen zien.»

\* \* \*

Lengo egun batez agurtu genduan Madrid'en *Jose-Luis* barmen eta sukaldari ospetsua.

*Jose-Luis* — José Luis Ruiz Solaguren — euskaldun jatorra da. Bizkaitarra noski. Ta oraindik oso gaztea.

Agurtu ezezik, itzaspertutxo bat ere, ta euskeraz gañera, egin genduan berarekin Serrano-kaleko jatetxean.

Ea beste egokiera batean egiten diogun, Euskal-erri'ko jan-edan kontuez, interviutxo bat.

\* \* \*



A. B.—Bai, egia da *Academia de la Lengua Española*'ko Iztegian *arraingorri* itza agertzen dala. Egia esan, ez *arraingorri*, baizik *aran-gorri*. Itzez itz, onela dio Iztegiak: «Arangorri —del vasco arrain, pez, y gorri, rojo—, pez del orden de los acantopterigios, de color rojo y cabeza muy grande; hállase en el Cantábrico.»

\* \* \*

Frantzia'ko aldizkari batean irakurri degunez, Raymond Oliver, Paris'ko «Le Grand Vefour» jatetxe ospetsuaren nagusia, jan-edan-gaiaz idatzitako bost milla libururen jabe omen da...

\* \* \*

Euskaldunok aspalditik tzipazai-ospea degula, ezin uka. Izan dira ordea gure artean ere jan-edanen aurkakoak, edota beintzat jan-edanen kontra itzezin eta idatzi dutenak. Axular aundia, adibidez.

Ondoren ezartzen ditugu —bear dan begiramenarekin, jakíña— beraren «Gero» liburuko errenkada batzuek:

«Emaztetako egiteko hunetan bere buruaz kontu ona eman nahi duenak, bear du jan-edanetik ere begiratu. Behar du neurritz jatera, edatera eta gustuaren eta zaphorearen portalearen ahal bezanbat zerraturik edukitzera enseiatu. *Sine Cerere et Baccho friget Venus*, dio Terentziok. Ogirik eta arnorik ezten lekhuán, hotz da Venus: ezta han amurusiarik eta ez emazte gutiziarik. Errana da, haragiaren plazera, amorio desordenatua, sua bezala dela; eta su haren egurrak ian-edanak direla.»

\* \* \*

Sukalkintza txarrarekin ezin liteke politika ona egin.—Talleyrand.

A. A.

# ADABAKIAK

*AZKUE ZENA ETA FRANTSESA.* Bilbao'n egin nuen itzalditxo batean galdera bat egiten nuen, neure buruari ala besteri ez dakit (ikus *Don R. M.<sup>a</sup> de Azkue lexicógrafo, folklorista y gramático*, Bilbao'n 1966, 27'garren orrialdean): nork itzuli zuen frantsesera Azkue'ren iztegia? Galdera ori berori egitea bururatu zitzaion Schuchardt'i, *Baskisch und Romanisch-en*, iztegia agertu eta bereala. Beste bein, ordea, mintzatu nintzaion gai onezaz Erkiaga adiskideari, Salamanca'n, oker ez banago, nik dakidan nonbait entzuna gaiñeratuz: gutxi mintzatzen zela Azkue frantsesez Tours'en egon zen bitartean, iztegia inprimatzen ari zirelarik. Eta ona emen ze argibide eman zizkidan geroxeago Erkiaga'k gai oni buruz. (L. M.).

Adiskide zintzo:

Azken solasean aitatu zenidan ea Azkue gureak frantses ote zekian.

Baietz dirudi.

Arek utzi esku-izkribuzko liburu batean ainbat karta dagoz gaztelaniaz egiñak, bat euskeraz, bat alemanez, eta zenbait frantsesez.

Ia guztietan, letra berbera da. Eta frantses karta auek, Frantziatik bertatik, Alemaniatik, eta Bilbotik ere idatziak dituzu.

Ona emen zerrenda luze samarra, zuretzat egin dudana.

Zorion, eta aurki arte.

Bilbon, 1966-XII-22.



*R. M. Azkue-ren gutun-liburu batean dagozan frantses idatzitako karta zenbaiten egitegunak*

A Monsieur Paul Geuthner, PARIS. (Bere liburu saltzaillea.)

Tours, le 5 Octobre 1905.

- » 26 »
- » 10 Novbre.
- » 14 »
- » 18-1-1906.
- » 26 Avril.
- » 4-5-

Bruxelles, 17 Mars 1907.

Au Rde. P. Joseph David. Cher ami: ...

Tours, Maison Mame, le 25 Oct. 1905.

A Mr. Le Bodier, libraire à Paris.

Tours, le 10 Nov. 1905.

A Monsieur Terqueur, Paris, 30-11-1905.

A Monsieur Lacombe, Paris, 6-12-1905.

A Monsieur J. Gramber, Paris, 11-1-1906.

A. Mr. le Chanoine Daranatz, 1906.

Cher ami Daranatz: ... Académiciens: 14 pour le moment. AN, Campion et X (je n'en connais aucun); B. Bustintza, Aguirre et un autre. BN. Broussain et Abbadie ou Lacombe? Guipuzcoans: Echegaray, Eleizalde, et Ormaiztegui ou Iriondo? Laburdins: Sudur-andi et Darricarrère; S. de Menditte et Larrieu? Ou quel autre?

A. Mr. le Chanoine Daranatz.

Tours, le 23 Avril 1906.

- » 23 Mai. ...Semper semperque tuus.

Bruxelles, 2-VII-1907.

Bilbao, le 24 Décembre 1913. ...En rentrant hier soir de Barcelona...

Mon cher ami et vénéré Père, Bussy.

Bilbao, le 21 Juin 1906.

- » le 7 Juillet. (Iru orrialdeko gutuna.)

A Monsieur Courtois.

Bruxelles, rue de l'Arbre Bénit, 102.

- » le 8 Nov. 1906.

- » le 28 Janvier 1907.

Bruxelles, le 27 Avril 1907.

A. Mad. H. de Rickmann.

Mr. le Secrétaire du Conservatoire de Cologne...  
Köln, den 21-ten Januar... 1908. (Karta laburra, *doitxeraz* Lieber  
Vgortleelfaben...

Köln, auf dem Berlich, 5. Le 24 Sept. 1908.

Bien cher A. Kreuzwald: Je n'espérais pas vous déranger pendant...  
Köln, le 19-VI-1909.

A Mr. Pierre Verbeke.

Bien cher Pierre: Je regrette de vous dire que...

A Mr. Pierre Broussain, Maire à Hasparren.

Bilbao, 12 17 Mars 1919.

Bien cher ami Pierre:

(1966-XII.)

1664-KO MEDITAZIONEA «VERSUETAN EGUINA»—Aurten-  
ge eta estreñiako *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de  
Urquijo»* aldizkari berrian argitara du Milagros Bidegain'ek, 1815 in-  
guruan agertu zen eliz-liburu batetik aldaturik, delako «Meditazione»  
au, an 1644-kotzat ematen duten ezkeru.

Ba ditu zenbait itz, *furs* eta *arbolatu* batez ere (erderazko 'enarbo-  
lado' edo adierazteko), bestetan gutxi agertzen direnak. Jo nuen, bada,  
iztegirako bilduak ditudan gaietara eta ona zer arkitu nuen: jasoak  
neuzkala itz oriek, eta itzak datozen bertsoak ere bai, P. de Argana-  
ratz (edo d'Argaignarats) zeritzan aphez (latiñez *praedicator*) eta Zi-  
buruko Bikarioak 1665-ean, Vinson'ek dionez, Baiona'n argitara zuen  
*Devoten breviariora*-n irakurriak.

Ona lehenbizi aipatu dudan itza, 187-garren orrialdean dato-  
renez:

*Ez chortaca, ene Iauna,  
Baiñan furs nigatican  
Hau da odol dariçuna  
oiñ escuetarican.*

Eta bestea, 189-garrenean:

*Ene arima non çara,  
Huna, Iencoa nola,  
Arbolatcen duten gora,  
Dariola odola.*

Idoro ditudan aldakuntzak ez dira ia ortografiarekikoak baizik:  
*Jaincoa, Iencoa*-ren orde; *oin, oiñ*-en. Bidegain andereñoaren 12-ga-



rrren ahapaldian datorrena letraz letra berdin dago *Breviario*-ren 191-garren orrialdean, *v* bat gora-behera: *Ahiturican gucia* (odola, alegia) / *Vr dariçu lekhuco*. 4-garren ahapaldiko *fuinetaraino, fui-ñetaraiño* da liburuan (183 or. eta 177-an ere bai). Aldatzailleak *n* guztiak *n* biurtu bide zituen, 6-garren ahapaldian bezala:

*Ioan ciñduen gurutcea*  
*Iauna Caluariora,*  
*Odolezco vholdea*  
*Çaritçula lurrera* (185 or.).

Pena da bertso oriek ez txoil berriak izatea, lehen aldiz argitaratuak esan nai dut, baiña atsegin zaigu zein zeatz aldatu zituzten ikustea, ia berreun urteren buruan. Zenbait kanta zahar eta antziñako esan orren txukun jaso izan balizkigute!

Eta antziñako zaharkiñekin ari naizen ezkeror, geienetan bezala, Andima adiskide min eta euskalari trebeak 1966-ko abenduaren 18-an idatzi zidana aipatuko nuke emen Telletxea eta Lekuona jaunek azaldu diguten Gernika'ko «Gabon-kante» delakoaren pasarte batez: *eguin dan bihar*, alegia. Geroxeago, ordea, Telletxea'k zuzendu du (*BRSVAP* 22 (1966), 494 eta ur.), era onetan: *eguin dau bihar biraldu bear yakaz Muxhilari sariac* «lan egin duen ezkeror, bidaldu bear zaizka sariak» da noski.

L. M.

### *1793-an San Simon'eko Markesak euskeraz egin zuen deia*

Gure izkuntza, guztiok geiegi dakigunez, etxean eduki izan dugu gorderik, antziñako neskatxa gazteak gorde oi zituzten bezalatsu, etxeko gauzak erabiltzeko, lagun-arterako eta, geienez ere, elizakoetarako. Ez zion iñork erriari, agirietan eta zabalkunde gaietan, euskeraz itz egiten. Orrexegatik beragatik, ezagutzea merezi lukete, aspaldidanik Apraiz'tar Odon jaunak esaten duen antzera, ditugun agiriko dokumentu pixarrak eta apurrak.

Ixil-une luze au Frantzia'ko Erreboluzio andiak autsi zuen, geienbat. *Paix aux peuples, guerre aux tyrans* edo antzeko zerbiat zioten ezkeror, premiazko zuten gerra bizian sartzen ziren erriei adieraztea gerra ura, besterik bazirudien ere, ez zela aien kontrakoa, andikien aurka egiña baizik. Eta bearrezko zitzaien orretarako, nai-ta-ez, erriak zekien izkuntzan mintzatzea, ots, erri bakoitzaren izkuntzan. Eta orrexek beartu zituen andikiak ere, emen bezala, erri izkuntza erabiltzera, besteren deia dei ozenagoaz ixilarazteko.

**DON CLAUDIO AÑA,**

Marqués de San Simon, Grande de España de primera Clase, Mariscal de Campo de los Ejércitos de sus Magestades Católica, y Christianísima, Gobernador de San Juan de Pic de Puerto.

**CLAUDIUS ANNA,**

Marqués de San Simon, Espainiaco Lehen graduaco baundia, Espainiaco eta Franciaco Armadetaes Mariscala, & Doni Juane garucico Gobernadora Beherian Sinatua.

**NOUS SOUSSIGNE,**

Claude Anne, Marquis de S. Simon, Grand D'Espagne de la première Classe, Marechal des Camps des Armes de leus Majestés Catholique, & très Chretienne, Gouverneur de S. Jean pied de Port.

Y Acemos saber con las mas vivas instancias á todos los buenos Franceses, de qualquier estado, y condicion que sean, acitos á la Religion Católica Apostolica Romana, al Trono, al honor, y á su obligacion, que el Rey de España mi Amo, me ha ordenado formar una Legion Francesa en la qual los Emigrados Franceses, que piensan lealmente, serán bien acogidos, y pagados: pues que S. Mag. Católica los toma á su servicio, y baxo su Real Proteccion.

El Excmo. Sr. Don <sup>Vicente Caro</sup> ~~Vicente Caro~~, Capitan General de los Ejércitos de Navarra, y Guipuzcoa, ha dado orden á todos los puestos abanzados, de recibirlos, y se les dará Pasaportes para ir á

Lugar de la reunion de esta Legion, ó á qualquier otro parage á donde se transfiera.

Las Armas, Arneses, y Caballos, que traygan los Desertores, útiles al Servicio, se les pagará de contado á su llegada.

Prevenimos, que los Batallones se formarán, en quanto sea posible, por Provincias, y de individuos que congenien.

Dado en el Quartel General de Burguete á 6 de Junio de 1793.

**L**Ebiatcenda jaquinaztera Frances dun gucier cein nabi condicioneacó ipanditen, Erreligione Católica, Apostolico, eta Erremanari, eta demborabertian, Erreguetassumari, oborriari eta bere obligacion ari essecatuyac direner Erregue Espainiacoac ordre emandaucula alchadecagun Legione, edo tropa Francesbat ceintan errecibituyac ipanen baltirá frances erretuma buntará passatuyac edo passatucodirenac eta unta pensatcendutenac pñnac Majestate Católicode borre oraidamie burcenbaitu bere cerbitzuyan eta bere proteccionaren azpian, eta bere pagan.

Don Ventura de Caro, Nafarroaco, eta Guipuzcoaco Ejercitoan Capitan Generala, eta Comandanteac, emendu ordre postabamatu gucier errecibi ditugaten Franciatic jiten diren guciac ceini emanen balcezte passaportae belceco

birira ceintan bilcenbaita erranden Legioea, edo hau causitcenden Letcio.

Passatcen direnac Servicioaco util direnac ecar abal ditzaqueten barnac, barnesac, edo Camariac, ipacencezte berbeata dirutan pagatuyac.

Possible ipanouden becombatropa ipanemda partituya Provinciaca eta Soldaduse eta Oficierece elgar endelga abal decaqueten gisan, eta particularqui besualduñac ipanen dirá elgarrequin. Berce aide Soldaduse ez dirá ipanen obligituyac cerbitzatera ordre buntana eta tranquillitaa Erremanari aritio balce.

Emana Auritcen armadaco Cartier generalian Ecañaren elgarrentian 1793.

**A**Nnonçons avec empresement á tous les bons François, de quel etat & condition quils soient, attachés á la Religion Catholique Apostolique Romaine, au Trone, á l' honneur, & á leur devoir que, le Roy, d'Espagne notre Maitre nous á ordonné de former une Legion Française dans laquelle les émigrés François, pensant loyalement, seront reçus & bien traités; que S. M. Catholique les prend á son Service, sous sa Royale protection, & á sa solde.

Son Eccelence Don Bonaventure de Caro, Capitaine General des Armées de Navarre, & de Guipuzcoa, á ordonné á tous les postes avancés de les recevoir, il leur será donné des passeports pour se rendre á

lieu du rassemblement de cette Legion, ou á l' endroit ou elle se transporterá.

Les Armes, les harnois, & les Cheveux qu' ils ameneront, & qui seront propres au Service, leur seront payés comptant á leur arrivée.

Nous prevenons que les Batallions seront formés, autant que possible, par Province, & d' individus qui se conviennent. Donné au quartier General de Burguete le 6 Juin 1793.

Con licencia en Pamplona: Por Benito Cosculluela.



Errevoluzio orrek, beraz, kalte egin bazion ere alde batetik gura izkuntzari (España'ko zensura biziki gogortu baitzen, ia euskal-libururik agertzeko baimenak osotoro ukatzeraino, Aita Villasante'k erakutsi digunez, zabal zitekeanaren beldurrez), onerako izan genduen agiriko gaietan euskeraz mintzatzeko oitura orduan sortu zen ezkeror. Errevoluzio-zaleek ere, nolana, ez zuten luzaroan lan onetan irauraitzitik goiz-xamar aspertu ziren. Nai duenak ikus beza zer gertatu zitzaizen itzul-lanean ari zirenei Alejo Carpentier'en *El siglo de las luces* delako eleberrian. Zearo egi-antzeko den ezkeror kontakten dena, ez dut histori-liburu sakonagorik aipatuko.

Ementxe duzute, bada, iru izkuntzatan, gure Markesaren dei sarkorra. Argitaratzea, beti bezala izena ixilpean gorde nai lukean Fausto Arozena'ri zor diogu.

Gauzak gertatu ondoren igarle izaten erraz baita, esan genezake ere, guztiok ez bageneke aldez aurretik, nolako ondoreak izan zituen deiak eta Caro jeneralaren egin-ahalak. Laster sartu baitzizazkigun Gipuzkoa'n eta Nafarroa'n barrena *Convention*-ekoak su ta gar, eta ez baitziren gelditu pakeak egin ondoren España'ko erresuma Frantzia'ko errepublikarekin lokarri estuz elkartu arte.

L. M.

ALTUNA DURANGOKOA.—Altuna Durangokoaren ganean idatzi dabela irakurgaien bat EGAN-erako Erkiagak, diñouste berak. Ez dot irakurri lan ori.

Gauza gitxi dakit nik Altunaren ganean. Neure amak umetan erakutsi euskun *Gernikako Arbola* euskaldunon kantuaren egilletzat euki dot beti. Orain eztatik zer darabillien or Bilbo aldean gizon jakintsu batzuen artean Altuna ta Gernikako Arbola kantu au dala-ta.

Orain ogei ta bost bat urte inguru, Madrilleko «La Estafeta Literaria» aldizkarian agertu zan Altunaren ganean idazlan polit bat. Ziurtasunez ezin neike esan, orain ondo gogoratzen ez nazelako, baiña Luis Antonio de Vega edo olako idazleren batek egiña zan, Bizkaiko idazleren batena. Azkenengo orrialde batean agertu zana bai, ori ondo deukot gogoan.

Olazaraneke bai jakingo ebazala Altunaren bizitzako goraberak! Zer etzekian gero arek abadegizon jakintsu arek Durangoko gauzen ganean! Bere paperen artean baleiteke zer edo zer aurkitzea Altunaz.

Nere gazte denboran ezagutu nebazan Altunatar batzuk Durangon. Bene Altuna zan bat, eta Iyorretakoa eztakit ba ez zan bera, jaiotez. Nere amak ezagutzen eban asko. Gure amaren etxeartekoak ziran Bitañio-etxetxikikoak (baita Minotauroko Patxi Etxebarria be bai) eta etxearteko egiten jakeen Bene Altuna be; ortik etorren gure amagaz ezaupidea. Gure erriko eskola-maixtrearen seme bakarragaz ezkondu zan Bene, eta Tabiratik Intxaurrondoko bide-ertzean dagoan etxe polit batean bizi izan ziran. Durangoko bonba-erasotzan il zan gizona, Berasturi izenburukoa. Seme bat bakarrik euki eben, Luisitto, neure denborakoa. Andra Mariya Uribarrikoari koroia-ipintea egin jakon egunean ikusi neban bera azkenengoz. Joan dira urte batzuk ordutik ona. Bilbon bizi dala orain, esan deuste amak iñoz. Ba-leiteke Altuna soñulariaren aidekoa izatea, eta zer edo zer jakitea be beraren ganean.

N. A.G.

ARRIGOITIA.—*Arrigoitia* izenburudun jesuita bat agertzen da. Emilia Pardo Pazan galiziar idazlearen *Un Viaje de Novios* izeneko liburuan. 1881 urtekoa da nobela au.

Pio Barojak be *Arrigoitia* izeneko erri bat dakar bere liburu batean (ikus. *El trasgo* bildurrezko ipuiña, *Antología de Cuentos de Misterio y Terror* liburuan: Editorial Labor, 1957 urtean, I, 185'garen orrialdean).

Benetakoa ete-da euskal izen au, ala burutik ateratakoa? Nundik artu ete-eban galiziar andra-idazleak? Eta nundik Barojak? Pardo Bazanek eta Barojak alkarren artean zer ikusirik ete-deuke *Arrigoitia* izen au dala ta?

Nik eztot aurkitu izen ori emengo gure leku-izen illaretan. Ezta izenburu lerrotan be (esaterako, Elizalde RIEV aldizkarian emon ebazanetan).

Izen onen ganean ezer idatzi danik be eztakit. Idatzi bada be, nik eztot ezagutzen. Ba-ote-daki batoren batek ezer izen onen ganean?

N. A.G.

IRUNGO «EL BIDASOA».—Milla, zortzireun eta irurogeta sei-garren urtean (Abenduaren seian) emon eutson baimena Gipuzkoako Elices Gobernadoreak Irungo alkateari «El Vidasoa» astekaria argitaratzeko. Eun urte bete dira ordutik ona.



Eztakigu agertu zan ala ez. Agertu bazan be, orain ezta ezagutzen alerik. Ziurtasunez dakigu, bai, 1880-1887 urteetakoaren barri. Beste agertaldi batzuk: 1889-1893, 1915-1936. Gerrate ostean be ezta agertu geldiuna barik. Orain be, 1967 urte onetan bertan, geldirik gelditu da.

Alderdigabekoa, errizalea, literatura-gaien emoteillea izan da beti. Euskereari be bere lekua emoten jakin dabena. Prantziskotarren «Aránzazu» eta «El Bidasoa» au izango zireala uste dot, okerrik ezpanago, gure gerrate ostean euskereagaz asi zirean lenengo aldizkariak, emen Bidasoaz emendiko aldetik.

Gerrate aurrean idazle ezagunak be idazten eben bertan: Baroja anaiak eta Carranque de Riosek, esaterako. Euskalerriko idazle askok eta askok, gerrate ostean.

Egia esan bear da: Eztakit Irungo erriak beste aldizkari euki dabene beste erri bat aurkitu leikean Euskalerra danean be, uriburuetatik kanpora. «La Frontera» izan zan orretariko bat. Astekari onetan idatzi eban euskeraz Spencer Dodgson Inglaterrakoak. Baiña «El Bidasoa» izan da urterik geien iraun dabezana.

Berbiztuta ikustea gure genduke barriro be aldizkari au, Irun eta Bidaso bazterretako erri danen sustraizarren gordetzaille izan daiten.

N. A. G.



JONDANE GNELI ARCANGELIA.—1965-ko EGAN-en, 136-137 orrialdeetan, mintzatu nintzan Zuberoa'ko izkuntza zaharrean Jondone Mikele-ri ematen dioten izen onezaz, bai Arnold-François de Maytie, Oloru'ko apezpikuak argitara zituen otoitzetan, bai Belapeyre'ren *Catechima* labur-ean. Diodan lekuan arki ditzake nai duenak bataren eta bestearen *Confiteor*-eko itzak.

Eta auxe erasten nien, neure baitarik, testuei: «Mikele edo anzeko zerbaitetarik *Neli* nondik nora sor ditekean, ordea, ez dago batiere argi, neretzat beintzat».

Eta beste iñor agertu ez den ezker argimutil, neroni gogora zaidan burutapen bat azalduko dut, adierazpen bete-betea ez delakoan, ordea. Ona emen.

*Mikele*-ren ondorengo zuzena ez baldin bada, ez ote diteke *An-geli*-rena izan? Mikele zuten, beraz, iritzi makur xamar ori zuzen badabil, aingeru antonomasiaraz (*kat' exokhé:n*, dotoreago nai baduzute) antziñako xuberotarrek. Izan ditekeana da berez, dudarik gabe, ez

haita gure artean aingeru ez arkaingeru ezagunagorik izan. Formak, ordea, alako eragozpenak ipintzen ditu. Pluraletik artua bear luke izan (letariako *Omnes Sancti Angeli* eta antzekoetarik) edota, bear bada zuzenago, genitivotik, beste zenbait pertson-izen (*Betiri* eta abar) bezalatsu.

Jondore Mikele'ren jai-eguna udazkeneko «behera-bearraren» aitzindari izan oi da eta, erabat, udazken-aldeko fruitu, egazti eta zomorroen. W. von Wartburg'en *Französisches etymologisches Wörterbuch*-ean (6, 2, 77-78 or.) ikusten nituen beñiola Frantzi-aldean *Michael*-ek utzi dituen itzak (*méchelette* «espèce de petite prune tardive» eta abar) eta *mitxeleta* etorri zitzaidan, nola ez, gogora: ez ote da jatorriz «udazken-aldeko pinpilinpaxa» izango? Orrela sortua badugu *mitxeleta* (eta toki-aldatze utsa den *tximeleta*), poeta-begiz asmatu zuen ori Lizardi'k, udazkenean, *zarpil egoak*, *ezkontzeke atotu diranetakoak* (buruz ari naiz aipatzen) ikusi zituenean.

Errenta pagatzeko garaia ere or nonbait ibiltzen zen, eta orrek ere eragin dio, noski, jendeari aldi orri izen berezia emateko: Nafarro-aldeko *sanmiguelada*, ingelesez *Michaelmas* (-tide) eta abar. Gure artean, ordea, lehentxeago ordaindu bear ziren, dirudienez, eta ortik gure *buruilla* eta Zerdeña'ko *cabudanni*, urte-buru, alegia.

Horagokoari ez dagokion petatxua, azkenik. Joan den urteko EGAN-en, 134-135 or., Murelaga'n bildutakotzat agertzen nuen *andero* Bizkai-itza, Azkue'k dakarren *andari* zaharragoaren menderatzaillea. Norbaitek bestetara bidali ninduen gero, Etxebarria jaunak *Eus-ker*a 10-11-n argitara duen «Arrate'tikuen izketa» ederrera, or baitakar, 44 b, *anderuak* itza, onela azaldua: «Se decía por antonomasia de los que conducen de oficio los cadáveres al cementerio: *Anderuak eruan dabe Urki'ko esparraura*».

L. M.



«AVE MARIS STELLA» ESKARAZ (JAUREGIBERRI DONA-PALEUKOAK).—Euskal olerki xorta bat bialdu eutson Bonaparte erregegaiari Donopaleuko Jauregiberri abadeak, milla zortzireun eta irurogeta zazpigarren urtean. Eun urte aurten, ain zuzenean be, euskal bialtze au egin zala. Au «*Ave Maris Stella*» euskeraz ipuñia da xorta ortako bat:

«1er. Agur, izar Konxolagarri, Kristauen arguizaille!, Biryina bethi maithagarri Ceruetako athea!, Mysterio espantagarri! Yainco da Zure Semea; Sabelean duzu ekharri Orogen Kreazailea.



2e. Gabriel Aingueruarekin Agur dauzugu erraiten, Yaunaren Yauna dela Zurekin, handik dugu ezagutzen; Lehen amak zuen hedatu Munduan heriotzea; Munduari duzu bihurtu Biziarekin bakea.

3e. Ethen-zatzu gaichtaguinari Bekhatuaren gatheak. Zabal zeruko argiari, Senxu ilhumbez betheak; Gure gaitzac urrun khendurik, Eska Yaunaren dohainak, Ongui oroz aberasturik, Eman ditzagun egunak.

4e. Ama urricalmenduzkoa, Bagaude zure oinetan. Zure bothere guzizkoa Dugun sendi beharretan; Nolaz arbuyaturen ditu Amaren othoitz kharxuak, Guretzat hambat aphalt sorthu, Zure seme amul-xuak?

5e. Biryina guziz miragarri, Oroz gainetik emea, Eguizu gure othoitzari Behatzeko fagorea; Gure hobenak barkaturik, Iguzu ez-titassuna, Zure umez urrikaldurik, Iguzu garbitassuna.

6e. Notharik gabe bizitzea Ongi dezagun iragan; Galdu gabe zeru bidea, Zure zerbitzu sainduan; Zure Semeaz gozatzeko Zure haur maiten artean, Dohaxu erreguinatzeko Bethiereko bakean.

7e. Aita Yainko Semearekin higual dugu adoratzen; Izpiritu Sainduarekin hirurak berdin aithortzen. Yainko-bat, hirur pressuntan, Goraki dugu kantatzen, Menderen Mende guzietan, Duela erre-guinatzen.»

N. A. G.



ELIZONDOKO DAMASO ETXEBERRIA.—«O Saindu miragarría, / Apostolu famatua, / Iguzu Javier escua, / Artzeco zure vicia».

Orrelantxe asten dira Xabierreko Frantzisko Deunari Elizondoko Damaso Etxeberriak egiñiko «Erreguzko Kantatxoak». BSVAP aldizkariak argitaratu dauz aurtengo tomuan (241-242'garren orrial-dietan).

Gipuzkoako Aldundegiaren liburutegian gordetan dira orain. Bonaparte erregegai izkuntzalariaren euskal-idaztien artean dagoz.

Bonaparte 1857'garren urtean bereganatu ebazan antzak dauz. Auxe ipinten dau eskuz egiñiko idazki-paperaren azkenaldean: *Elizondo, en 18 oct 1857*. Eztakit erregegai euskaltzaleak berak ipinirikoa izango dan ala ez. Baietz be badirudi.

Nor ete-genduan Elizondoko Damaso Etxeberria au? Abaderen bat? Nork ete-daki bere bizitzaren barri? Idatzi ete-eban beste zer edo zer euskeraz?

Kontuan euki bearko dan izen bat, Damaso Etxeberria, Euskal Idazle Guztien Iztegi osotua egite-orduan. Idazle aundiak eta txikiak, ugariak eta urriak, onak eta txarrak, lenengo maillakoak eta azkenengoak, bakoitza bere neurrian, baiña danak aitatu bearko dira iztegi orretan.

Euskal idazle gitxi dirala, izan da esakerea askoren artean, ez-jakiñagaitik. On-onak eztira asko izango, jakiña. Alde guztietan izaten dira urri idazle onak. Baiña euskal literaturan be badaukagu gure amarrekotxo on bat: eta orrek beste literatura batzuen artean lotsa barik ipinteko modukoak dira. Izango dira gero eun-bat inguru, neurri onekoak. Millaka batzuk urrengo ortik aurrera, maillatik maillara euren aldeak daukiezanak, bakoitza bere neurrian aipamen-izentatze bat izabazi dabiezenak.

Erri aundietan egin ezin leitekeana izango da ori, bear bada, baiña gure Euskalerra txikitxoan bai, egin geinkeana da. Bost bat milla izango dirala, esan dot iñoz Ez da arritzeko, heste ainbeste be izango direalata, esan deustie euskal literatura eta bibliographian jakintsu direanak.

Eun idazle ospetsuenetarikotik amar-millara, badago or irizlarienezako nun aukeratu, kidetzeak egite-orduan.

N. A. G.





## Ibiñagabeitia'tar Andima (G. B.)

Caracas'en, gogoz eta egitez ain maite izan zuen lurretik urruti, il zaigu Elantxobe'ko seme jator, euskaltzale sutsu eta euskal-idazle trebeen eredu au.

Azaroaren 12-ko *Zeruko Argia*-n ikusi dut il-berria, ez ain uste-gabekoa, zoritxarrez. Urrillaren 5-ean egin zidan eskutitzaren erantzuna ez dut uste eskura zaionik. Onelaxe mintzatzen zitzaidan:

«Emengo lur-ikara ezkerro, ez gera ain ondo ibilli. Etxea elbarritu zitzaigun eta an bizi giñanok oro atera bearrik arkitu giñan: oraindik ere kanpotik gabiltza, etxea konpondu bitartean. Ari dira, eta laister konponduko dutela nik uste eta, datorren illean edo, lengo lekuan sartuko gera... Eta lur-ikararena gutxi bailitzan, nik ere bi illabete daramazkit gaixorik, lanera gabe, biotzeko gaitzez, koronaria dela-koaren ersturarekin. Orain obetoxe arkitzen naiz, baiña dietapean, gogorra gaiñera. Zerbait idatzi eta egin nai izan dut alperkerian nagoen garai ontan, baiña nere paper eta liburu guztiak beste etxean ditut zai, eta ez ditut andik atera nai izan. Ala ere saiatuko naiz zerbait egiten *Egan*-erako eta orra bialduko dizut. Guk emen aldizkatrixo bat ateratzen dugu *Eman* izenarekin, al dugunean, eta ezta-ki bialdu ote dizudan: dena den, orra igorriko dizkitzut zenbaki guztiak. Emengo Centro Vasco'k ere aldizkari aundi bat argitaratu du here ogeitabost urteak ospatzeko; nere artikulu luze xamar bat dakar, euskeraz, «Mundu berriko euskal-idazleak» deritzaiona. Eztu deus balio, baiña euskerazko bakarra da aldizkari artan.»

Ibiñagabeitia idazleak ez luke oroitzapenik bear, gure oroimena ain urria ez balitz eta munduak azken-aldi onetan daraman lasterak atzoko oiñatzak ain errazki urratuko ez balitu. Andima eta Zaitegi elkarren kide izan dira, euskaltzaletasunean ez ezik (bion izenak maiz agertu dira elkarren ondoan, euskal-idazlanen beheko aldean, gerra ondoreko urte illunetan), baita eskola bateko mutil izan direlako eta an mañatzen ikasi zuten antziñako klasikoen kutsu bizia euskal-letretan txertatu naiean ibilli direlako. Naiz bata prosaz ari eta bestea, maiz aski beintzat, itz-neurtuetan; naiz bata Grezia-aldera izan joera eta besteak, batez ere, Erroma'ra, berdintsu da.

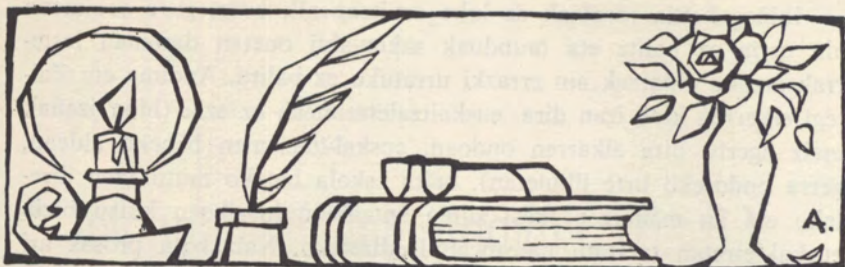
Andima'k, aspaldi ez duela, bere biziko lana eman zuen argitara: Virgilio osoa euskeraz. Segur naiz, gaiñera, ba dituela latiñetikako itzulpen geiago bere paperetan, bear bezalakoak baldin bagiña argitara irten bear luketenak. Euskal-aldizkarietan, eta euskeraz erderazkoetan ere bai, maiz agertu dira bere artikuluak, izenez eta izengoitiz argitaratuak. Baita *Egan*-en ere, azken-orduan agintzen zidana damurik etorri ez bada ere.

Erretzen zuen egarria, errimiña, ase gabe eramán du Jaunak. Ni ere kartaz baizik ezagutzen ez nuen adiskide biotzekoa ikusteko egarriarekin gelditu naiz. Deus gutxi axola du orrek orain, illik dugunean, baiña ez zait bizi naizeño ahaztuko azkenekoan egiten zidan eskaria.

L. MITXELENA.







# LIBURVAK

KILI-KILI. [Bilbao'ko S. Anton Euskal-Katekesisko «Noizean beingo idaztiñoa». Bederatzigarrena: 1967 Jorrailak 30.]

Ez geunkan euskal aldizkari onen barririk, gaur arte. Zarata aundi barik bete dau bere egitekoagaz. Aldagalluz irartuta dago. Aldagalluz! Begi onez ikusi bearrean gagoz irarkola barri au, euskerearen onerako begiratuta.

Onen antzeko etxura erabidezko aldizkariak egiteko bide apartekoa eskeintzen deusku. Gure eskuetan dagoan neurrian goratzea ta aurrera-bidea emotea merezi dau.

Sei orri deukoz zenbaki onek, orri bakoitza alde bietatik irartuta. Iparragirreri eskeiñi deutsee oraingo au. Bere bizitza ta kantu ezagutuak aurkituko dozuz bertan, irakurle, soiñu-idazti ta guzti.

Egikera biziaz egiñiko apaingarri ugariak (trebetasun onean eztenagaz xixelatuak) edertzen dabe aldizkari polit au.

N. A.G.



KARMELO ETXENAGUSIA URIBE: *Euskal Idazleen Lorategia (Itz Lauz) II Gipuzkeraz* Derio (Bilbao)'ko Seminarioan, 1967.

Bigarren maillako irarkintza dala polikopi edo aldagaillua? Olan izango da ori, baiña eztakit ba zer esan, egilleak bialdu deuskun

alea ikusi ta gero. Dotoretasunezko etxura aundi barik eta egunera-ko-edo bakarrik izaten diran etxurabako txirrimirrikeriak emoteko erabili da geienetan aldagaillu irarkintza. Obetzen doa irartzeko tresna barri au, eta erakusteko moduko liburuak be egiten dira berarekin gaur. Orretariko bat da Derion egin deuskuen au.

Bibliographia urriegidun Literatura daukogunik eztoгу esango, baiña galdera bat jatorku burura, aldagailluaren ganean emen idaztean: Noraiñoکو neurriak irabaziko ete-euskuzan gure bibliographiak eta literaturak berak be orain eundaka batzuk urte agertu balitz irartresna au? Orain daukon gela aundia ta beste ainbesteko pare bat be bearko leukezala uste dot Gipuzkoako Aldundegian gordetan dan Urkixo-Julioaren liburutegi aberatsak. Eta geiago be bai. Zenbat eta zenbat idaztilan zar gordeko ete-zan galbidetik? Zelako bizitasuna ez ete-eban artuko gure euskera idatziak?

Aldagailluz argitaraturiko lanak be aitatzen dira gaurko bibliographi-liburuetan, garrantzi ta ardurazko gaiak badira beintzat. Eztira aundiegiak izan gure arloak orainarte, eta komeni izango leitzake kontuan eukitea: ez dabeela erarik euki gure bibliographoek argitaratu diran danen barri jakiteko, esango neuke. Urrin joan barik, or dagoz gure gerrate-ostean komentu eta eleizetan egin ziran eleizkantuak, edo ixilleko aldizkari ta politika gaietako orriak, besteak beste.

EGAN Aldizkari onen azkenengo zenbakian emon genduan *Euskal Idazleen Lorategia*'ren lenengoko zatiaren barri. Bizkaierazko idazleen atalak ziran an agerturikoak. Gipuzkeraz idatzi dabezenetatik artuak dagoz oraingo bigarren tomu onetan agertzen diranak. Geiago be ipiniko ebazan antolatzaillak leku asko euki baleu, baiña berrogei ta amabost egilleren zatiak aukeratu ditu. Onexek dira: M. Larramendi, A. Kardaberaz, S. Mendiburu, J. A. Ubillos, J. I. Gerriko, J. B. Agirre Asteasukoa, J. A. Mogel, J. I. Iztueta, A. Paskual-Iturriaga, Bizenta Mogel, F. I. Lardizabal, G. Arrue, P. M. Urruzuno, J. A. Uriarte, A. Apaolaza, A. M. Zabala, K. Beobide, B. Iraola, M. Soroa, R. M. Azkue, Tx. Agirre, K. Etxegaray, E. Olabide, G. Muxika, J. A. Irazusta, «Orixe», J. A. Azpeitia, «Tene», A. Anabitarte, M. Lekuona, «Lizardi», «Jautarkol», A. M. Labayen, «Barrenso»o, N. Etxaniz, J. M. Mokoroa, A. Arrue, I. Zaitegi, J. Artetxe, I. Manzidor, «Basarri», K. Mitxelena, S. Salaberria, J. A. Loidi, S. Mitxelena, Y. Etxaide, L. Villasante, J. San Martin, J. M. Lekuona, «Txillardegia», J. Intxausti, J. Azurmendi, X. Lete, S. Garmendia eta A. M. Zavala.

Emen be eskeintzen dira erritar literaturatik arturiko ale batzuk: Azkuek eta Barandiaranek bildurikoetatik aukeraturikoak dira emen irakurri geinkezanak.



Eun eta ogeta bederatzi orrialde betetan dituez aukeratu diran idazti danak. Billabideak datoz gero, arduraz eta alegiñez egiñak. Amalau orrialdeko iztegitxo bat, azkenez: «Sarri erabilten diran berba batzuk, bizkaitarrak gipuzkera irakurteko lagungarri.»

N. A.G.



*OXOBI-ren lan orhoitgarri zombait.* «Gure Herria»k agertarazia. Imprimerie des Cordeliers. Baiona, 1966.

Jules Moulié «Oxobi» (1888-1958) zenaren lan bilduma. J. Haritschelhar-en hitzaurre jakingarri bat darama. Eta bere 214 orrialdeetan haren lanetarik hoberenak biltzen dira. Geiena hizneurtuz egonarren, orotarik da bertan: mendiz mendizko, heiatik zerura, alegiak (eta huntan maixu genuen «Oxobi»), haur elhe haurrentzat, sentipenezko oihuak eta abar. Tartean, *Nola gauden eskualdun* izeneko pastorala ere bada, eta bukatzeko Oxalde bertsulariaren berri zeatzak dakarzi.

Gai ta euskera, aberatsak erabili zituen Oxobik bere denboran, Haritschelhar jaunak ongi dion bezala: «Idazlari eder eta indartsu izan dela Oxobi, nehork ez dezake ukha.» Liburuaren neurthitz xotilak barna, nornaik ikusi daitekean bezala.

J. SAN MARTIN.



GABRIEL ARESTI-ren olerkiak. *Euskal Harria.* Agustin Ibarrolaren marrazkiak. Kriselu-1. Bilbao, 1967.

Liburu hau, askorentzat harrika bezala dator eta beste askorentzat oinharritzat. Zer esana dakarren artean ez dator gaizki.

Euskeraz eta erderaz argitarazia dago.

Lafitte jaunak egin zion «Herria»n aburu jakingarri bat. Ikusi 895-garren zenbakia, buruilaren 28-koa. Bertan zion euskal literatu-

ran, Arestik, ez zuela ez aitarik, ez amarik; ez eta beraz egiazko haurriderik; «izaitekotz zonbait seme-alaba».

Dena dela, gure herria koru handi bat balitz, Arestiri eskerrak badugu behar duen kontrakantua. Ta kontrakantu horrek bere gatza ematen dio euskal doinuari. 59-garren orrialdean ikusi genezake «Hibai ugaria», gure denboretako kontrakantuz... Falta diranen artean jarriko nituzke beste hauek: Xalbadorren kontra gipuzkoarrak, jatortasunaren kontra axolagabeak, Bizkaiaren kontra Bilbao, euskaldunen kontra euzkotarrak, fueroen kontra autonomia, justiziaren kontra lege berriak, lege guzien kontra libertadea... eta beste hainbeste.

Zer esanetan jarrai nahi duenarentzat komenigarria da Saizarbitoriak «Zeruko Argia»ren 238 zenbakian (iraillaren 24-koa) egiten zion aipamena. Interesantea derixkiot. Batez ere esaten duenean: «Arestik ez du beharbada Mikel Lasa'ren bertso fiña. Arestik bihotza urratu beharra du, ahoa irikitzeko bere besoak ebakiak ikusi beharra. Aresti profeta bat da, bere mendean, eta duen grazi berezi horrek salbatzen du joan den gizaldiko profeta edo predikatzaille bat izate-tik.» Baiña esan nezan aitaren etxearen jarraipenez egiñak fiñak direla.

Hala ere, liburu huntan, ez dijoa lehendik hartua zuen mailla haiño gorago.

Ortografia berriari buruz ez nijoa ezer esatera, zeren lehendik ere nahi dutena egiten ari dire euskal idazleak eta haien beste eskubide badu. Hunelako gauzatxoak aintzat harturik Arestiren euskeltzale-tasuna eta herri maitasuna neurtu nahi duten haiek, pazientziz irakiri dezatela «Kapitain pilotu» izeneko poema.

Hutsen bat edo beste ikusi dugu, ta hoietako batean nabaitu gera, 137-gn. orrialdean, azken puntua «eta»kin bukatu behar zuela.

Iraillan Espriu katalan poeta handiaren karta bat izan nuen eta hara zer zion *Euskal Harria*-ri buruz: «Gutziz ikusgarriak dira poemak, poeta eta gizonaren adierazpen argi bat ematen dute, ta baita ere euskal hizkuntza berezi horren kemena ta indar berria. Emaiozu bere egilleari nere zorionik zintzoena, eta baita Agustin Ibarrolari ere marrazki arrigarrietatik...»

Merezi du Arestiren liburu hunek, berarekin batean «Pater Noster» bat otohitz egin ahal izateko.

J. S. M.





DOMINIQUE PEILLEN. *Gauaz ibiltzen dana...* «Kuliska Sorta». Itxaropena Argitaldaria. Zarautz, 1967.

Bazen ordua 1964'an Domingo Agirre saria irabazi zuen nobela hau ikusteko. Nobeletan, gaiñera, oso hurri gabiltza.

Polizi nobela da. Mugako prolemak eta heriotze bat ditu gai nagusizat. Aisa irakurtzen da. Paris'en jaio zen ziberotarren seme honek gipuzkeraz eman bai digu bere liburu hau. Labur eta bizi idatzia da; beharbada laburregi ere bai. Bertan ez da aspertzerik, baiña bai bein baiño geiagotan kostako zaigu gaiaren aria jarraitzea, bere kontaera hain laburkia baita.

Ikusten da Peillen'ek baduela dohainik aski nobelagintzarako. Ta euskal literatura horren premia handian dugu.

J. S. M.



A. EMILIANO BARANDIARAN. *Euskal-musikalari bikaiñak*. «Kuliska Sorta». Itxaropena Argitaldaria. Zarautz, 1967.

Liburu hau argitara eman eta egun gutxira hil zitzaigun bere egillea. Eta ongi iduritzen zaigu liburuaren berriekin batean egillearena ere ematea.

Aita Emiliano karmeldarrak Julian Barandiaran zuen bere bataio izena. Gipuzkoako Eskriatzen jaioa zan 1904-ko epaillaren 9-an. Markiñan hil da 1967-ko abenduaren 13-an. 1921-etik asi ta «Euskal Esnalea»n ikusi ziran bere lehen euskerazko idazkiak.

Aita Emilianok musika zuen bere dohainetarik bereziena. Karmeldar etxeetan ikasitakoez gaiñera Montserrat, El Escorial, Madril eta Gazteiz'en egin zituen bere ikastaroak. Hortik zetorkion Maestro de Canto Gregoriano titulua. Baita ere erderazko liburu bat ere badu *Psallite Sapienter* (Compendio de Música) delakoa, 1956-an argitaratua. Eta, euskeraz, *Eresi Ikasbidea* du, Euskaltzaindiari emana, oraindik argitaratzeke dagona.

Musika-zale izateak eraman zuen lan hau osotzera. Denok ez da-  
kit, baiña geienok zatika argitaratuak zituan «Karmel» aldizkarian, ta orain hemen ditugu zerbait obetuak, bere biografi lan haietatik hoberenak autaturik, Eslaba, Goikoetxea, Azkue, Ravel, Arregi, Otaño, A. Donosti, Guridi, Usandizaga, Iruarizaga, Sarasate eta Gaya-

rre'ren biografia ta musika lanen berri labur baiña zeatzak emanaz. Aintzin-solasean dionez, aspaldi, Etxaideren *Amasei seme Euskalerriko*'k eman omen zion ideia, hark euskal idazleeri bezala berak euskal musikalarieri egitea. Hau ere bete beharrezkoa zen euskal literaturan. Batez ere gogoan izango badugu bere dohain hau, hain zuzen ere, gure herriaren dohainetarik berezienetarik bat dela. Horregaitik dio bere aintzin-solasean: «... ba-liteke gure Euskalerriko musika-arloa beste lurralde askotakoak baiño landuagoa ta gozatsuagoa izatea.»

*Euskal-musikālari bikañak* gandik aparte, euskeraz, beste liburu hauek ditu argitaratuak: *Andre Mari Euskalerriko mendietan* (Bilbao, 1952) eta *Andre Mari gaztediaren eskuetan* (Zarautz, 1954). Eta argitaratu gabeen artean gelditzen dira: *Andre Mari gaztediaren biotzetan* eta *Andre Mari Mirarietan*, Gar-Mar'en «Sugerencias» euskeraz (I Atāla). Baita ere, itzuliak zituen San Juan de la Cruz'en *Cántico espiritual* (Gogo-abestia) eta *Llama de amor viva* (Maitasun-sugar bizia). Hoziez gaiñera, urteak zear bildutako Euskal-esakera sail ugari xamar bat ere utzi du. Aita Migel Mari Juaristi «Dundunzar» euskaltzale zintzoa jabe egingo ahal da lan hoiek ez galtzeko.

J. S. M.



AKOSTA eta MONTORO'tar JOSEBA. *Asarre bidetan*. Agirre'tar Lope'ren jokaldia azaltzen duan antzerkia. Murua'tar Erramun'ek euskeratuta. «Auñamendi Sorta», Auñamendi Argitaldaria. Donostia, 1967.

«Auñamendi Sorta»ren 52-garrena egiten duan liburu hau erderaz eta euskeraz dator. Jose Acosta Montoro'ren liburu honek *Peregrino de la ira* du jatorrizko izena. Itzulpenaren zeatzasunetan ez gera sartuko, baiña bai esan genezake Gipuzkoako euskera samur batean ematen jakin duela Erramun Murua apez jaunak.

Literatura ugaria zabaldu duenetakoa dugu gure Lope Agirre'koa. Oraindik argitarata berri da Sender'en *La aventura equinoccial de Lope de Aguirre* izeneko nobela. Antzerkian ere ez da lenengoa, ta seguru asko ezta hoberena ere. Madril-go Ediciones Escorial'ek eman zuen 1941'ean Gonzalo Torrente Ballester'en *Lope de Aguirre* (Crónica dramática de la historia americana), hiru ekitaldikoa; eta Elias Ameztaga'k argitaratu zuen Bilbon, urte gabe, *Yo, demonio* izenez beste



antzerki bat. Acosta Montoro'k, liburuaren eskeintzan ageri danez, Artetxe'ren «*Lope de Aguirre, traidor*» izan du oiñarri. Bizitza arrigarri hartatik lan ona ateratzea ez da zailla ta egilleak berea ongi bete duela esango genuke. Behar bada, Torrente Ballester'en antzerkia ezagutu balu kementsuago aterako zuen. Erdera aberatsa eta teatru teknika on baten jabe baita lehenengo antzerkiaren egillea. Ta, badirudi gure artean ez ezaguna dela, zeren «La Academia Errante»-koak ere ez dute aipatzen beren *Lope de Aguirre descuartizado* lanean.

Papini'k bere juiziora eraman zuen Lope Agirre'koak badu indarra. Antzerki hau gora-bera, uste dugu oraindik ez dela agortu bere gaia literaturan.

J. SAN MARTIN.



*BITANO. Atalak.* Kuliska sorta, 64. Itxaropena argitaldaria. Zaurutz, 1967.

Ba da gure artean EGAN-en irakurleek ongi ezagutzen duten Proteu-antzeko idazle bat, milla itxura eta milla izenen itzalpean agertzen zaiguna, euskeraz eta erderaz, prosaz eta itz-neurtuz, poesia naiz erudizio-gaiak darabiltzana. Izen orietako bat Bitano duzute eta bere azken liburua onera dakarzkigun euskerazko *Atalak*. Erderazkoa, berriaz, zenbaitek dionez, N. de Cortazar'en *Cien autores vascos* (Añamendi, Donostia, 1966) izan omen da. Edergarriak ere berberak egi-ten ditu.

Onelako egilleari dagokionez, oi ez bezalako «Itzaurre irukoitza» darama liburuak aurre-aldean: Erkiaga'ren «Zizka-mizka atsegiña», Akesolo'ren «Atx-osterik atx-ostera» eta San Martin'en «Ataleri atal-txo bat». Or dituzute, nai izan ezkerero, nik eman ditzakedan baiño berri geiago, bai liburu onezaz, bai egillearen izaeraz, joeraz, izenez eta gaiñerakoez.

Zer erantsi dezaket, bada, nik? Deus gutxi, iñolaz ere. Egillea maite dudala gizon den aldetik eta aspaldidanik miretsi izan dudala: gizon jator bezain miratzaile zeatz (ausartago balitz eta gorago joko balu, obe guretzat), euskaltzale gartsu bezain gogo-zabal, burutsu bezain bioztun. Eta ez dut nai, alferrik delakoan ez ezin ditekeala-koan, bide onetarik aurrera segitu.

Euskal-letretan, apala izanagatik edota apala delako, aski nabar-mentu da bere boza azken-aldi onetan. Ikasia izanik, jakitea izku-

tatu nai luke eta jakite-lanek baiño geiago asetzen dute, noski, azkenik agertzen asi den sentiera izkutuak. Isuri ori bear zuen aspaldidanik, biotzaren beteegia lasatzeko, eta amor emanik besteri ere eskeiñi dio gorderik zeukan aberastasuna.

Iru zati ditu liburuak, oker ez banabil, azkeneko oarrak baztertu ezkeror: «Elezar. Kontu barri», «Pasaixuak», «Badoazanak. Barriemoten. Alkarregaz berbetan». Gizon berbera —idazle berbera, beraz— ageri da iruotan. Izkera landuan, eta landugabetasun landuagoan, ari geran örrenbeste euskal-idazleren artean, Baroja-gisako naturaltasun zaillean mintzatzen zaigu Bitaña, erri-inguruan ikasi zuen euskera lauean. Bere bidetik doa, gure literaturaren onean, ez iñoren gidari izateko asmotan, ez iñoren mutil.

Bađirudi poesian ontzat artu dutela «Markue» iñor gutxi ontzat artzen dutenek ere eta, maixuak mintzatu diren ezkeror, ez dut nik zer esanik, poztu egin naizela baizik. Elezarretan, berriz, nai gabe, Madril'en bizi den Aranburu busturiarra dakarkit gogora. Orain berriro esaten baitzidan: «Barandiaran'ek eta egin duten lana, elezaharrak eta biltzea, ederki dago baiña ez zait aski iruditzen. Nik ez dut ezer jasotzen ez biltzen; nik neronek sortzen ditut, antziñakoek egin zuten bezalaxe.» Aranburu'k, zoritxarrez, ez du ezer argitara, nik dakidanez; bai, ordea, Bitaña'k. Izkuntza bezala, elezaharrak sortu zituen irudimena bizirik bear genduke gure artean, ez illik eta liburu-orri igarretan meztiturik.

Nik ez dut geiago goraiapatuko, bearrik ere ez du eta, elezaharberritzaille, artezale eta euskal-idazle umil ahaztuen historiolaria au. Ez du arrera txarrik izan eta ez du izango. Leizarraga'k itzuli zuen bezala, «Dohatsu dirade emeak (otzanak, alegia), zeren hek lurra heretaturen baitute».

L. M.



TORIBIO ECHEBARRIA. *Ibiltarixanak* (Arrate'tikuen izketango alegiñak). Itxaropena Argitaldaria. Zarautz, 1967.

Toribio Echebarriak egina da bortz ehun plama haundi dauzkan eskuarazko liburu berria. Sortzez Eibartarra, egileak laurogei urthe baditu beteak, eta «ibiltari» izena hartu du, zeren 1936-etik hunat munduz mundu ibili baita, Caracas-en azkenean gelditu arte.



Toribio Echebarria ez da gero nor-nahi. Eskoletan guti ibilirikan ere, hainitz irakurtzearen bortxaz, laster bildu zuen jakitate: kargu ederrak eman ziozkaten bai koperatifetan, bai herriko etxean, eta gustu hartu zuen izkiriartzen erdaraz eta eskuaraz. Erdaraz filosofia eta zozialismoa aipatzen zituen. Sort-herriko eskuararen hiztegia eta aditza ere bi liburu handitan ezagutarazi ditu, ez du hain aspaldi.

Oraiko obra hau harrigarrienetarik dela erranez ez gira espantu hutsetan ari. Jendeak hunkitzen dituzten gai guzietara hedatzen da, ala bizi, ala sendimendu, ala jakitate, ala sineste, ala zuzen, ala lür, ala heriotze.

Ez ditake erran nehoren filosofiari arras emana dela, haren zozialismoa ere nehunerekoa da: alta haren erlisionea, nahiz Bibleaz hazia, ez dakigu nungo elizetakoa ditaken: bainan ezin uka baduela kar, eta dena bihotz dela.

Eskuaraz ez dugu behin ere irakurri luma batetarik jalgirikako hoinbertze bertsu bizi eta gogoetagarri. Ez izanik ere heine filosofiarekin hanbat adox, daukat erakusten duela bederen eskuarak jasan dezakela elhe pertoli batzuez bertzerik. Hori ere zerbait bada.

Juan San Martinek egin dion aintzin-solasak ere merexi du irakurtzea, argitzen baigaitu Toribio Echebarriaz eta haren ideiez.

P. LAFITTE [*Herria*-tik artua].



ANTONIO ZAVALA, S. I. *Iru bertsolari*. Agustin Zakarra (1816-1886), Patxi Bakallo (1832-1898?), Pedro Santa Cruz (1838-1905). Auspoa Liburutegia, 66. 1967.

Azterketa bide nekegarriak urratu behar izan ditu egilleak berri ta bertsu guziok biltzeko. Mikela Elizegi (Pello Errota'ren alaba), J. A. Loinaz eta bertsularien ahidekoak izan ditu laguntzaille, baiña lan eta azterketa geienak egilleak bere gain hartu ditu.

Azken aldera zenbait doñu dakarzki, A. Zatarain'ek magneto-fonutik paperera jasoak.

Joan zan mendeko hiru bertsulariren berri ta bertsu hunkigarri-dun liburu bikain bat dugu. Orain ehun urteko bertsularitza zer zen nahiko ondo erakusten digute salbatu ahal izan diran bertsu hauek.

Orduango giroa obeto ezagutzeko, interesgarria deritxogu, honekin batean, honen ondorean argitara duan *Alzo'ko Imaz bertsolaria* ere («Auspoa», 68-69-70). «Zeruko Argia»n egin nuen bere aipamena (242 zenbakian, urrillaren 22-koa, 9-gn. or.). Ta, «Auspoa»ren alde-rako, han jarritako hitzak hemen berriztu beharra dugu: Aita Zavalala lan ona egiten ari da. Askok esaten dute bertso geiegi argitaratzen dituela, obe zela hautatuenak bakarrik argitara ematea. Baiña, gerora bertsolari antologia on bat egingo bada, lehenengoz beharrezkoa da guziak bildu eta-argitaratzea. Gero etorriko dira aburuak eta bereizketak. Gure herri literatura ezagutuko bada azkar bildu beharra dago, ta hau ondo daki Aita Zavalak.

Ezin dugunaren gurariz mintzatzea baiña egokiagoa zaigu dugunari laguntzea, ta alde honetatik «Auspoa»k merezi du laguntza. Hor jarri bai digu herri poesiaren-almazena. Oraindik, bertsolaritza bu-ruz zer esan asko dago, ta hortik hartu beharko du sakonki aztertu nahi duenak.

J. SAN MARTIN.



*ANUARIO del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*  
 Excma. Diputación de Guipúzcoa. Tomo I. 1967.

Euskal-jakintza zale diranak ondo dakie Gipuzkoako Aldunde-giaren babesean dagoan Urkixo tegiaren barri. Euskerearen maitale eta gizon jakintsuen ardurapean dago aspaldiko urteetan, eta ainbat liburu argitaratu ditu: beste batzuen artean, Lacarraren *Vasconia Medieval. Historia y Filología* itzaldiak (1957), Landucciren *Dictionarium Linguae Cantabrigiae*, 1562'urtekoa (1958'an argitaratu zan, Mitxelena eta Aguden ardurapean), Mitxelenaren *Fonética Histórica Vasca* (1961), Holmeren *El idioma vasco hablado* (1964). EGAN Aldizkari au be-  
 rau be Mintegi onen ardurapean agertzen da. Euskerazko ikastaroak be urtero emoten dabeez, irakasle jakintsu eta trebeen eskutik. Kanpoerrietako izkuntzalariekin, gelditu barik izaten ditubez artuemanak euskerea dala-ta. Eta zelan gogoratu ez ainbeste ta ainbeste galdera egin guk jakinzale gazteok, eta bat bera be ez da gelditu erantzun barik, maixu-erantzunakin baiña guraso-berba egokiakin beti, aurre-runtza bideak erakusten beti, bein be atea zarratu barik. Ezin aztu, ez, ainbeste urtetan egin direan itzaldiak eta alkarizketaldiak eus-keraz! (noiz barriro?).



Goimaillako aldizkari barri bat argitaratzen asi jaku orain, Mitxelena eta Agud irakasle ezagutuen zuzenbide ta ardurapean.

Gitxienez irureun orrialdeko tomu bat ateratzeko asmoa dauke, urtean urtean. Ale bat edo bi tomu bakoitzak. Aurtengo tomu osoa da lenengo ale lodi au.

Jakintza-bidez gure euskerearen aztarnak artzeko gaiak argitaratuko dira bertan. Izketa-jakintza onetan, beste berbakuntzakin daukazan zer-ikusia be ikertuko dira, orrek direalako gaurko izkuntzalarien lanbideak izkuntzaen iturriak eta jatorriak jakiteko. Bide onetatik jo bear da gaur, euskerearen ezkutuko asierak nun dagozan jakiteko.

Oraingo lenengo tomu onetan emoten direan lanak onexek dira:

Julio de Urquijo (†)-ren *De paremiología vasca. Oihenart conoció los Refranes y Sentencias de 1596.*

Aita Kandido Izagirre [†] frantziskotarraren *Altsasuko euskerearen gai batzuk.*

Aita Andres Lizarza (†)-koaren *Apuntes léxicos de la traducción bajo-navarra de Alfonso Rodríguez.*

L. Mitxelena-ren *Notas fonológicas sobre el salacenco.*

M.<sup>a</sup> M. Bidegain-ek: *Textos vascos antiguos: Crónica.*

Txalogarria da benetan, euskerearen jakintza-bidearen alde Gipuzkoako Diputazioak erakusten dauben beta ona; baita danon eskerrona merezi dabe eginkizun astun au aurrera eruateko euren lepo-ganetan ardurea ta bearra artu dabeen gizon jakintsuak be.

Urte onuratsu eta luzeak opa deusaguz, mundu guztiko izkuntzalarien eta euskaltzale askoren artean irakurriko dan Urteroko aldizdari barri oni.

N. A. G.



YURRE'TAR YULEN A[BA]: 6'garren Paul Aita Santua ta «II-garren Batikano» Batzarra. Vitoria: Gráficas ESET. 1967.

Aita Yurreren gogoko gaiak izan dira Eleizearen azkenengo urteetako gorabera barriak emotea gure euskal aldizkarietan; baita beste kristiñau-elizen igiduriak be bai, zeaztasunez emon dauz. Batez be «Karmel» aldizkarian emon dabezan irakurgaiak dira agerkaririk onenak bere bizitasun ona ikusteko esaniko gaien alde.

Aurretiko argibide orrek jakin da gero, ez da arritzekoa izan Vaticano II Batzarraren kondairagille agertzea gure buruñurdun euskaltzale aundi au. Atal bitan zatitu dau lan osoa. Lenengo liburua, *23-garren Yon Aita Santua ta «II-garren Batikano» Batzarra*, Zarautzen argitaratu zan, 1965 urtean, *Itxaropenak* irartuta. Milla ale atera, eta danak saldu; euskerazko liburu danakin ez da beste orrenbeste gertatzen beti, eta gitxiago be ez. Bigarren atala dator orain: *6'garren Paul Aita Santua ta «II-garren Batikano» Batzarra*, Gasteizeko Abade gaien ESET-ek ederto irartuta, 1967 urte onetan bertan.

Euskalerrri guztiko euskaldunen artean irakurtzeko moduko euskerea lortzen alegindu da egillea. Zenbat eta euskera zabalagoa, aibat eta irakurle geiago. Barrenean, azalpen-oarren bidez emoten dau crrreztasuna berbak obeto aditzeko. Jakiñezko iritzia dauko Aita Yurrek euskalkien batasuna lortzeko bidien ganean, eta bere idazlan ugariekin batera erakusten deusku orain emen be bere aburu ori.

Zentzunezko neurri baten darabiltz berbak: geikeririk egin barrik ez alde bateruntza eta ez besteruntza, eta danok dakigu tentegeote ori lortzea zelako gatxa dan gaur. Teoloji eta Liturji-berba barriak be badakarz; egilleak berak sortuak dira batzuk. Denboriak erakutsiko dau sustraiak bota eta loratuko diran edo ez euskera bizian.

Nik neure bizkaitar euskalkia erabilten badot be gaur, beste batzuk bakoitzak berea darabilleen moduan, ondo ikusten dodaz euskerearen batasuneruntza doiazan liburuak be. Danetik biar dogu. Bakoitzak bere adoretasunaren neurrian, aurrera!

N. A. G.



BUSTINTZA TAR EBARISTO «KIRIKIÑO»: *Abarrak*. Bilbao: Gráficas Bilbao, 1966.

Emen barriro be Aita Onaindia langille arrastariaren lorratzak. Kirikiñoren jaiotzako Eun-Urte-Betetzea dala-ta antolatu deusku Maiñariko eskal idazle aundiaren idaztietatik lora-sorta aundi au.

Lenengo Abarrak (1918'n. Abandon argitaratu ziran liburutxu-koak) dan danak dakarz, eta Bigarren Abarrak (1930'eko liburu-koak) be bardiñ. Azkenez, *Eta Abar* izenagaz bildu dauz (181-329'garren orrialdeetan) 1902 eta 1903'garren urteetan «Ibaizabal» aste-



karian emon ebazan lanak, oso osorik orrek be, bost ataletan eratuta gaiak: Euskera, Jakingarriak, Olerkiak, Izkirimiriak eta Albistak.

Abarrak baiño gitxiago ezagutzen diranak, onek azkenenguok. Abarrak zabalduagoak izan dira. Gerrate ostean be agertu ziran batzuk Donostian, Euskaltzaindiak argitaratuta umeen irakurgaitzarako, Ayalderen apaingarriakin. Liburu bitan agertu ziran *Abarrak*-etatik kanpora, «Euzkadi»-n idatzi ebanetik eztau ezer artu liburu eder onetarako biltzailleak. Urrengo baterako itxi dauz. Neu be asi nitzan bein «Euzkadi» egundarian emon ebazanen bibliographia egiten, baiña amaitu barik eta beste baterako itzi neban eginbear ori. Ez eban gitxi idatzi Kirikiñok egunkari orretan. Batez be idazle barrien zuzendari ta erakusle egin eban or egunkari orretatik, bertan ikusten danez.

Bilduma ta Itzaurrea, Aita Onaindiak egiñak dira. Maiñariko Arteaga'tar Lon'en ardurapean joan da aldaketa eta zuzentzea. Oskira batzuk kendu ditubez, bizkaitar euskalditik kanporako irakurleen alde erreztasuna emotearren.

Elorriaga edertilariak egin dauz apaingarriak. Trebetasuna eita-muan, eta gerrate aurreko euskal-edertilarien tankera jatorrean egiñiko apaingarriak dira.

Aspaldian ibilia naz Kirikiñok erabili ebazan izengoitien ezaupide-billa, eta Erkiagak idatzi eban idazlanean *Bola* irakurri nebalakoan nengoan. *Bloa* ipinten dau emengo Itzaurrean Onaindiak. Beste izengoiti batzuk be erabili ebazan.

Gauza aundiak egin badira be Kirikiñoren izena goratzeko bere Eun-Urte-Betetzean, ez da omenaldirik txikienetarikoa Onaindia ta Arteaga karmeldarrak egin deutseena liburu au antolatu eta argitaratzeagaz gure euskal elelderrean onen-onenatariko ta audienetariko dan bizkaitar Kirikiñori.

Eskerrik asko bieri, biotzez.

N. A. G.



JESUS MARIA DE SASIA, O.S.B.: *Toponimia euskérica de las Encartaciones de Vizcaya*. Bilbao, 1966.

Euskaldunen agoetan euskera galtzen danean, euskaldun izandako erri ta lurren izenetan luzatzen du sarri gure izkuntzak bere bizia. Euskaldunak ixildu orduan, gure mendi ta bazterrak jarraitzen dute

euskeraz mintzatzen eta ala jarraituko dute luzaro, emen «erri bat izan zan» esaten, euskaldun askoren noizbaiteko zabarkeria buruga-bearen salatzaile. Toki-izenek euskera eragiten die nolabait euskaldun motz askori, izen oyetan euskaldun baitiraute gure esparruko ainbat erdal-errik.

Euskalariiek aspalditik ikusia zeukaten nolako zer-ikusi andia duten gure toki-izenek euskeraren aztarnak barnago aztertu eta euskal-iztegia osatzeko ere. Hervas eta Pandurok esan zuen aspaldi euskeraren ondakiñak biltzeko mesede andia egingo zuela Euskalerriko toki-izenik alik eta geyen biltzeak. Iritzi ortakoa zan Astarloa ere eta eldu ere egin zion onek olako iztegi bat egiteko lanari, laisterregi illez burutu gabe utzi zuen arren. Orain dala berrogeitamar urte inguru, lan berdintsuari ekin zioten zenbait euskalarik, Elizalde buru zala, eta geroztik, lanik asko egin da sail ontan, batez ere Araba, Naparroa eta Errioxako toponimiari buruz.

Sail berera agertu zaigu orain Aita Sasia, Estibalizko beneditarra, bere lurraldeari dion maitasunak eragiñik. Bizkaiko Enkartazioak artu ditu aztergai.

Bizkaiak Santander-aldere duen egal ori aspalditik dago erdaldun egiña; Euskalerrriaren adar igarra dirudi, aspaldian igartua, edo Euskalerrriaren adaondoan bein ere ongi txertatu gabeko adarra. Batzuen iritziz, ezta an sekula euskerarik egin. Ango toponimiak ere orixe esaten omen digu. Non da egia?

Galdera au egin dio Aita Sasiak bere buruari, eta emen degu bere erantzuna. Idazle batzuen erabateko esanak, egia esan, ez dute balio andirik: baña bein ta berrizko erausiaz egia ezтана saldu dezateke. eta aditzaleen buruetan iritzi okerrak sartu ta zabaldu. Gai ontazko illunak argitzeak merezi zuen neketxoren bat artzea, eta bai gogoz ere artu Portugaleteko seme leyal eta argi degun beneditar onek. Ola eman digu liburu au: «*Toponimia euskérica en las Encartaciones de Vizcaya*» (Bilbao, 1966). Egillea: Jesus Maria de Sasia, O.S.B. Odon Apraiz jaunaren itzaurrea darama, ta 248 orrialde ditu.

Bi sailletan dago liburua. Lenbizikoak gaia urratu egiten du, auzigaiak azaldu ta argitu. Enkartazioetako toponimiaz zer ta nolako iritziak agertu diran, liburu ontan bildutako toki-izenak nondik eta nola bilduko diran, zer argibide erakusten diguten garbi ta zeatz aztertu ta adierazten digu egilleak bertan.

Eta azken-iritzi oyetara irixten da Aita Sasia: Bizkaiko Enkartazioetan badala euskerazko toki-izenik, ugari eta zabal izan ere, ez bakarrik oraintsu baterarte euskaldun izan diran errietan, bai aruntzago eta Bizkaitik arago ere. Beraz, iñoiz euskaldun izanak dira erri oyek, noski.



Bigarren saila lenbizikoaren osagarri eta argigarri dator, Enkartzazioetako toki-izenezko bi zerrendakin. Lenbiziko zerrenda, euskerazko edo euskal-itxura andiko toki-izenez osatuta dago: 2.675 izen. Bigarren zerrendan bada-ezpadako euskal-izenak sartzen dira: 595 izen.

Ezta gauza utsa; bada euskal-kutsurik Bizkaiko sartalde orretan. Eta Aita Sasiak oarrarazten digu ez dituela diran guztiak bildu ez eta bildu dituen guztiak emen agertarazi. Ontan oraindik lan andia egin litekeala dio. Jakingarria degu gañera izen-pilla ori non ta zein lekutan arkitua dan. Berealakoan esango genuke, bearbada, euskalerrietatik urrutieneko lekuetan euskal-izenik gutxi arkitzen dala. Karrantzaldea, esaterako, olako euskal-izenez oso urria izango dala usteko genuke. Baña ezta ola. Bat baño geyago arriturik geldituko da Burgos ta Santander-aldeko mugak barna sartzen dan Bizkaiko egal ori euskal-kutsuzko izenez oñaztuta ikusteaz. Barakaldo, Gordoxola, Gueñes eta Zalla kendu ezker, antxe arkitu du Aita Sasiak euskal-aztarnarik geyen. Aren urrengo datoz: Santurze, Abanto-Zierbana, Galdames, Somorrostro, Sopuerta, Arzentales, Truzios, Balmaseda, San Salvador del Valle, Portugalete ta Sestao. Eta Balmasedatik arutzago, Burgosko lurraldetan sartuta, Mena-ibarra ere euskal-otsez beterik arkitu du.

Galdera bat egiten du egilleak Enkartzazioetako erdal-toponimiari buruz, ea ez ote dan euskeratik erderara noizbait itzulia askotan. Egia esan, auzi au ezta Aita Sasiak asmatua. Askoz lenago, Antonio Truebak jo zuen gai ori, eta galdera orri bayezko erantzuna eman zion, baña agerkairik eman gabe. Euskal-izen batzuk okerturik, aldaturik dardela ere esan zigun. Beñolako Errigoyos, esaterako, geroago Arroyos egina omen dago.

Aintzat artzekotzat dauka Aita Sasiak Truebaren iritzi ori, eta balitekela Bizkaiko alde ortako erdal-izen asko euskeratik erderaratuak izatea. Eta alako antza daukate, izan ere, ango toki-izen askok. Ikusi dezagun, esaterako, Balmasedako toki-izendegi zaarra, Rodriguez Herrero jaunak 1947-an *Valmaseda en el siglo xv y la Aljama de los judíos* liburuan emana. Ango izen askok erderaz trakets samar ematen dute, euskeratik erderara itzez itz itzulita baleude bezela: *hortozuela de entre los caminos*, *ortozuela de arriba de Tabla-zan*, *parral en sobre palacio*, *huerta de tras palacio*, *de tras casa*, *de tras huerto*, *molino del campo debajo*, *parral de sobre mercado*, *molino de media la villa*. Olako asko irakurten da liburu ortan, eta izen oyek entzutean, badirudi euskerazko Bidarte, Bidegain, Ortuoste, Uriarte, Gaztelupe ta olakoen batzuk ez ote gauden entzuten, euskeratik erderara itzulita.

Toki-izenak erderatze ta aldatze au oraintsurate egin izan dala badakigu. Orra Bilbo-ondoan Dos Caminos deritzan auzoa, euskeraz

Bidebieta. Eta Bilbo-gañean Las Banderas izeneko tontorra, leenagoko Elorriaga, bere euskalduntasuna galduta, Bilbora sartzen ziran itxasontziai andixerik banderakin señale egiteko lekua zalako (Banderas y señales de Elorriaga). Nire adiskide baten iritziz, Bilbotik Santander-era bitarteko La Cuadra *Lakuaga* zan, eta La Baluga, *Boluaga*.

Gogoan artzekoa da Aita Sasiak toponimi andi ta txikiak diona ere. Toponimi txikiak geyago erakusten du erriaren aztarna, lorratza, eskua. Toponimi nausiak, goiko agintarien eskua edo paper zaarren aztarna geyago. Bizkaiko biotzean zerbaite esan nai digute olako izen bikoitz oyek: Villaro-Areatza, Olabarrieta-Zeberio, Bedia-Kolaziño. Enkartazioetako toponimi nausian gallen agertzen dira noski ainbat erdal-izen: Sopuerta, Somorrostro, Villaverde, Lanestosa. Baña erri oyeñ barruko euskerazko toponimi txikiak urragotik entzun-arazten digu aspaldi bateko ange euskaldunen arnasa.

Mesede andia Aita Sasiak egin diguna, Bizkaiko Enkartazioen euskal-sustraiak ageriago jarriaz. Gai ugaria ta garbi ebakia jarri du euskal-toponimiaren aztertzelehen eskuetan. O1 daukate oyek zeri eldu, zetan gai berau zuzendu, obetu ta osatu. Ameriketara joan omen zaigu liburu onen egillea. Andik etorrira, bere asikiñ au osatzeko aukerarik ezpalu, izango al du bai emen jarraitzallerik edo asitako lanaren osatzallerik.

Odon Apraiz jaunaren itzaurrea oso irakurgarria da, gure toki-izenei buruzko lanen berri jakin nai duenarentzat, eta sail ontan nondik nora jo ikasi nai duenarentzat.

L. AKESOLO.



«Orixe». *Omenaldi*. Euskaltzaindiaren ardurapean argitaratua. Donostian: Gráficas Izarra, 1965.

Mitxeleta'tar L. euskaltzaiñaren Atarikoagaz asi ta beste euskalari pillo batek aztertzen dau Orixe, 321 orrialdedun omen-liburu onetan: Orixe gizona eta Orixe idazlea.

Orixe gizona zala diñoien bierrak, onexek dira. Aranalde'tar J. M.-ek: «Orixe» *zanaren bizialdia*. Labayen'dar A. M. «Ibalan»-ek: *Nikolas Ormaetxea (1888-1961)*. Etxaniz'tar Nemesi «Amillaitz»-ek: «Orixe» *gizon*. Aranalde'k barriro be: *Gure Iruixki aundia*. Garmen-



dia'tar Jon «Zeleta»-k: «Orixe» Euskaltzain, «Orixe» ta Bedayo'ko Txistularia, eta «Jainkoak ekarri nau onera». Artola'tar Fernando «Bordari»-k: «Orixe» jun zaigu. Aita Goiria'k: «Orixe» ez da il.

Orixe idazle moduan aztertzen ditubezanak. Bilbao'tar Jon-ek eta Aita Onaindia-k: «Orixe»-ren lanak [Bibliographia. 231 izenburu, oker ez banago]. Ibinagabeitia'tar Andima'k: «Orixe» euskeratzaille, eta «Urte guziko Meza-bezperak». Oiarzabal'dar Martin-ek: «Orixe» izkera-zale. Aita Onaindia-k: «Orixe» olerkari. Aita Baztarrika-k: «Orixe» Jainko-billari purrukatua. Goikoetxea'tar Iñaki «Gaztelu»-k: «Zugan beti nire lelo». Lekuona'tar Manuel-ek: «Orixe»-ren Metrika. Altuna'tar Patxi, J. L.-koak: «Orixe» itzorkunlari. Erkiaga'tar E.-k: Izkuntzaren nekazalea. Zaitegi ta Plazaola'tar Jokin-ek: «Euskaldunak». Labayen'dar A. M. «Ibalan»-ek: «Urte guziko Meza-bezperak».

«Orixe»-ren argitaldu bako bier batzuk be badakaz: *Gizabidea, In te cantatio mea semper, Siñets-begiak, Dantza nagusia*, eta *La métrica del verso* (sátira-idaztia, itz-neurtuetan).

Orixe-ren ganean idazten asi bakarrik egin gareala, uste dot. Urte asko joan eta gero be ez dira ixilduko idazleak bere gain gauzak eta gauzak esaten. Belaunaldi bakoitzeko iritzi-emoteilleak ez dira geldituko zer edo zer esan barik Orixe-ri buruz. Iritzi batera etorriko etc-dira danak, oraingoak eta orduko gerokoak? Gaurko idazle askoren iritziak eurak be ez dagoz emen liburu onetan, baiña askorenak bai, eta euren agiri zintzoak be kontuan artzeko beste batzuenakin batera, emen dagoz ederto irartuta dagoan 321 orrialdedun liburu egoki onetan.

N. A. G.



*Kantu, Kanta, Khantore*. Baionan, 1967-ean. Kordelerien irarkolan.

Aurten Baigorriin egin dan Eskualtzaleen Biltzarrean ikusi geiñun lenengokoz kantu-liburu lodi eta mordotu au. Nik ezagutzen ez nebazan kantu bat baiño geiago kantau zan an batzar egoki aretan. Arek danak eta asko geiago dagoz emen *Kantu, kanta, khantore* onetan.

«Gernikako Arbola»-tik asita, irureun eta berrogeitamar bat kantu, or-oriko izango dira, ondo aukeraturiko ataletan batuta: «Herria;

Etchea eta Lurra; Kantu hunkigarriak; Jendetasunezko kantuak; Amodiozko kantuak; Hixtorio-mixterio; Alegiak; Itxas-kantuak; Irri eta zirika; Ostatuko kantuak; Haur-kanta eta sehaska-kantuak; Orotarik (pilota-kantu, soldadu-kantu, arta-zuritzeko». Orrek dira atal bakoitzaren izenburuak.

Egille-izen bako kantu asko agertzen dira. Egille ezagutuenak be gitxi ez: Iparragirre, Zaldubi, Etchahun-Iruri, Iratzeder, Oxobi, Elissanburu, Piarres-Dibarrart, L. eta L., Zerbitzari, J. Barbier, L. Liguex, Ithurrealde; L. Leon, G. Hariztegy, Harluchi-Darrupe, Ohitx, Bilintx, Laphurtarra, R. Idiart, Otxalde, Jose Mendiague, Larramendi-Goienetx, Milafrangarra, Xalbador, Tipi-Urruñarra, Leon Barbier, Belzunzeko Bikomtea, Harrixabal, X. X. X., Harrazpi-Bécas, Etxahun-Barkoxe, Larralde mirikua...

Bakoitza bere izkuntzan kantetan daben erria, bere gogoan bizi da. Zorionez, ez dogu uste zisne-zuriaren kantu zarrean bakarrik dabilzanik Bidasoaz bestealdeko gure anaiak, alde askotatik agertzen dalako euskera ta euskal-bizitasunaren bizkortasuna eta indarra.

N. A. G.



«*AITZIBERRI*». Urdiain'go Gaztedia. [Urdagailluz irartua; erriko aldizkaria II. 1967'ko Urrian].

Ez dakar bibliograpnia gitxi aspaldiko urteotan euskeraz Napaarroan. Emen deukagu orain Urdiain erriko Gaztediaren aldizkari barrria. Urdagailluz irartua. Bigarren zenbakia da au eskuratu jakun au. 1967'urteko Urrillekoa. Zortzi orri, arpegialde bakoitzetik irartua, dan-dana euskeraz.

Erriko gaiak eta erriko euskerea batez be, geiena apainduta: Eskolak, erriko goraberak, futbola, artzaiak, elizako goraberak, ipoiñak, andik eta emendik, kantuak.

Errikoentzako bakarrik ez-eze, eritik kanpoko euskaltzaleak be irakurteko modukoa da, oso egokia, bai euskerearen eta gaien alde tik ikusita.

Satrustegi-Joxe Mari euskaltzale aundia dagola erri orretan abade esan deuskuenean ez gara bape arritu onelako aldizkari egokiekin eza gutzen bere euskal lorratzak.

N. A. G.



*BOLETIN INFORMATIVO DEL BANCO DE VIZCAYA.* Bilbao:  
Gráficas Ellacuría.

Erderazko titulua badaroia be, euskerazkoa da aldizkari au. Noiz edo bein ingleseaz ekarten badau be zer edo zer, beste dana euskera osoan.

Ameriketara bizi direan euskaldunentzako egiña da batez be. Paper meiegaz irartuta, erretratu eta apaingarri ugari. Erkiaga-Eusebio bizkaitar idazle ezagutuaren ardurapean agertzen da.

Eztakit euskaldun askok badakien aldizkari onen barri. Euskera ta euskalduntasuna gordetako laguntasun txikia ez deuse emoten Ameriketako euskaldunai.

Ogeigarren zenbakia agertu barria dogu Iraillean. Ezta bear txikia, ainbeste orrialde betetzea. Badakigu zenbat eta zenbat kostetan dan euskal aldizkariak ondo bete ta argitaratzea.

Zorionak Bizkaiko Bankuari, lenengo ogei zenbakiekatik, eta urte askotan aurrera ta aurrer!

N. A. G.



*LA GRAN ENCICLOPEDIA VASCA.* Director: *José María Martín de Retana.* (Con la colaboración de la Facultad de Letras de la Universidad de Deusto y la Academia de la Cultura Vasca, de Pamplona.) *Zalla* (Vizcaya).

Retana irakasle gazteak sortu eta berak zuzenduta agertzen da aldizkari barri au. Bigarren urtean doia. Euskal Kultura gaiak erabilten dauz, batez be. Apaingarri ugari, eta kolorezkoak be bai. Gaurko egunetan aurkitzea oso gaxa dan liburu zarrak be emoten dauz, oraingo lan barriekin batera. Euskerazkoak bertan ikusteak poztu gaitu, eta benetan poztu be. Bide orretatik ikustea gure genduke Enziklopedi-Aldizkari au.

N. A. G.



JUAN MARI LEKUONA: *Mindura Gaur!* [Donostiako Apaiztegia. Aldagailluz irartua. 1967].

Olerki-sorta laburra, liburu au. Amalau poema txiki, zenbatu bako cgei ta amazapi orrietan, alde batetik bakarrik irartuta aldagailluz. 1966 urtean egilleak Erroman egiñiko olerkiak; olan diño liburuaren azken azal-orrian.

Idazle ona, olerkari ona, ertilari ona, Lekuona-Juan Mari. Gaiak ondo apainduten dabezan pintatzaille bat dirudi, sarritan. Biozkada sakona erakusten dau geienetan. Barrukoak esateko gogomin-egarria deadarka dakar. Irakurri «Meretriz illa», «Lo artzen detanean», «Jainkoa il da», «Azken triptikoa»...

Mundu onetako bideetatik-ziar, bakoitzak bere azia ereiten dau. Olerki onekin, gaurkotasunez eta betikotasunez ikututa dagozan onekin olerkiokin, Jesusen Barri-Onaren iturrietatik datoza ikusmenak munduari begiratzen erakusten deuskula Lekuonak, esango neuke nik.

N. A. G.

«*Antropolojia*». Filosofiko Bigarren Urtekoen Ikas-lanak. [Donostiako Abadegaitegia. Aldagailluz irartuta. 1967].

Filosofiko ikasleen oar-lanak dira. Kanporako baiño Abadegaitexe barrukoentzako egiñak, baiña garrantsi aundia dauke euskal-jakintzarako, euskeraz darabilliezalako Antropoloji-gaiak.

Amalau gai argitaratu ditubez emen: *Jakintza nola sortu den. Greziako mitolojiaren galdera. Galdera bera Erdi-Aroan. Amabostgarrren gizaldian galdera bera. Gizona eta bere ingurua. Pentsamendua eta jokaeraren arteko zer ikusia. Jokaera. Giza-izakeraren batasuna. Gizona eta bere perspektibismu temporal. Mundua. Bestea. Gizona ethika mallan.*

Ale au antolatatu dabeen ikasle-izenik ez da agertzen.

Gero bizitzan eginbearrak betetako ordua etortzen danerako, bear direan jakituriekaz jabetuta prest egoteko lanak dira onek. Bizitzan euskerea erabili bear dabenai, gaztetatik erakutsi bear jake pentsetan eta esaten euskeraz. Zorionak Donostiako Abadegaitegiko euskal-irakasle ta ikasleai.

N. A. G.



[ZARATE'TAR MIKEL]: *Gure Saibaziño-Egintza*. (L.—Alkartasun Zarra. Erderazko 3'garren argitaralditik euskeratua). ASCEA, Bilbao. [1967].

Munduko alde guztietan agertu dira, eta ugari agertu be, liburuak eta liburuak, Batikano-Bigarren Batzarra bide izan dala. Gora-bera aundikoa izan da, Batzar-Nagusi orretan, emen aitatzten dogun liburuaren gaia.

Gure gerrate aurretik be agertu zan onen antzeko liburu bat, Lekuona'tar Imanol'en ardurapean gipuzkeraz gertatu ebena Gasteizeko «Kardaberaztarrak», eta geroztik be argitaratu dau Bruño argitaldaria.

Oraingo barri au, 136 orrialdeko liburu apain eta egoki bat dogu. Bilboko ASCEAK'koen ardurapean argitaratua, eta Bizkaiko uriburuko «Graficas Ellacuriaga»-n irartua. Luis Perez'en gaurkotasun-etxurazko irudiz edertua.

Alkartasun Zarra'ren barri emoten deusku, erakusbide oneko sei atal luzetan (Munduaren eta gizonaren asiera, Erri-gurasoak, Jaungoikoaren erria eta agindutako lurraldea, Batasunezko errege-aldia: Israel'go erreinua, Erreinua erdibituta: Israel'go eta Juda'ko erreinua, Judarrak erbestetarren menpean), baiña Alkartasun Barria be lasterreko agintzen deuskue: «Alkartasun Barria be laster argitaratuko dogu, orrelan, gure Salbaziñoko Istoriaren laburpen osoa euki dagizun.» Labur bada be, iztegi egoki bat dakar liburuaren azken aldean.

Zarate'tar Mikel'ek, «Geria'ko ama euskera eder eta kutunaren altzotik, biotzez, nire anai euskaldun guztioi» eskeintzen deusku liburu au. Era ona euki dau Zarate'k Bizkai'ko euskera ondo dakieneekin iritziak eta laguntasunak artzeko, batez be Bilboko abadegai eta irakale-lagunen artean. Niretzako beintzat ezin leike euskera errezagorik aurkitu, eta beste bizkaitarrentzako be ulerterreza, ondo eta errez aditzekoa izango dala uste dot.

Zalantzan edo beintzat ziurtasun larregi barik gabilza gaurko bizkaitar idazle bat baiño geiago, Bizkaiko euskalkiaren batasun bide garbi ikusten eztogula, eta Zarate be bai batzuetan, baiña kontuan euki bear dogu gauza bat: bide askotatik jatorkun euskalkien batasun-indarra be ez dala makal-makala gaur, eta indar orrek garioazala gipuz-euskalkiruntza.

Zorionak Zarate'ri, egin daben liburu eder onegaitik.

N. A. G.

AITA ONAINDIA KARMELDARRA: *Jolasketa*. Marrazkigin: Elorri. Bilbon: Ellakuria-Irarkola etxean, 1965.

Oituratuta gagoz, noiz beinka baiño sarritxutan esatea obeto izango da: or agertzen jaku Aita Onaindiaren liburu barriren bat. Lodiak ala meiak? Danetatik, baiña mardulak ez dira gitxienak izango. Nork ez dau euingo bere *Milla Euskal Olerki Eder?* Ia-ia seiraun orrialde deukoza liburu-lodikote bat geiago. Gaia? Euskaldun umientzako jolasak, abestiak, ipuiñak, irakurgaiak. Gauza asko, danetik pixka bat, euskal idazle ezagutuen atal egokiak eta errijakintza ta kantuetatik kirian-kirian eraz ipinita urteko amabi illebetetarako.

Umetxoentzako hakarrik ez da izango liburu au. Urteetan aurrera goiazenentzako be irakurgai-liburu egokia dogu berau *Jolasketa* liburu au. Udaran ogeratuta geldirik egon bear-izanean egon naz aurten, eta ez deuste gitxi lagundu liburu onek aspergarritzko ordu luzeak aldi egokietan biurtzen. Eta beste askori be beste orrenbeste gertauko ja-keela uste dot.

Bearrezkoa ez da izango bearbada, baiña egoki izango zan, noski, egille bakoitzaren izenpeetan lanak nundik artuta dagozan ipintea.

N. A. G.



*Euskera, ire laguna! ALTUNA'TAR PATXI'k, S. J., moldatua* (E.U.T.G., Donostia'n). Lenengo liburua. Bilbao'n, Mensajero, 1967.

Gaur egunean euskeraz mintzarazten iñor saiatzen baldin bada —eta ez dira gutxi, Jainkoari eskerrak, ortan ari direnak—, buruzagien artean dabil, dudarik gabe, Aita Patxi Altuna. Eta bere ikasleekin ahalegiñean aritzeaz gaiñera, euskal-ikasbidea atera du orain argitara, bereentzat eta besterentzat.

«Txikitandik euskeraz mintzatzen irakatsi zidaten aita-ameri, esker-onaren agiri» eskeiñia azaldu duen liburu au, txukun eta garbiri inprentatua eta marrazkiz apaïndua, aski osoa da, lehen zatia baizik ez bada ere. Ikasbidea da, ain zuzen, ikaslearentzat ikasbidea eta irakaslearentzat irakasbidea: euskeraz mintzarazteko bidea, alegia, ez mintzatzeko geienentzat beintzat gutxi balio duen jakinduriz iñor or-



nitzeko bidea. Ingeles eredu bati datxikola egin omen du eta ez dio bere iturburuari iruzurrik egin.

Ariketak osatzen dute, beraz, libururik geiena eta gramatika, beti —agirian eta barra-barra naiz ixilpean eta ttanttoka— bearrezkoa den gramatika, ariketen bitartez irakasten zaio euskaldun berriari edo euskaldun berri izateko bidean dabilleniari. Gero, eta egoki dator ori ere, ba ditu bi aldiz, 12'garren eta 25'garren ikaskaien ondotik, gramatika-laburpenak ere. Eta azkenik, liburuaren azken-buruan, zenbait zerrenda: esaldien ereduak, itzak, toki eta pertson-izenak, baita deiturak ere.

Liburuari zerbait falta bazaio, nik uste, Aita Altuna'ren eragiña —lanean ikusi duenak ongi ezagutzen duen eragiña— falta zaio soil-soillik. Baiña, bere buru-biotzen izerdia sartu baldin badu ere, ezin zitekean bera oso-osorik sar liburuan, oiñetako eta guzti Unamuno'k zerura nai zukean bezala. Ori, eragin ori, liburu gidari darabilen irakasleak sortu bearko du bere baitarik.

Bigarren zati gisa, ariketa utsak izango dituen osagarria agintzen digu iruzpalau illabeterako, 250 orrialdetik gorakoa eta, bidenabar, ariketa oriek zintetan arturik salgai ipiñiko dituela E.U.T.G.-eko Izkuntz-eskolak. Alabiz, ikasleen onerako.

Euskal-aditza da liburuaren muiña eta aditza menderaraztera doaz, batez ere, egillearen egiñahalak. Alde orretara geiegixko ere makurtzen dela irudituko zaio, bear bada, zenbait irakurleri. Baiña irakasleak daki, iñork baiño obeki, lan orretan buru-belarri jardun duenak, alegia, zertan datzan eragozpena eta debekua. Iztegi aldetik ere, garbizale xamar arkitzen dut, neure gogorako. Baiña langilleak —berriz ere «maiña»-rekin asi bear—, lanean ari denak, obeki daki lanaren berri besoak gurutzaturik begira dagoenak baiño. Eta nola uka langillari langaiak aukeratzeko eskubidea?

Nik beintzat besoak desgurutzatzen ditut, Aita Altuna'k mordo-llokeria barkakizun etsiko duelakoan, bein-beingoa delako edo, egin duen lana txalotzeko. Saio au, besteak beste, giro berrien lekuko dugu: gure izkuntzaren ikasbideetara azkenean, gaiñerako izkuntza geienen ondoren bada ere, agertu zaizkigun era errazago eta erosoagoen. Eta ez daukat, zillegi izan bekite emen berriz aipatzea, Oñatibia oiartzuarra ahazturik.

L. M.

FERNANDO ETXEKORENA: *Tajuz eta zantzuz*. [I.i.g.: 1967].

Iraillaren erdi-inguruan eskuetaratu jaku ogei ta amairu orrialde-dun liburutxo au.

Arrapatada batean irakurtzekoa da. Nik beintzat asi ta akabau, gabeko loari lapurreta pixka bat eginda irakurri dot, urrengorako itxi barik. Gogo onez irakurtzeko gaia da, benetan. Nekatu barik eta atsegiñez irakurtzekoa. Bizkortasunez beteriko idaztankerea dauko egilleak.

Alkar-izketa bat da izan liburuaren gaia, eta zintzotasunez beterik esaten dauz esan bear dabezanak, argi eta garbi, aize-etzul barik eta adoretsu baten baiño geiagotan.

Iñoz *sustrai zarretatik bide barrietara* esan dogulakoan bagagoz be, gaiagaz beragaz ez gara sartuko emen, baiña bakoitzaren iritziak erakusteko euskerea bitarteko ipinteak poztuten gaitu benetan: euskeraz geure alkar-izketak. Eta zorionak Fernando Etxekorenari orregaitik.

N. A.G.

ETXEBERRIA'TAR JUAN ANJEL: *Basoko Lorak*. Bilbao: San Anton'go Katekesia Euskal-Argitalpenak, 1967.

Aipatua dogu Santurtzi euskal literaturan. Urte askotan egon zan bizkaitar uri orretan eskola maixu Luis Iza Agirre euskal idazle jatorra. Besterik eukin badau be, nik eztakit euren barri, baiña nork eztau entzun gaur Etxeberria'tar Juan Anjel euskaldun barriaren ize-na? Euskaltzaleen artean beintzat gitxi izango diralakoan nago.

Erdaldun jaio dan batek euskerea ikasi dabela, onelako barriak jakitea beti da pozgarri. Juan Anjelek be ikasi egin deusku gure izketea, eta ori bakarrik ez: idazten be asi jaku, eta jo ta ke asi be.

Gaztea dogu oraindiñoko idazle au, eta ikustekoa da gero, berak argitaratu deuskuzan idazlanak: Phedro'ren Alegiak eta Esopo'renak. Martial'en Ziri-bertsoak, Perraul'en Ipuñiak; itzulpenak: Agustiñ Deunaren Eskutitzak, Raul A. Arangoren Fatima'ko Ama Birjiña ta Umeak, Lope de Vegaren Bakar Autuak; eta gero Euskal Iztegi Laburra, Apuntes para clase de vascuence (segundo curso), eta geiago ta geiago: gaztea dogu egillea eta asi baiño ez jaku egin...



Ez da olerkari barri be. «Dirauket»-ek ondo ezagutzen dabelakoan gagoz. Beste olerki-liburu bat be argitaratu dau oraingo onen aurretik. *Maitale Galdua* eukan berak izenburua.

Liburu egokia da *Basoko Loreak* olerki-liburutxo au. Adikortasun gozo eta baketsu baten eztitasuna ikusi leikeala dirudi, olerkietan. Bizitza, Itxaropena, Izadia ta Gizartea... olerkariaren begiekaz ikusten dauz, edertasunagaz maiteminduta dagoan benetako olerkariaren ikusmen zintzoagaz. Kirmentasun onek dakartso J. A. E.-ri egiazko olerkari mailla bat, eta bide onetatik jarraitzeak eruango dau literatura gaietan berez berez errezak ez diran jomuga aundietara.

Arritzeko ezta izango baiña poztutzekoa bai, kristiñau-euskaldun olerkariak aurkitzea gure gazteen artean. (Ikastea eta kantatzea mezezi dabena da «Jo-muga» izenburukoa: *Gaztaroa arin joango yatzu. / Azken ordua eltzean, / Esan begie zugaitik: kristau / euskalduna zan benetan.*)

Zoritxar bat zala berarentzako denporea, esan ei-eban bein olerkari batek: Cernuda bera ezta kit ba etzan izan esaera orren aita. Kurutze bakorik ez gara izango iñor mundu onetan, baiña Santurtzitar idazle onek mundu onetako zeregiñ-eginkizunak betetako bidea aurkitu dabela ikusten da, ainbeste lan eta lan egiteko erreztasuna aurkitu daben ezkeroz.

Zorionak, eta urte askotarako euki daigula gure artean gugaz euskaldun barri zintzo au, euskerearen onerako.

N. A.G.



BERNARD D'ECHEPARE. *Linguae Vasconvm Primitiae. El primer libro impreso en euskera (año 1545)*. Reproducción facsímil del único ejemplar que se conoce de la edición Príncipe, hoy en la Biblioteca Nacional de París. Con una introducción bio-bibliográfica de Nicolás de Alzola Guerediaga y la primera versión castellana, debida a Lino de Aquesolo y Olivares. Edición Separada de «La Gran Enciclopedia Vasca». Bilbao, 1966.

«La Gran Enciclopedia Vasca»k, 1933-an J. Urkijok egin zuen eran (RIEV aldizkarian) aldizkaritik apartean liburu bezala argitaratu du euskal lehen liburua den hau, baiña bereziki euskerazkoaren

ondorean bere gaztelerazko itzulpena du. Hirurehun aleko edizio-nea da.

N. de Alzola'ren zazpi orrialdeak letra xeez ditu, sarrera bezala, «Notas bio-bibliográficas sobre Bernard d'Echepare» izenez. D'Echepareren berriak, liburuak izan dituen argitalpenak, euskalari eta euskaltzale zenbaiten aburuak, eta liburuari buruz egin diren saio ta aipamen berezienen berriak bibliografia zerrenda luze batean. Txukun egiña, Anai Berriotxoak dakian lez.

9-garretetik 71-era dator d'Echepare'ren lan osoa orriz-orri, lehen-dabiziko liburu ber-bera bezala. Lehenago Urkijok egin zuen bezala. Lehen edizioea zen bezala.

Eta 73-garretetik 88-ra, Lino Akesolok itzulpenari egiten dion sarrera eta gaztelerazko itzulpen osoa. Erdera txukun batean da, bere gaztelera zahar itxura ta gutzi.

Aldizkaritik aparte egin duten liburu hau oso dotore egiña da. Bibliografoentzat pitxi dotore bat izanen da noski. Urkijorena bera beñio dotoreago azaltzen baita. Ta gaiñera hura aspaldi agortua zen.

Akesolok bere sarreran dionez, «Saroyada lohitu»ri («Saroia da lohitu» noski) ez dio arkitzen esan nahi zeatzik. Uste du garaiko esararen bat izan zitekeala. Zati hau, gaurko zentzunez, ez da harira ondo lotzen dana. Azkuek bere hiztegian dakar *Saroi* hitzean, toki beretik hartua eta antzerako itzulpenez. Beste zalantza, Akesolok, «verdi», «verdin» izan ditekeanarena argi dagola dirudi berak ematen duen iritzi horretan.

D'Echeparek, errenazimentuko idazlea zenez, errealitate gordiñez idazten du, bere mendeko giroan oitura zen bezala. Poeta bezala ez zan txarra, ta beti izango du gure literaturan toki berezia lehen liburuaz izateaz gaiñera ere. Bere gaiak, erlijioa, amorosak eta euskeraren alderakoak dira. Oso biziak eta oso bikañak.

Anai Berriotxoak ematen ditu liburuak izan dituen sei argitalpenen berriak, oraingo hau zazpigarrena dela. Ta hirugarren orrialdean zalantzaz dio: «Investigaciones de última hora han permitido sugerir la posibilidad de la existencia de otra edición en el siglo XVI, quizás anterior a la de 1545.» Jose Maria Ugarte'k «Euskal-erriaren Alde»n, 1926-an, 149-garren orrialdean ziona bera, Urkijok ukatuarren, Alzola'k berritzen digun duda hura.

Liburu hau argitara irten ondorean, berri on bat datorkigu mugazandik. Lafitte jaunak, bere aintzin-solas batekin, argitaratu du «Gure Herria»n *L'Art poétique Basque d'Arnaud d'Oyhénart (1665)*. «Gure Herria»k 1967-ko urrian argitaratutako liburuxka bereziak ematen ditu berri hoiek. 13-garren orrialdean, Lafittek argi jartzen du Bordelen 1545-ean izan zuenaren ondorean bigarren edizioe bat



izan zuela Rouen'en, Adrian Morront'en etxean. Ez du urterik jartzen baiña xvi-garren mendean zela uste da. Ta, ez da zalantzan jartzekoa, zeren Oihenart'ek berak bi aldiz aipatzen baitu edizione hori ta gaiñera zeaztasunak ematen ditu esanaz bigarren honek lehenengoak baiño huts geiago dituela. «Gure Herria»tik aparte egin duten ale honen 35 eta 37 orrialdeetan irakurri genezake.

Beraz, Bilbon 1966-an argitaratu duten hau zortzigarren argitalpena dugu, gure lehen liburu honena. Lehenago alemanera eta frantsezera itzulia zen, ta orain lehenengoz jartzen da espaiñolez. Entzuna dugunez, laister izango omen da beste argitalpen bat ere, euskeraz oraingo grafiaz jarria eta frantsez eta espaiñolezko itzulpenekin.

Gure editorialak, badirudi, ez dakitela zer argitara eta batek egiten duenak egitera laister datoztela besteak. 1964 eta 1965-a hiztegi urteak izan ziren bezala, oraingoak aintziñako liburu zaharrenak dira dirudi. Bestela ere, gure arteko zenbait editorialek literatura baiño arkeologia geiago egin izan dute. Aize berriak toki gutxi dute gure giro itsuan.

J. SAN MARTIN.



## Agustin Zubikaray 1967 urteko "Toribio Alzaga" Teatro Sariaren Irabazle

Aurten «Toribio Alzaga» teatro sariaren irabazle Agustin Zubikaray Ondarroakoa izan da «Gizon on eta andre erre?» obragatik. Erabaki duen juradua Piarres Larzabal, Iñaki Beobide eta Gabriel Aresti-k osatu dute.

Agustin Zubikaray-ren nortasuna erakutsi beharrik eztago, oso eza-guna baita gure artean.

Sari au eta «Domingo Agirre» novela saria Bizkaiko Ahorro Ka-xak sortuak dira Euskaltzaindiarekin bat eginda eta txandaka ematen dira, urte bakoitzean bat. Beraz, datorren urtean novela saria tokatzen da. Asmoa dago sari auek diruz jasotzeko —oraingoa amar milla pezeta izan da— eta oiñarriak libreago uzteko luzeerari dagokion kontuan.

Urrengo teatro sarirako, gaiñera, aurrentzako gaia eskatuko da. Zeatz jakiñeraziko dira oiñarriak.





# JUSTIZIA TXISTULARI

GABRIEL ARESTI

Bi zatitan konpondutako antzerkia

1965

Oiartzun'go teatrogille guztiei

Oharra: Komedia honetako azken redakzio-lana (aditza, ortografia eta hitz askoren propietasuna: nire euskera baldarraren azken orraztutze herrikorra), Oiartzungo makin-idazlearen eskuetan geratu zen. Har beza berak bere responsabilitadea, nik nirea hartzen dudan bezala.

# LEHEN-ZATIA

*(Igande goiz bateko lehen orduak dira. Jauregia eta eliza hitxirik daude. Egunsentiko eguzkiaren dizdizerak argitzen du lekua.*

*Gabon-Eder bakarrik.)*

EDER.—*(Bost kopia hauek kantatzen ditu, doñu triste, bigun eta zahar batean.)*

## I

Nola da nere bihotza  
egun honetan hain hotza.  
Bihotz honeri mundu guztiak  
ez tristatzeko diotsa.

## II

Jaun konde eta apaiza  
nere atzetik dabilta.  
Eskurik esku artu nai naute  
ardi gaixoaren gisa.

## III

Pobreak gera esklabo  
libertadea akabo.  
Nola idiak uztarripean  
euskaldun herria dago.

---

Egilleak, komeria au argitara genezan, zeukan kopia bakarra bidali zigun. Kopia bakar orrek, gaiñera, agirian daramatzi Aresti'k berak bere eskuz egin ez zuelako seiñaleak: izkera (ez ortografia utsa) ez baita leku askotan Aresti'k erabilli oi duena. Jokatu zutenek (Oiartzuarrek, bear bada?) aldatu bide dute. Zegoen bezala argitaratzen dugu, alaz ere, xehetasun bat edo beste orrazteaz gora-behera. (*Egan-ekoek.*)



#### IV

Airea zaida faltatu  
deabrua dut aipatu.  
Il arteraño egin behar det  
Txordon Pilota maitatu.

#### V

Zeruan ez da izarrik  
maitea bezain ederrik.  
GABON-EDER'ek izan behar du  
maitearentzat bakarrik.

*(Ixildu egiten da. Ager-tokian beraren aita agertzen da. Perrando Txistu, alaba kantatzetik gelditu baino lehen sartu da. Eta azken koplak hori bukatu ondoren bertan, txistua jotzen asten da, beste melodia trixte eta bihotz-erdi-bikor batean. Gabon-Eder'ek txistuaren soñura dantzatzeko du: Ikustaleak ez du jakin behar dantzarisaren pausoa nolakoa dan, aingeru inozente batena edo infernu-peko lilluragarri batena.)*

*Apur-apurka, eta txistuaren doñu trixtea amaitzen den bitartean, egunaren argia zabaldu da guztiz. Agirian dago Perrando Txistu gizon baserritar bat besterik ez dela, bere maneretan eta begiradetan oso torpe eta desabilla. Gabon-Eder bazter batean deskantsatzen dago, eta ez da enkantuan eta dantzan iraun duan artean bezelako lamia enkantagarria, herriko alaba deseagarri bat baizik.)*

TXISTU.—Zertara etorri zera herriko plazara horren goiz, alaba? Etxetik ateratzen etzaitut sentitu, eta ohean ziñela uste nuen.

EDER.—Aita, sekretu bat aitortu behar dizut.

TXISTU.—Bai, alaba?

EDER.—Entzun zaidazu, aita. Zure etxean ez nauzu beti edukiko, debalde mantentzen. Zuk haur bat banitz bezela begiratzen nauzu, baiña ez naiz orren haurra. Andretu egin naiz, aita.

TXISTU.—Aita bati asko kostatzen zaio holakorik ezagutzea, baiña zure gerri liraña ikustean, ez det batere dudarik.

EDER.—Famili bat eduki nahi dut, nerea. Haur asko ekarri nahi ditut mundu honetara. Eta gizon bat nahi dut famili horren buru izateko.

**TXISTU.**—Bai, ongi dago. Goiz edo berandu ordu hori etorriko zela banakien. Baiña ez zaitez kezkatu. Zuretzat oso dote on bat tajutu det ama il ondoren bizi izandu geran urte hauetan. Perratzalle batek gutxi irabazten du anketik ankeran lanian, eta horregatik ikasi nuan txistua jotzen. Jai eta pesta guzietara deitu naute ballerako herri guztietatik, eta probintzia guztian zabaldu zen nere trebetasunaren sona eta fama ona. Perratokitik ateratakoarekin eguneroko ogia jan degu, eta txistuaren soñuetatik ateratako urre eta zillar guztiak ongi gorderik daduzkat etxeko kutxa fuerte batean, lapur guzietatik hurruti, zu ezkonduko ziñan egunaren zai. Dote eder horrekin oso gauza erreza izango degu behar bezelako senar egoki bat aurkitzea. Ez zaitez orregatik arduratu, alaba. Aitak asko maite zaitu eta arkituko dizu mutill egoki bat.

**EDER.**—Baiñan aita, mintza eta mintza etzera gelditzen eta itzegiten ez didazu uzten. Senar bat aurkitzeko ez dut zure beharrik. Nik bakarrik topa dezaket nere gustoko mutill on bat.

**TXISTU.**—Billa zazu, bada, eta etzazu bazterrik nastu.

**EDER.**—Arkitu dut, aita.

**TXISTU.**—Arkitu dezula?

**EDER.**—Bai, aita; hau zen nere sekretua.

**TXISTU.**—Ederra atera zait ollotegitik ollanda. Eta honetarako bizi izan naiz ni hainbeste urtetan ardo goxotik eta amodio gazitik aparte? Nire txanponak behar ziren egunean baliorik ez izateko?

**EDER.**—Balioko dute, aita.

**TXISTU.**—Eta nor da, nere alaba lapurtu nahi didan animarik gabeko gizon hori?

**EDER.**—Benetan pensatzen al dezu esaten dezuna, aita, edo ni aserretzeagatik hitzegiten dezu modu eskas horretan? Hainbeste oztopo kontrario dauzkagunean, jaun kondearen abarizienaren kontra eta erretore jaunaren lizunkeriaren kontra burrukatzen degunean, nere aita bera, orain artean hainbeste maite izan nauzun nere aita bera, zu ere gure kontra aterako al zera?

**TXISTU.**—(Erdi-parrezka.) Alaba...

**EDER.**—Ala gertatzen baldin bada, nere etxea madarikatuko dut, gure izena aldatuko dut, zure diruak despreziatuko ditut, eta oraiñ arterañoiko nere bizitzatik gauza bat bakarrik gordeko det animaren barrenean, nere ama zenaren oroitzapen maitagarria. Hori bakarrik gordeko dut, eta gaiñera, nere bihotzean samintasun mingots bat, min garratz bat nere bularraren barrenean, gehien behar izan detan orduan nere laguntzarik bortitzenak utsegin didalako. Baiña ondo entzun eidazu, aita, zabal itzazu ahalik eta zabalen zure belarriak, mundu honetan ez bainau ezerk, ezerk, entzuten



dezu?, ezerk ez bainau nere Txordon-Pilota'ren amodiotik aparatuko.

TXISTU.—(*Parra egiten du.*) Ja, ja, jai, jai!

EDER.—Eta gaiñera, neri parra egiten didazu?

TXISTU.—(*Lehertu arte egiten du parra.*)

EDER.—Ai, ni errukarria! Ai, ni trixtea!

(*Elizaruntz dijoa, eta bertan makurtzen du burua negar egiteko.*)

TXISTU.—(*Ez du parrerik egiten. Bere arpegiak aldaketa haundi bat sufritu du, serio, serio alabarengana dijoa.*) Alaba...

EDER.—Zer nahi dezu orain?

TXISTU.—Barka zaidazu. Badakizu nolako humore biurria dadukan zure aitak. Begi hoietatik negarra irten arazi detalako damu naiz; Baiña zin egiten dizut, etzen hori nere asmoa. (*Eder'ek bere begitarte altxatzen du.*) Ez, alaba, etzan hori nere asmoa. Badakizu gauza bat, nere sekretu bat? Nik ere sekretu bat badadukat... Nere sekretua jakin nahi dezu, alabatxo?

EDER.—(*Oraindik paretaren kontra makurturik, buruko illeak apartatzen ditu arpegitik, eta negarraren artean ortzak agertzen ditu, irribarrez.*) Zuk sekretu bat, aita?

TXISTU.—Bai.

EDER.—Eta zer da? Zein da zure sekretua?

TXISTU.—Gaizki portatu zera. Zure aita ez dezula ezagutzen aditzera eman dezu. Eta hori ez nizun barkatuko...

EDER.—Ez zenidan barkatuko...

TXISTU.—Ez, ez nizun barkatuko, nere txori polita, nere krabeliñ usai gozokoa, ez nizun barkatuko hainbeste maite ez bazinduket.

EDER.—Mesedez, aita, zure sekretua esaidazu.

TXISTU.—Gaizki portatu zera?

EDER.—Gaizki portatu naiz, baiña mesedez, aita, zure sekretua aitor zaidazu, bestela jakin-nahiak jango nau.

TXISTU.—Merezia zenuke. Nere sekretua...

(*Gelditzen da. Eztul egiten du.*)

EDER.—Esan, aita!

TXISTU.—Baiña ez dakit nere sekretua jakitea merezi dezun. Zure aitaz etzera fio izan. Oso gaiztoa izan zera, eta...

EDER.—Gaiztoa zu zera, berehala esaten ez badidazu, berriz haserretuko naiz, eta haserreturik, begiak itxutu egingo zaizkit, eta ez jakingo zer egin, eta aserre golpe batean burua apurtuko dizut...

TXISTU.—(*Parreka.*) Zerekin apurtuko didazu burua?

EDER.—(*Parrez au ere.*) Maillu batekin eta biola batekin.

(*Biok parra egiten dute.*)

TXISTU.—(*Parreka.*) Zure maitasuna ezagutzen nuen zuk esan baino lehen, alaba.

EDER.—Ba-zenekiela-guztia?

TXISTU.—Bai, maite. Txordon'ek zu ezagutu baino lehen kortejatze-ko baimena eskatu zidan. Oso pozik eman nion, oso nere gusto-koa baita mutilla. Eta badakit zertara etorri zeraten biok gaur goizean goizik honera. Txordon'ek esan zidan.

EDER.—Eta zer uste dezu, aita? Konde jaunak bere eskubidea saldu nai izango duala?

TXISTU.—Konde jauna oso diru-zalea da. Ni ezkondu nitzanean urre batzuren truke saldu zuen bere eskubidea, eta orduan orain baiño hogeï eta amar urte gazteagoa zan. Zu oso ederra zera, eta kon-terri guzian zu bezin neskatz egokirik ez omen dago, baiña, hau mundu guztiak daki, zure amaren ondoan atxo itxusi bat zenirudike. Hura zen ederra, hura! Haren edertasun ederraren edertasun ederra probintzia guzian ezaguna zen. Eta hala eta guztiz ere, lurralde hauetan sortu den emazterik galanten eta politen aukeran eduki arren, bere eskubidea saldu zuen. Bere belaun-eskubidea saldu zidan. Ez dago, beraz orain bestela egingo duala pentsatzeko motiburik.

EDER.—Eta zergatik da hori, aita? Zergatik gizon batek, gure etxearen eta bizitzen jabe baldin ba da ere, zergatik izan behar du bere konterriko neska ezkondu berriak estreñatzeko eskubidea?

TXISTU.—Jainkoak emandako eskubideak dira. Galde zaiozu erretore jaunari, eta argi ta garbi esango dizu: bera gure nagusia dela, hemengo lur eta etxe eta eskubide guziak bereak dituela.

EDER.—Baiña aita, gu ez gera abereak. Gure etxe eta gure lurren jabe izango da, baiña ez det ikusten zergatik izan behar duen gure eskubidean jabe. Hori ez da erretoreak elizan erakusten diguna. Berak dio Jainkoak gizonarentzat egin zuala andrea, eta andrea-arentzat gizona. Ezkontzako sakramentuaz mintzatzen zaigunean, gure senarra serbitu, maitatu eta honratu behar degula dio, eta milla kate, debeku eta uztarri jartzen dizkigu. Eta gauza auek guztiak esaten dizkigun momentu berean, artu eta kendu, konde jaunaren jauregira bultzatzen du andre ezkonberria, zezenaren-gana eramaten den txalaren antzean. Hori ongi al dago, aita, ongi al dago?



TXISTU.—Alaba, utzi urak zubi-azpitik igarotzen, eta eliz-gizonentzat elizarenak diran gauzak. Elizak baditu bere jakintsuak. Dena dela, horretarako bildu ditu zure aitak bere urreak eta zilarrak txistua-  
ren golpez eta indarrez herririk herri. Jaun kondearen gorputz  
ustelarekin kutsa zaitezen ez dago batere arriskurik. (*Jauregiko  
ateak irikitzen dira.*) Ara or dator Txordon Pilota. Erregate ede-  
rra izango zuan konde jaunarekin denpora asko pasa du ta.  
(*Jauregitik Txordon Pilota agertzen da.*) Txordon, Txordon goa-  
zen etxera, zuen ezkontzaren berri herri guztira zabaltzearren,  
munduko festarik ederrena apaindu behar baitugu gaur gaberako.

PILOTA.—(*Serio, txit serio, aurrera dator; gaztea da, zimela, indar-  
tsua, ederra, baiña zaplada baten marka arpegian daramala esan  
ditake.*) Ez.

TXISTU.—Ez?

PILOTA.—Ez.

EDER.—Ez?

PILOTA.—Ez.

EDER.—Ez du saldu nahi?

PILOTA.—Ez du saldu nahi.

EDER.—Zergatik? Ze arrazoi eman du?

PILOTA.—Zurekin seme baztardo bat izan nahi du.

(*Ixil-une latz eta mingarria.*)

EDER.—Txordon.

PILOTA.—Zer, maite.

EDER.—Iges egin dezagun emendik. Aitak baditu txanpon ederrak.  
Zaldi bi eros ditzagun, eta kondearen soldadoak kontura ditezen  
baino lehen Kastillan arkituko gera. Bertako herririk herri ez  
gaituzte billatuko.

PILOTA.—Ez.

EDER.—Zer egin behar degu bestela?

PILOTA.—Hauzi hau legez konponduko da.

TXISTU.—Legez, Txordon? Lurralde honetan jaun kondea da jabe  
eta lege. Nora jo dezakegu beraren kontra?

PILOTA.—Horrera!

(*Eliza seinalatzen du.*)

TXISTU.—Eta zer egin dezake erretore jaun urrikarriak?

PILOTA.—Bera da emen Elizaren ministroa. Eta gizonen legearen ga-  
ñetik beste lege sendoago bat badago, Jainkoarena. Berak agin-  
tzen du bere lege santuan, lagun hurkoaren andrea ezin desiatu

litekela. Eta pizti zikiñ horrek, konde jaun mixerable eta mada-rikatu horrek, nere andrea desiatzen du. Erretoreak aldi honetan kondearen kontra burrukatu bearko du. Orain artean beti izandu da bere zerbitzari eta mutill leiala, baiña Ebanjelioan eskribituz-rik dago ezin serbitu litezkela bi jaun batera, ezin serbitu litez-keela kondea eta Jainkoa batera. Belaunaren eskubidea, neskatx ezkondu berriaren gorputza gozatzeko eskubidea, gizon dollor eta etoi batzuren legea baldin bada, erretore jaunak aitortu beharko du hori ez dela Jesukristok bere Ebanjelioan utzi zigun dotriña.

EDER.—Eta ezer lortuko al degu?

PILOTA.—Ez dakit. Baiña nola nahi ere gure alde burrukatu behar-ko du.

EDER.—Ez al-litzake ohea izango, Txordon, lehen esan detana egi-tea? Iges egin dezagun!

PILOTA.—Ez, gure alde burrukatu bearko du.

TXISTU.—Txordon, nik ez dakit zuk diozuna egia den ala ez, baiña beti erakutsi izan zaigu eskubide izugarri hori Jainkoak emanda-ko eskubidea dela. Zuk diozuna egia izango da, baina hemen, konterri honetan, bestela da. Nik zuk diozuna ez det ukatzen, baina nik diodana ere zuk ezin uka dezakezu. Ba dakizu erretorea nork aukeratu duen? Kondeak. Eta Eliza nork jaso duen eta erre-torea nork pagatu duen? Kondeak.

PILOTA.—Ez, eta milla bider ez. Lege bat dago zeruan, eta hura kunplituko da.

TXISTU.—Txordon, Txordon... Gazte zera. Entzun zazu neri urteak erakutsi didaten lezioa. Nere buruaren gañeko ille urdiñak ez dira alperrikakoak. Jaun kondearen kutiziari burla egiteko ba daude milla modu eta medio.

EDER.—Bai, aita? Esan!

TXISTU.—Errezena hau da: gazteak zerate, eta konde jauna ezin balia diteke bere eskubideaz elkarrekin ezkontzen etzeraten bi-tartean. Eta zergatik ezkondu? Gure etxean hartuko zaitugu os-tatuz, eta bitartean jaioko diran haurrak bastardo geratuko dira konde jauna ill arte, edo haren desioa bukatu arte. Gaiñera urreak aurreratuko ditugu, eta bizi-modu lasaiagoa edukiko dute nere illobak. (*Zalantza.*) Bestela bi ezta egin ditezke, estreñakoa eli-zan, eta biharamonean etxean bestea. Neskatx bat ez da aurre-neko gauean ernari gelditzen. Nolanai ere, famili-barrenean kon-dearen seme bat edukitzea ez da hain gauza txarra gertatzen. Be-raren herentziatik zenbait dukat beti eskapatzen dira. Eta gaiñe-ra, hau da elizako aurrekaldeko aulkietan jartzeko geratzen zai-gun bide bakarra. Bestela badakigu zerk itxaroten digun, alaba. Bizitza estu bat, beti elizako atzeko aulkietan, hauzokoen burla-



rekin. Zer egin dezakegu? Gaur egunean halakoa da mundu guztian behartsuaren bizitza.

PILOTA.—Ez, ez eta ez. Orain ikasiko du kondeak herri honetan nola defenditzen den justizia. Abere likitxa! Urde zikiña! Judu zekena! Ikustekoak ikusiko dituzu, azeri maltzurra!

*(Ukabilla astintzen du jauregiaren kontra.)*

EDER.—Txordon, geldi, arren ez zaitetz horrela kejavu.

PILOTA.—Kejavu? Hasarratu? *(Elizara urbiltzen da eta bertako atea jotzen du.)* Erretore jauna! *(Gogorrage jotzen du.)* Erretore jauna! *(Pixa bat zabaltzen da atea. Zirrikituari Marika Beltza agertzen da.)* Aizu, atxo zarra, nun dago zure patroia? Atera dedilla berehala, aurrez aurre ikusi nahi baitut beraren arpegi zimela!

MARIKA.—Jaun erretorea oso lanpeturik dago gaurko mezarekin. Jaun kondeak bere presentzia prometitu du, eta berak erregalaturako kalizari brilloa atera nahi diogu, urrezkoa ez dela jendia konturatu ez dedin.

PILOTA.—Zer kaliza eta zer demonio! Esaiozu berehala ateratzeko, bestela nik bizkar ezurra berotuko dizut!

MARIKA.—Zure mingaña lotu zazu. Ez al dakizu Jainkoaren atea jotzen dezula?

PILOTA.—Jainkoaren atea jo eta beraren atzetik infernutar atxo beltz bat atera zait.

MARIKA.—Erretoreak parte emango dio kondearen probestuari.

PILOTA.—Parte edo nahi duana ematea berdin zait.

MARIKA.—Joan zaitetz hemendik.

*(Atea itxi nahi du.)*

PILOTA.—*(Zirrikituan anka sartu eta ez dio itxitzen uzten.)* Bera ateratzeko, edo bestela ni sartuko naizela beraren billa.

*(Baiña atea guztiz zabaltzen da, eta bertan Mosen Bertran agertzen da, urte askotako apaiz zaharra.)*

MOSEN.—Zer gertatzen da hemen?

PILOTA.—Mosen Bertran...

MOSEN.—Ze eskandalo da au?

PILOTA.—Zurekin mintzatu nahi dugu.

MOSEN.—Eta seme batek bere aitarekin mintzatzeko hainbeste zarata atera bear al du?

TXISTU.—Barka zaiozu Txordon Pilota'ri bere aserre bizia. Ba dakizu nolakoa dan gazte jendea, beti sutsu eta minkor. Guk zaharrok hobeki konprendituko dugu elkar, eta hobeki tratatuko dugu gaur honera gakarzkien asunto illuna.

MOSEN.—Eta zerk ekarri zaitue zu, Perrando Txistu, zure alaba eta pelotari sutsu hori?

TXISTU.—Begira zazu, jauna; hemen gazte hauek elkarretaz enamoratu dira. Elizak agintzen duen bezela ezkondu nahi dute.

MOSEN.—Bendizioa emango diegu eta kito.

TXISTU.—Baiña oztupo txiki baten aurrean arkitzen gera.

MOSEN.—Bai? Jaun kondearen eskubidea erosteko dirurik ez al dezue?

TXISTU.—Hor dago, ba, kakoa. Ez du saldu nahi.

MOSEN.—Eta zergatik?

TXISTU.—Nere illoba baten aita izan nahi du.

MOSEN.—Ene! Hainbeste urtetan ez da nere artaldean holakorik gertatu.

TXISTU.—Horregatik gatoz, bada, zuregana.

MOSEN.—Eta zer egin behar dut nik?

TXISTU.—Belaunaren eskubidea ez da orain artean diskutitu inoiz.

Baiña oraingo gazteria oso idea aldrebesakin dator. Nik ez dakit egia izango den ala ez, baiña nere alabaren senargaiak Jesukristo Gure Jaunaren Legea agirira atera nahi du; Beraren amar mandamentuak aipatzen ditu, eta bat ain berexiki. Nik ez dakit mandamentu horrek jaun kondearekin zer ikusirik dadukanik, Jaunaren Legea gizon guzientzat berdiñ emana baita. Baiña ala baldin bada, badirudi nere alabaren senargaiak arrazoi pixka bat dadukala, aipatzen duen Jaunaren Legeko mandamentu hori, lagun urkoaren andrerik ez desiatzeko diguna baita; eta agirian dago, eta guztiz garbi, konde jaunak berea ez den andre hau desiatzen duela, bere egiazko andrea denok ezagutzen dugun kondesa guztiz noblea baita... Zer diozu, erretore jauna?

MOSEN.—Hauzi ederra dakarzue, lagunak.

PILOTA.—Bai, hauzi ederra, laixter ikusiko baita zeñien serbitzaria zeran.

MOSEN.—Zer esan nahi dezu?

PILOTA.—Gure alde daukagula Jaunaren Legea, eta gure kontra egiten badezu, Jainkoaren kontra egingo dezula.

MOSEN.—Bai, zuzen zaude, seme, baiña barka zazu, jendea ba dator mezetara, eta hauzi hau ez da jendearen haurrean diskutitzekoa. *(Jendea alde guzietatik agertzen da, eta elizan sartzeraoan gure lau lagunei agur egiten diete. Hauek erantzun egiten dute.)* Bai, seme alabak, diplomazia haundia behar da honelako hauzi estu



batean. Legea zuen alde dago, baiña badakizue indarra bere alde dagoela. Ez da? Gaiñera ez dago presarik, ez dago batere presarik. Biar etzerate ezkonduko noski. Itxoin zazue. Eta gaiñera nola tratatuko degu hauzi nahastu hori emen bertan, jendearen aurrean, kalearen erdian?

PILOTA.—(*Erretorea beso batetik eutsirik alde batera darama.*) Entzun, erretore jauna. (*Bere boza bajua da, baiña amenazuz beta.*) Gauza bat esaten dizut, eta ala da fede nere amak mundura billutsik bota niñun bezela, kunplitu egingo detala. Marika Luze, zure serora beltz orrek berak esan digu gaur etzerala zu kondearen jauregira meza ematera joango, baizik bera etorriko dala gure artera herriko elizan meza entzutera. Bera jauregitik ateratzen danean, eta gaiñera elizan sartu baiño lehen, gure hauzia planteatu behar diozu, eta ongi planteatu gaiñera. Bestela Kalaorra'ko Obispoa'ren gana joko dugu, eta gutxi baderitzaizu, Erroma'ko Aita Santu beraren gana.

MOSEN.—Eta entzun nahi ez badit?

PILOTA.—Entzun nahi ez badizu? Badakizu zer egingo detan. Aldarearen ondoan itxoingo dizut, eta beraren erantzuna eman beharko didazu. Gaiñera esan behar dizut bere baimendurik edo eskubiderik ez degula erosi nahi. Konprenditzen dezu? Ez degula sosik emango. Berak ez baitu eskubide hori. Arrazoia kenduko diozu, eta ezetz baldin badio, orduan, mezerdian, zuk aldarearen aurrean Jaunaren Gorputz eta Odol Santua jasotzerakoan, nik kulpitorea igo, eta Jainkoari eta herri guztiari salatuko diot kondearen portatera.

MOSEN.—Txordon, seme maitea, ez zaitetz, arren, orrela sutu. Hori ez da noble bat konbatitzeko modua. Indarra eta soldaduak bere alde ditu, eta horrela jokutzen badezu, kateak arkituko dituzu kalabozaoren barruan. Diplomazia beharko da, diplomazia eta esku ezkerria. Utzi nere eskuetan zuen asuntoa, portu onera eramango baitut.

PILOTA.—Baiña oroitu zaitetz haren baimena ekartzen ez badidazu mezerdian zer egingo detan.

MOSEN.—Bai... Bai... Holakorik ez dezu egingo. Jaunaren etxea horrela zikintzera atzera atrebituko.

PILOTA.—Jainkoa jartzen det testigu.

(*Gabon-Eder eta Perrando Txistu atzean doazkiolarik, jentearekin batean sartzen da elizan.*)

MOSEN.—Zuzen dago, ezin serbitu litezke bi jaun... Baiña horra nerean nun datorren. (*Jauregiko ateak zabaldu dira, eta bertatik kon-*

*de jauna agertuko da, bere ondoan makiña bat serbitzari, gelari eta ezkutari daramazkila.)* Gure jauna, ondo errezibitua izan bedi beraren erriko plazan, ondo errezibitua izan bedi gu guztion aitaren etxean. Eta berorren emazte señoira kondesak ez gaitu bere presentziarekin atseginduko?

KONDEA.—Zer egiten dezu hemen? Zergatik etzaude eliz barruan? Dagoneko, aldarearen aurrean egon behar zenuke, nik pagatu ditudan jantziz jantzirik, mezari asiera emateko nere zai. Eta kandesa andreaz zer interes dezu zuk? Kontuz zer diozun.

MOSEN.—Nere jaunak barkatuko dit. Artalde bat ongi gobernatzeko, artzaiak milla kuidadu artu behar ditu bere ardiekin. Orregatik atzeratu da gaurko meza. Orregatik pixka batean itxoiteko pazientzia eduki beharko du gure jaunak.

KONDEA.—Hea, ongi dago, utzi berriketari eta barrura sar zaitez, ba dakizu ta herri zikiñarekin nere burua nastutzea etzaidala gustatzen.

MOSEN.—Gure jaunak beste apur batean itxoiteko mesedea egingo dit. Hauzi bat dakarkit, nere ardi batzuek jarria, berehala juzgatu behar deguna. Oso hauzi delikatua da, eta ez det uste iñoren aurrean tratatu ditekunik. Gaiñera ahalik eta laisterren billatu behar diogu atera-bide bat. Orrela ba, gure jaunak serbitzariak eliz barrura biartzeko mesedea egiten badit, momentu labur batean bukatuko degu.

KONDEA.—Hea, ongi dago. Zuek barrura joan zaitezte. (*Ahalik eta laisterren elizan sartzen dira.*) Esan.

MOSEN.—Ba... Esan behar dizut... Gaur nere iru ardi urbildu zaizkit... oso agindu aldrebes batekin... Jainkoaren izenean mintzatzeko egokiera balia ez banezake, ez nintzake ni iñola era hauzi hau gure jaunaren aurrean ateratzera atrebituko.

KONDEA.—Alde batera erretolika luze hori, eta bota laburki zer dakarzun.

MOSEN.—Gure Jaunaren familiak beti izan ditu oso aspalditik bere basalloen gañean zenbait eskubide. Bat ba dago bereziki, gure jaunak iñoiz gozatu nahi izan ez duena. Bere gizalege haundiarekin, gure jaunak beti galerazi du Elizamak bere printzipioen kontra jokatu behar izatea. Baiña esan didatenez, gure jaunak ez omen du aurrerantzean orain artean bezela jokatu.

KONDEA.—Ikusten detenez, txistularia eta pelotaria zuregana etorri dira.

MOSEN.—Gure jaunak bere adimen zorrotza probatzen du.

KONDEA.—Baiña zuk ez dirudizu hain adimentu zorrotzik daukazunik.

MOSEN.—Zer esan nahi du gure jaunak?



KONDEA.—Erretore, begira horrera. Zer da hori?

MOSEN.—Gure jaunaren jauregia.

KONDEA.—Eta hor dagoena, zer da?

MOSEN.—Eliza.

KONDEA.—Eta norena da?

MOSEN.—Gure jaunarena.

KONDEA.—Erantzun doblea eman nahi didazu; baiña jakin behar dezu, bai, Goiko Jaunarena dela, egia, baiña Goiko Jaunak emen dagoen guztia neri eman didala, adimentu haundiz dena gobernatu dezadan. Eliza ere nere da, eta barrenan dagoen guztia, aldarea, pulpitoa, pillareak, koloretako leioak, liburuak, jantziak, kaliza eta gañerako guztia. Zuk daramazun bonetea ere nere da. Eta Elizatik kanpora ere dena da nere, lurra eta soroak, etxeak, estalpeak eta mandioak, errota, ola eta perra-tokia, arbolak, beren frutak, agostuko uztak, erreken barreneko arraiak, basoko ehizak eta baita eguardian zeruan argitzen den eguzkia bera ere. Jabetasun hau, propiedade hau, ezin diskutitu liteke. Eta nik nere soldaduak ditudan bitartean ez da diskutituko. Konprenditzen dezu?

MOSEN.—Bai, jauna.

KONDEA.—Azken urte pare hauetan ezera nere gogoz portatu. Basolloekin konfiantza haundiak izan dituzu. Eta hau ez da nere gustokoa. Aurrerantzean serbitzari obedientegoa ez bazera, bada-kizu zer egin beharko detan.

MOSEN.—Bai, jauna.

KONDEA.—Herejatzat juzgatu, galeretara bialdu eta Obispoari erretore berri bat eskatu.

MOSEN.—Ba daki gure jaunak ni baño serbitzari leialagorik ez dardukala.

KONDEA.—Gaizki gobernatu dezu zure artaldea. Esan didate or perrratzalle bat badagoela. Ez naiz orain izena nola duan gogoratzen. Zu oroitzen ote zera? Nola deritza?

MOSEN.—Perrando Txistu.

KONDEA.—A, bai, Perrando Txistu. Esan didate Zugarramurdi'ko ake-larretik ateratako txistu bat jotzen duela, eta beraren soñu lilluragarri eta enkantagarrieri eskerrak, herriko jendeak dantzako bizioari emanak daudela.

MOSEN.—Bai, jauna?

KONDEA.—Gaiñera entzun det alaba bat baduela sorgiñ zahar horrek aita bezela sorgiña bera ere. Aitaren soñuak dirala medio, maixtra trebea omen da dantzako arte zikiñetan. Dantzatzen ikusi dutenak esan didate Herodias eta Salomeren enkantuekin lilluratzen

omen dituela gizon gazteak, eta pekatu izugarrietara eramaten dituela.

MOSEN.—Egia esateagatik, nik ez nuen pentsatu iñoiz pekatu ia iñor eramán zezakenik.

KONDEA.—Jaun kondearen belarrietara herriko gauza guztiak etortzen dira. Ni hemen gertatzen diran gauza guzien jakiñaren gainean egoten naiz. Zuzmurra dabill ortik, Marika Beltza, zure srorra, despatxatu egin nahi dezula, beraren lekuan dantzarisari hori jartzeko. Orain artean ipui orreri ez diot siñisterik eman. Baiña orain hoién alde ateratzen zera, eta ez dakit zer pentsa ere.

MOSEN.—Jauna, ni ez naiz enteratu ere dantzarisari hori bazenik...

KONDEA.—Ala siñistu nahi det. Baiña esan didate elizan sartzea ez diezula ukatu.

MOSEN.—Ez nekien, jauna, hori gure jaunaren desioa zenik.

KONDEA.—Ez da nere desioa, zure obligazioa baizik.

MOSEN.—Kunplitua izango da.

KONDEA.—Beste gauza bat. Esan ere esan didate hortik bizi dela holako itzai morrosko bat, pilota jokoan oso trebea, txistulariaren alabarekin ezkondu nahi duena. Alegia, asmo horrekin jarraitzen duen bitartean ez da elizan sartuko. Gero, bein zentzutzen denean, pelota-jokoa kristau herriarentzat kaltegarria den ala ez den erabakiko degu.

MOSEN.—Bai, jauna.

KONDEA.—Jauregitik atera naizenean, hirurak elizan sartzen ikustea iruditu zait. Orain ni ere barrura sartuko naiz, eta nere lekuan jartzen naizen momentuan bertan, mezaren sakrifizioari asiera eman baiño lehen, hirurak boteak eta jaurtikiak izan behar dute Jainkoaren etxetik.

MOSEN.—Bai, jauna.

KONDEA.—Erretore berririk ez detala beharko espero dut.

*(Geldi-geldi, elizaren barrenean sartzen da.)*

MOSEN.—Orain egitera nijoana ez da nere atsegiñekoa, baiña ala ere egin bearra da; bi mendetako ez baigera, eta iñork ez baititu mundu honetan bi bizitz, eta eguzki horren azpian geratzen zaizkidan urte pixarrak ez ditut galera batean arraun lodi bati katez lotuta igaro nahi. *(Geldi-geldi, elizako atera abiatzen da, eta biak zabalik jarririk, bere biriketako indar guztiarekin barreneko illunpetan deadar egiten du.)* Anatema! Deskomunioa! Zeruko sua eror dedilla etxe sakratu honen gainera, bere azpitik deabruaren lagunak bereala ateratzen ez badira! Deabruaren lagunak! Jainkoaren etsaiak! Anatema! Deskomunioa!



(Bere deadarretara zenbait jende elizatik ateratzen da, guztien buru Marika Beltza, bere serora.)

MARIKA.—Zer gertatzen da, erretore jaun agurgarria? Nor da here-  
jea? Nun dago?

MOSEN.—Jaunaren presentzian bertan daude; beren zikinkeri uste-  
larekin Jaunaren etxea zitaltzen dute. Nere herrian ez al dago  
kristau leialik? Hoiek, pizti likits hoiek elizatik ez al ditu iñork  
botako? Edo soldadoei deitzeko premian arkituko al naiz?

MARIKA.—Ez, jauna; Hemen daude gizon zintzo hauek denak, zure  
aginduak borondatez betetzeko prest.

MOSEN.—Prest zaudete?

BATZUK.—Bai, agindu. Kanpora herejeak.

MOSEN.—Orduan entzun. (*Eztul egiten du, boza lodiago atera da-  
kion.*) Elizama Santak nere ahotik gizon eta kristau desleial bat  
deskomulgatzen eta bere altzotik botatzen du. Herri honetan  
Zeruaren legeak eta Munduaren legeak dituzten agintari nagusiak  
elkarrekin eta Jainkoaren Espirituarekin bildurik, halako pena izu-  
garrira juzgatu eta kondenatu dute gizon hori, anatemaren eta des-  
komunioaren pena izugarrira. Haren izena oso ezaguna eta pre-  
ziatua izan da orain artean hemengo herrian eta aldameneko beste  
herrietan. Haren izena hau da: Perrando Txistu! Gizonaren itxu-  
ra jator bat harturik, mundu guziaz engañatu du, eta iñor ez da  
konturatu ere egiñ noraiño eltzen zen bere zitalkeriaren eta zikin-  
tasunaren ondar ustela. Zugarramurdi'ko akelarretik ateratako  
txistu enkantagarri batekin gure gaztedi sanoa pozoitu du, eta dan-  
tzako bizio nazkagarrira gure gazte jendeak eraman ditu, bai  
neskak eta bai mutillak. Haren medicz, Satan'en erreinu infenu-  
tarra gure buruez jabetzeko arrixkuan arkitu gera. Baiña Jainkoa-  
ren ministroak zelatari eta erne egon behar du, eta horrela arkitu  
ditu bizioa eta pekatua zegozten lekuan bertan, eta sustraietik atera  
nahi ditu aserre santuz beterik.

BATZUK.—Kanpora elizatik Lutero'tarrak. Kanpora elizatik herejea!  
Kanpora elizatik sorgiñ madarikatua!

MOSEN.—Itxoin oraindik pixka batean. Hemendik aurrerantzean ez  
du iñork herri honetan txistuaren soñura dantzatuko. Agindu hau  
austen dutenak, txistulariaren zigorketa bera mereziko dute. Txis-  
tulariari bere deskomunioa ken dakiogun, bere txistua apurtu be-  
harko du, herri guziaren haurrean konfesatu beharko da, eta gai-  
ñera penitentzia bat jarriko zaio: txistua jotzen herririk herri ira-  
bazi dituen urrezko dukat eta zillarrezko diru guztiak elizari en-  
tregatu beharko dizkio, nik nere zuhurtasun haundiarekin pobreen  
artean limosna ugarietan parti ditzadan.

BATZUK.—Bai, ongi esana. Atera dezagun elizatik pekatari zikiña!

MOSEN.—Baiña itxoin, eduki ezazue oraindik pazientzi apur bat, gure tribunaletik ateratako sententzia guztiak ez baitira oraindik bukatu.

JENDEA.—Herejeak kanpora! Sutara eraman ditzagun! Urkamendira! Kartzelara!

MOSEN.—Mundu guziak ezagutzen du txistulariaren alaba, eta nolako abilidade zikiñarekin dantzatu duen beti aitaren soñu eta kantuetara. Harentzat ere izan bedi gure deskomunioa. Hura ere elizatik kanpora! Hura ere gure alkartasunetik aparte!

JENDEA.—Fuera! Aparte! Kanpora! Kartzelara! Sutara!

MOSEN.—Eta askok ez dakizue, baiña bada ere oraindik gauza grabeago bat. Dantzarisa horrek gure arteko mutill prestu bat lilluratu du. Txordon Pilota etsai beraren sareetan erori da. Mendiak ikara bitez! Lurra ebaki bedi! Elizako pillareak amill bitez! Etxe guziak lurrarekin berdindu bitez! Sorgiñ gaztearekin ezkondu nahi du, Elizaren barruan, aldarearen aurrean, pillarearen ondoan, eskuak liburuaren gainean! Hainbeste bidegabekeri, hainbeste okerbide eta lotsagabekeri ametituko al-ditugu? Herria trankil eta lasai geratuko al da? Gure artean kristaurik ez ote dago? Guztiok barrura! Atera ditzagun Jaunaren etxetik! Defendi ditzagun egitazko fedea eta legea! Atozte nerekin, kristauak, Satan doakabearen obra bildugarria desegitera.

*(Baserritarrak oihu, deadar eta karraxika daudela, denak elizan sartzen dira, apaizaren ondoan. Momentu batzutan utsik gelditzen da agertokia. Geroago, balantzaka eta arrastaka, elizatik ateratzen da Txordon Pilota, katapulta batek jaurtikia bezela, eta jauregiko paretaran kontra erortzen da lurrera. Apur bat geroago, Txordon'en moduan ateratzen da Gabon-Eder, eta Pilotariaren gainean erortzen da. Barruan zarata haundia, golpe otsa, karraxiak. Dena ixiltzen da, eta lau gizonek, bik anketatik eta beste bik besoetatik eusten diotelarik, gure Perrando Txistu ateratzen dute, eta elizako atariaren aurrean bertan pausatzen dute golpean lurraren gainean. Barrura sarturik, ateak ixten dituzte. Ixillik geratuko da dena momentu batzutan. Gero, bat batean, atea zabalduko da berriz ere, eta barrendik txistua botako dute, eta ager-tokiaren erdian eroriko da.*

*Lurpetik ostiko bat eman balioteke bezela, salto batean altxatzen da Txordon Pilota.)*

PILOTA.—Nun dago justizia? Nola okertu da hain tankera desegokian



zuzenbidea? Zer dira gaur eguneko apaizak? Aberetsen morroiak? Nobleen serbitzariak?

EDER.—(*Lurretik.*) Oraindik badegu denbora, Txordon. Iges egin dezagun.

PILOTA.—Iges?

TXISTU.—Zaudete ixillik, aurrak.

PILOTA.—Ixillik?

TXISTU.—Bai. Ez al dezue ikusten zer irabazi degun gure jokabidearekin? Eta ez al dakizue zer esan nahi duen elizatik botatze honek? Infernuko atean arkitzen gerala. Ez al zerate konturatzen? Elizatik kanpora iltzen dena infernura dijoa, holakoak ez du salbaziorik!

PILOTA.—Eta zeruko atearen giltzak nork ditu? Pedro deunak edo Jaun Garcia, Mujika'ko kondeak?

TXISTU.—Elizak ditu, eta etzait inporta nork maniatzen ditun, Sakramenturik gabe, nola salbatuko gera? Nola barkatuko zaizkigu gure zorrak eta pekatuak?

EDER.—Orrek ez du inporta, aita. Lurrean bizi gera, eta etorkizunaren berririk ez dakigu.

TXISTU.—Etorkizunaren berririk ez daukagula? Nik bai, ba dakit zerk itxoiten didan. Betirako su gorriak. Satan beltzaren laguntza azkengabeak. Eta ba al dakizu zer pentsatzen detan? Kristau bantentzat, animaren salbazioak duela inportantzirik aundiena; eta nik zuek eta neregatik begiratu behar dut. Apaizaren esanetara makurtuko naiz. Txistua puskatuko dut, eta berak jarritako penitentzia kunplituiko dut. Nere diru guztia beartsuen artean zabalduko dut. Honela nere pekatuak barkatuak izango zaizkit.

(*Lurrean belaunikatzen da, elizara begira.*)

TXORDON.—Eta gure ezkontza? Eta gure maitasuna? Esan, zer izango da gure familiaz? Gozatutako lore bat entregatuko al zait nere espasarioan? Erantzun Txistu, erantzun! (*Baiña Txistu'k ez du entzuten, ez du erantzuten, otoitz egiten du.*) Zer gertatzen zaizu? Orain errendituko al zera? Gure burrukaldia asi behar degun orduan? Erantzun! (*Txistuk otoitz egiten du.*) Erantzun!!

EDER.—Zaude ixillik, maite. Boz miragarri batzuek entzuten ditut. Aingeruak dira, zerutik lurrera gu salbatzera datozenak.

PILOTA.—Baiña erotu egin al zera?

EDER.—Dantzara deitzen didate. Baiña txisturik gabe ez dakit dantzan egiten.

PILOTA.—Perrando, begira zure alabari zer gertatzen zaion. (*Txistuk otoitz egiten du.*) Eder, zer diozu? Zure senera bihurtu zaitel

(*Eder zutik dago, eta tankera estraño bat artu du, amets lilluragarri batek artu balu bezela.*) Baiña zer da hau? Aita eta alaba, biak deabruak arrapatuak?

EDER.—(*Geldi-geldi.*) Nik txisturik gabe ez dakit dantzan egiten. Nere aitak jo dezala txistua, aingeruekin batera zerura dantzan abiatu nadin. Aitak txistua jo dezala.

(*Eta bere gelditasun estraño aretan ixillik gelditzen da.*)

PILOTA.—(*Txistua artzen du lurretik.*) Lurraren gañean edo zeruaren barrenean justizia apur bat iñun baldin badago (*txistua zerura astintzen du*), Goiko Jaunari esijitzen diot, ez eskatu, agindu eta mandatu egiten diot, nere Gabon-Eder maiteak zorion izpi bat izan dezan, txistu honek berez jo dezala, bildurrak eraginda bere alabaren miña arindu nahi ez duen aita bat munduan dagoen ezker. Ez eskatu, agindu egiten dut! Txistuak berez jo dezala!

(*Eta poliki-poliki, txistua bakarrik jotzen asten da. Erreberentzia lurreraño egiten du Txordon Pilota'k, eta begiramentu haundiarekin txistua lurrean uzten du. Txistuaren soñuan, Gabon-Eder dantzan asten da. Perrando Txistu ez da mugitzen: otoitz egiten du. Elizatik jendea ateratzen da. Ikusten du nola Gabon-Eder kale ixkiñatik dantzan dijoan, eta jira eta bueltaka airean altxatzen den, odei artean ezkutatzeko.*)

MARIKA.—Ikusten dezue zuek, jende onak, nere begiak ikusten dutena? Gabon-Eder iñork jotzen ez duen txistu baten soñuetara lurretik aidean altxatzen da, eta hodei artean dantzan, jira eta bueltaka, aingeruzko zeruetan barrena ezkututzen da. Ori miraria da!

MUNDU GUZTIAK.—Miraria!!!

KONDEA.—Ez, ori deabrukeria da!

HERRIA.—Miraria!

MOSEN.—Infernukeria!

(*Mundu guztia karraxika. Eta guztion gañetik, Txordon Pilota'ren boza entzuten da.*)

PILOTA.—Or dezue justizia!

HERRIA.—Jainkoaren miraria!

AGINTARIAK.—Deabrukeria!

PILOTA.—Justizia txistulari biurtu da!



## BIGARREN ZATIA

*(Milagrua gartatu zenetik illabete batzuek igaro dira. Lehen zatian ikusi genuen leku haretan bertan gaude. Kadira altu baten gainean egonik, Palazioa arkituko da. Beraren gorputzera bilduko dira kolore guztietako farolen argiak.*

*Haren ondoan, beste kadira ttikiago batean jarririk, Joane Doktore kausituko dugu, apainki jantzirik.*

*Haien inguruan, grupotan banaturik, komedia honetako pertsonaje guztiak arkituko dira; grupo bakoitza kolore bateko farola baten argitara jarria.*

*Eta Arlote mintzatzen da.)*

ARLOTE.—Doktore? Zu al zera Doktore? Joane Doktore famatua?

DOKTORE.—Jende zatarra, zerritokian jaioa. Ixildu zaitez.

ARLOTE.—Baiña nun ikasi zenuen zuk medikutza, doktore izateko?

DOKTORE.—Nere doktoretza ez dator gaixoak ill-arazitzeagatik!

ARLOTE.—Ze Unibersidadetan eman zizuten titulo hori?

DOKTORE.—Nere aitak eman zidan.

ARLOTE.—Aitak emana?

DOKTORE.—Eta herri honetan ostatu bat nun arkitu liteke?

ARLOTE.—Ai, laguna! Herri hau ez da gaur egunean denbora batean izandu zen bezain inportantea. Gaur gaurkoz, herri apartatu eta ahaztua da.

DOKTORE.—Milagroak jende asko ekarri aldu?

ARLOTE.—Euskal-Herri guztik millaka eta millaka etorri dira. Azkeneko egun pare abetan allegatu diran kastellano eta Aragoi'tarrak ere ez dira gutxi izandu. Akitaniatik eta Frantzi aldetik ere batzuen batzuk azaldu dira, Santiago bidetik etorriak.

DOKTORE.—Eta zuk nola arkitu zenuen lekua?

ARLOTE.—Aita San Jose eta Maria Birjiña'ren moduan, ganadu portale batean akomodatu naiz.

DOKTORE.—Zurekin eramango al nauzu?

ARLOTE.—Lekua badago; baiña ez dakit zure arropa eder eta dotore oiek ez zikintzeko nola konponduko zeran. Lastoa ugari dago, bañan an bertanazienda eta abere batzuek sartzen dituzte gauero. Nere laguntza oso garbia irudituko zaizu haiekin konparaturik. Bart arratsean auntz bat arkitu nuen estalpe aretan.

DOKTORE.—Eta seguru al zaude lo egiteko gelarik ez detala iñun arkituko?

ARLOTE.—Billa zazu nunbaite. Alperrik aspertuko zera.

DOKTORE.—Orduan zure adiskidea izatea beste erremediorik etzait gelditzen.

ARLOTE.—Mundu guzia izan da orain artean nere adiskidea.

DOKTORE.—Zuk daramazu traza horrekin gauza zailla iruditzen zait.

ARLOTE.—Kardenalak eta Printzipeak ere izan ditut adiskide.

DOKTORE.—Adarra jo nahi al didazu?

ARLOTE.—Adarra jo? Nun dabill, ba, zure andrea?

DOKTORE.—Ez det anderrik. Soltero nago.

ARLOTE.—Eta deskuido batean noizbait arrapatzen bazaituzte, zer egin behar dezu?

DOKTORE.—Deskuido batean arrapatzen banaute, ezkondu egingo naiz; baiña ni aldarera eramango nauen amaren alabarik ez da mundu honetan jaino.

ARLOTE.—Oso bide txarra daramazu, laguna.

DOKTORE.—Bide txarra?

ARLOTE.—Bai, oso bide txarra. Gizonak garaiz ezkondu bear du, sasoiz dagoen bitartean. Orain, gazte zeran bitartean, oso ederki ibilliko zera neskamearen oietik dukesaren oiera. Dibertsio polit hoiek oso ederki etortzen zaizkio gizonaren gorputzari; baiña gazte den artean bakarrik. Gero gizona, gizon errukarria, urteen buruan zahartu egiten da. Eta gauza hau gizon guztiei gertatzen zaie, bai pobre ta bai aberatsei. Ez al dakizu Luzaideko bertsolariak kantatuko duena?

*(Kantari asten da.)*

Ene espirituan  
Ba zen zenbait bertsu  
Oraino den guzia  
Ez zeraut ustu  
Zertaz dudan solasa  
Emazue kasu  
Esplikatuko baitut  
Ahal bezain justu  
Zahar baina prestu  
Odola zait hoztu  
Bihotza ere lastu  
Gorputza hertsatu  
Oraino gazte banitz  
Banuke gustu.



DOKTORE.—Baiña gizona, bertso hori kantatuko duen bertsolaria ez da Luzaide'n jaioko. Bidarrain jaioko da.

ARLOTE.—Bordel bersolaria Bidarrain jaioko dela? Gizona, zu burutik eginda zaude. Bordel Nafarroa zarreko Luzaide'n jaioko da.

DOKTORE.—Bai, badakit Bordel Luzaide'n jaioko dela. Baiña bertso hori kantatuko duen bertsolaria ez da Bordel izango. Otsalde izango da.

ARLOTE.—Otsalde? Otsalde'k bertso hori kantatu? Otsalde ez da bertsolaria izango. Otsalde bai al dakizu zer izango den? Poto besterik egingo ez duen bertsogille aldrebes bat. Baiña nork entzun du iñoiz Frantzi aldean bertsolaririk dagoenik? Egiazko bertsolariak Nafarroan jaioko dira: Lasarte, NARBARTE... eta beste milla.

DOKTORE.—Baiña zer diozu, asta-kirten horrek? Naparroan bertsolarien denporan ez da euskaldunik izango. Zenbait lekutan gordeko da euskera, baiña Gipuzkoa eta Lapurdi'ko inguruko herrietan bakarrik. Gañerakoan, Iruñ-inguru guztian erruz galduko da euskera, eta bertan ez da bertsolaririk jaioko, eta bertako jendeak Aragoi aldeko jota piperrak kantatzen besterik ez dute jaingo. Bai, lagun; emendik lareun urtera, Naparroa guztiz erderatua arkituko da.

ARLOTE.—Baiña zuk nola dakizu etorkizunaren berri?

DOKTORE.—Izena nundik datorkidala uste dezu, nere jakituria haunditik baizik?

ARLOTE.—Bai; Joane Doktore haundia.

DOKTORE.—Nere aita Elizako Doktore haundi bat zen.

ARLOTE.—Elizako doktore haundi baten semea?

DOKTORE.—Bai, Italian jaioa.

ARLOTE.—Nik gizon bat ezagutzen det, Elizako doktore baten semea hura ere; baiña hura Inghaterran jaioa da.

DOKTORE.—Zure ezagun bat? Nola ezagutzen dezu zuk, herriko seme billau horrek, horrelako jende printzipala?

ARLOTE.—Lehenere esan dizut.

DOKTORE.—Kardenalak ta printzipeak zure lagun dirala?

ARLOTE.—Bai jauna; oso adiskide aundiak.

DOKTORE.—Eta nundik ezagutzen dezu Elizako doktore horren seme hori?

ARLOTE.—Jaiotzatik. Elkarrekin jaio giñan. Gizon hura ni naiz.

DOKTORE.—Gauza bakana da hori.

ARLOTE.—Bai, benetan estrañoa.

DOKTORE.—Sekulakoa.

ARLOTE.—Oso gutxitan ikusitakoa.

DOKTORE.—Nere aita Inglaterran bizi izandu zen luzaro, eta Inglaterran jaio ziñan...

ARLOTE.—Nere aita italianoa zen, eta zu Italian jaio ziñan...

DOKTORE.—Gaiñera zuk etorkizunaren liburua irakurtzen badakizu. Eta birtute hori Arlote jakintsu haundiaren semeeri bakarrik eman zaie...

ARLOTE.—Nere izena horrela da.

DOKTORE.—Nola?

ARLOTE.—Petri Arlote.

DOKTORE.—Eta nere a berriz...

ARLOTE.—Joane Doktore...

DOKTORE.—Orduan gu biok...

ARLOTE.—Anaiak gera!

DOKTORE.—Elizako doktore Arlote aundiaren...

ARLOTE.—Semeak!

DOKTORE eta ARLOTE.—Anaia!!! (*besarkatzen dira*).

ARLOTE.—(*Kantari.*)

Doktore eta Arlote dira  
jakin gabarik anaiak.  
Biok ekarri gaitu mundura  
Italia'ko galaiak.  
Orain artean ez gera izan  
oso profeta alaiak.  
Aurrerantzean behar ditugu  
aurkitu bide zelaiak.

DOKTORE.—(*Kantuz.*)

Hementxe Petri Arlote  
eta Joane Doktore.  
Gure aita zen Italia'ko  
guztiz gizon noble.  
Profeta gera gure denboran  
eta ez bagiña hobe.  
Kontu honekin dirua ateraz  
ez gera biziko pobre.

ARLOTE.—Zer esan nahi dezu?

DOKTORE.—Milagroetako herrira iritxi gerala esan nahi dut.

ARLOTE.—Bai, milagro baten usaira etorri naiz ni ere.

DOKTORE.—Eta zer gertatuko da emen bi profeta jendearen etorkizuneko bitzta igarritzen asten badira?



- ARLOTE.—Mundu guztiak siñistuko duela.
- DOKTORE.—Eta gaiñera ezkutu eta dukat ederrak pagatuko dituztela.
- ARLOTE.—Eta diru hoiek gure sakelera etorriko dirala erdi-bana.
- DOKTORE.—Bai, negozio biribilla presentatu zaigu.
- ARLOTE.—Arront aberastuko gera.
- DOKTORE.—Gure pobretasuna bein eta betirako igesi joango da.
- ARLOTE.—Emendik aurrerantzean zaldun nobleak izango gera.
- DOKTORE.—Santiago'ko ordenakoak izendatuko gaituzte.
- ARLOTE.—Eta ez degu ostatu pobretik ostatu pobrera ibilli bearrik izango.
- DOKTORE.—Ez, gizona. Baiña ahalik eta laisterren asi gaitezen.
- ARLOTE.—Zer egingo degu?
- DOKTORE.—Ortik dabillen jendeari dei egingo diogu. Zu mintza.
- ARLOTE.—Bai orixe. (*Asten da.*) Mundu guztiak aditu beza! Urbill-bedi mundu guztia gure esanetara. Hemen bi profeta daude. Italia'tik etorri berriak. Etorkizuna axertatzen da. Ez beza inork zalantzik eduki. Guk igarriko degun guztia pausorik pauso eta punturik puntu erremediorik gabe kunplituko da. (*Argiak, jendea. Sei grupoak: Gorria. Urdiña. Ori. Berdea. Anilla. Naranja. Kondea eta gelariak. Marika Luze eta Perrando Txistu. Txordon Pilota eta mugimentuko mutillak. Inkisidore jaunaren serbitzari eta kalonjeak. Kondesa andrea. Apaiza eta haren serorak.*) Mundu guztiak entzun beza! Mundu guztia urbill-bedi gure esanetara! Hemen igertzen da munduaren ardatzak nola jirutzen duen, nundik eta nola dabillen! Hemen estudiantzen da izarretako geometria, zeruaren alde batetik bestera nola mugitzen diran, eta pertsona bakoitzaren etorkizuna nola agertzen duten! Urbill zaitzte! Etor guregana! Hemen egi-egitazko bi profeta arkituko dituzue: Petri Arlote eta Joane Doktore, biak Italia'tik etorri berriak. Bertako gizon jakintsuekin ikasi genituen filosofia eta teologia. Eta gero Elizako Doktore famatuekin gure jakituria franko ugaritu zen! Elizako Doktoreak asko kariñatu ziran gurekin, eta aien artean bat batez ere, guztietan famatuena eta jakintsuena, libururik lodiak eskribitu zituena, gure aita bera! Gure ama gaxoak munduko bi toki diferentetan ekarri giñuen mundura, eta orregatik bizi izandu gera gaur arte elkarrengandik aparte. Baiñan gaur atzenik alkar topatu degu, eta auxen bai dela milagroa, Gabon-Ederrena baiño askotaz milagro haundiagoa. Urbill zaitzte! Aditu zazue! Entzun itzazue gure esanak! Emen etorkizuna igarritzen da! Italia'tik Orientera joan giñan, eta bertako Errege Mago modernoek jakituria ikasi genuen! Adibidez: txori baten tripak begiratu, eta bertan ikusitakoarekin urteen buruan gertatuko diran gauza guz-

tien arrastoak nola billatu. Kartak nastu, eta zer ordenatan ateratzen diran kontua edukirik, oraindik gertatu ez diran gauzen kontu zeatz eta garbia nola eman. Urbill zaitezte! Gure aldamera etorri! Orienteko jakituriak artu ondoren, Afrikako beltzen artera joan giñan, eta bertako sorgiñ beltz osagilleen jakituria guztia gureganatu genuen. Bertako lurak utzi eta India herrietako Inperio zaharretara artu genuen abiada. Gure begiok mundu guztia ikusi dute. Guretzat ez dago iñun sekreturik. Misterio guztiak urratu dira gure jakituria nagusiaren azpian. Emen bi profeta daude.

Neskatilla: Zure senarra nolakoa izango den jakin al dezu? Petri Arlote'k esango dizu.

Agure: Eriotzak konfesatua arrapatuko zaitun edo ez jakin nahi al dezu? Joane Doktore'k igarriko dizu.

Gizona: Zure andrearen maitalearen izena jakin nai al dezu? Petri Arlote'k jakifiñaren gañean jarriko zaitu.

Andrea: Espero dezun aurra neska edo mutilla izango den alde zurretik jakin nahi al dezu? Joane Doktore'k esango dizu.

Mutilla: Datorren igandean zure xarmanda nun zai egongo zaizun igarri nahi al dezu? Petri Arlote'k aditzera emango dizu.

Jaun andreak: Ona emen egitazko bi profeta: Petri Arlote eta Joane Doktore. Matatias eta Nataniel gure aldean ikasle pare umill bat besterik etziran izandu. Jeremias eta Isaias, artzai ezjakiñ batzuek.

Eta jaun andreak, zuen etorkizunaren berri jakitea bost dukat besterik etzaizue kostako. Nun merkeago!

*(Momentu batzutan illun aldia.)*

\* \* \*

*(Argia berriz ere pixtutzen danean, agertokia betikoa izango da: ezkerrean eliza eta eskubian jauregia. Baiña ikuslearen aurrean anakronismo aundi bat agertuko da. Plazaren erdi-erdian bulego-mai moderno bat arkitzen da. Haren alboetan kartel haundi pare bat; ezkerrekoak honela dio; Profetak: Etorkizuna igarritzen da; eta eskubikoan PROFEZIAREN PREZIOA: BOST'na DUKAT. Maiaren ondoan Arlote eta Doktore daude.*

*Argi anilla.*

*Andre kontesa sartzen da, bakarrik.)*

KONTESA.—Jaunak, andre bati bere estuasun larri batean lagunduko al diozue?



ARLOTE.—Zure serbitzarien aurrean arkitzen zera.

KONTESA.—Iñork ikusi gabe atera naiz jauregitik. Jaun kondea zuek ikustera atera naizela konturatuko balitz, komentu batean monja sartuko ninduke, edo gaztelu batean preso.

ARLOTE.—Gure ixiltasuna kanposantuetan arkitu litekena bezelakoa izango da.

KONTESA.—Sekretua gordeko didazue? Zaldunaren itza ematen al didazue? Jesukristoren izenean ziñ egingo al zenuteke?

ARLOTE eta DOKTORE.—Bai.

KONTESA.—Ni emakume bat besterik ez naiz.

ARLOTE.—Oso emakume xarmanta.

DOKTORE.—Eta maitagarria.

KONTESA.—Eskerrik asko, baiña egia diot. Ni urrezko seaska batean jaiio nintzan, eta beti esan didate nere jaiotzak obligazio haundi batzuek ekarri zizkidala. Obligazio haundiak eta eskubiderik batiere ez.

ARLOTE.—Mintza zaite, faborez, oso pozik entzuten baizaitugu.

KONTESA.—Komentu batean edukatu ninduten, eta konde jaunarekin ezkontzeko bakarrik handik atera ninduten. Eta kondearekin izan detan bizimodua ez da oso atsegiña izan. Trankilla bai; beti jauregian sartua, dozenaka serbitzarikin, gelatik jantokira eta jantokitik gelara.

DOKTORE.—Bestelako tratamentua merezi zuen horrelako andre eder batek.

KONTESA.—Ez nuen inoiz konde jauna maitatu. Harekin jarri zitzaidan obligazioa beti kunplitu izan det, baiña nere sakrifizioen ordan ez, Zeruko Jaunak ez dit ama izatera irixteko grazia eskeñi. Haurrik izan baldin banu, bestelakoa izango zen nere bizimodua; baiña antzu sortu nintzan mundura, eta seme-alabarik ez det izan. Horrela ba, nere bizitza eremu legor baten antzekoa izan da.

DOKTORE.—Andre gaxoa.

KONTESA.—Gero kondea gerrara joan zen. Moroan kontra burukatu zuen, Kastilla eta Nafarroa'ko erregeekin batera. Eta ez dakizue nolako iraiñarekin afrentatu ninduen... Etzuen uste izan haren etorrera garbi gordeko nuenik, eta atso zar baten bijilantzia jarri zidan, beste gizon batekin amorerik izan ez nezan...

ARLOTE.—Akerraren adarrak merezi zituan madarikatuak.

KONTESA.—Nik ez nion orduan inola ere adarrik jarriko; baiña bera etzen nitaz fio izan. Eta ordurarte maitasunik izan ez banion, andik aurrera gizonari behar zaion errespetoa ere galdu egin nion. Eta orduan egin zidan iraiña egunen batean bengatzeko desioa sortu zitzaidan bihotzean...

ARLOTE.—Emen gaude gu, zuri laguntzeko prest.

KONTESA.—Baiña oraingo hau nere dignidadeak ezin soportatu dezake.

DOKTORE.—Zer egin dizu, ba?

KONTESA.—Orain artean leiltasuna beti gorde izandu dit. Ez du beste anderik ezagutu. Behar bada eta seguru aski, andreak dirua kostatzen dutelako; edo ta, bestela, haiekin ez gozatzetik bere kutxara dirua sartzen zelako.

ARLOTE.—Eta orain?

KONTESA.—Orain zahartu egin da. Eta zahartzaroan, zeken guztiak ero. Neska gazte baten ganako desioa pixtu zaio erraietan. Eta desio zikiñ orretatik milla okerbide atera dira: Txistulari zahar bat erretorearen seroraz enamoratu da, eta berarekin batera Ebanjelio berri bat predikatu nahi du munduan zear. Erretoreak bertiz, iñun arkitzen ez dituen sorgiñak erre nahi ditu, eta Logroño'ko Inkisidore nagusiari dei egin dio, eta hau bidean omen dator.

ARLOTE.—Nola dakizu Inkisidorea bidean dagola?

KONTESA.—Nere senarrak esan zidan, eta gañera herri guztiak dakien gauza da.

ARLOTE.—Eta Inkisidorea bidean dagolarik, nola atrebitzen zera profeta baten gana etortzera? Ez al dakizu hura etortzean zure kontra saiatuko dela?

KONTESA.—Ez dit inporta. Gerokoak gero. Orain bestek arduratzen nau. Pilotariaren suerte trixteak. Pelotaria eta Txistulariaren alaba elkarrekin ezkontzekoak ziran. Eta nere senarrak, bere eskubideaz baliatuaz, neskatzaren gorputza gozatu nahi izan zuan. Baiña orain bestela gertatu da. Eta horain gertatutakoak ill arte negarretan egoitea merezi du. Neska mundu honetatik itzali egin da...

ARLOTE.—Milagroa omen da.

KONTESA.—Erretoreak deabrukeria dala dio Horregatik deitu dio Inkisidoreari. Milagroa dela diona, Erretorearen serora zaharra da, orain Ebanjelio berria predikatzen dabillena. Baiña ba daude gertakizun honetan mundutik kanpora ezer ikusten ez dutenak, eta hemen milagro bat izan dela siñistu nahi ez dutenak. Oietako bat nere senarra da. Bera seguru dago Gabon-Eder bere senargaiak nunbait gorderik dadukala, honela kondearen eskubideari amorrik ez emateko. Txordon Pilota ere iritzi berdiñekoa da. Hau seguru dago kondeak Gabon-Eder berarekin nunbaitera eraman duala. horrela bere gorputza nahi aiña gozatzeko. Baiña biak engañatuak daude. Nik ez dakit zer gertatu zen, baiña Gabon-Eder ez dago mundu honetan.

ARLOTE.—Orduan beste munduko indarrak parte artu zuten hura zerura edo infernura eramateko.



KONTESA.—Nik ez dakit hori, baiña seguru nago Txordon Pilota en-  
gañu batean dagoela, nere senarrak ez baizuan beraren andregai-  
arrapatu. Eta seguru nago, ez dakit zergatik, baiña seguru nago  
Txordon Pilota'k ere ez duala ezer ikustekorik Gabon-Eder'en  
izkutatzearekin. Bestela ez litzake nere gizonaren soldaduen kon-  
tra mendirik mendi burrukan ibilliko, mutill cuskaldun batzuek  
berarekin daramazkiela.

DOKTORE.—Ederki. Diozun guztia oso ederki dago, baiña esaiguzu  
honera zerk zakarzkien.

KONTESA.—Txordon Pilota'ren desgraziak. Bera da gizon aproposa,  
bera! Belaun-eskubidearen tratua nere senarrarekin diskutitzera  
jauregira etorri zanean, berarekin ikustaldi bat izandu nuan. Gero  
kortinen atzetik biok esandako guztia entzun nuen, eta egia diot,  
bera da nere ametsetako gizon desiatua. Dontzella denpora ko-  
mentuan igaro nuanean, horrelako gizon batekin gauero amets  
egiten nuan... Gero kondea tokatu zitzaidan, eta nere zoritxarra  
horrela asi zen.

ARLOTE.—Eta zer nahi dezu?

KONTESA.—Hea zuek Txordon Pilota nun topa dezaketan esaten di-  
dazuen. Hura konsolatu nahi det. Eta batez ere gerra zaletasuna  
kendu nahi diot. Ez dut nahi bera mendirik mendi gerran ibilli  
dedin. Alperrik izango da. Gabon-Eder ez da orregatik beste mun-  
dutik berriz etorriko. Bere maitasuna galdu du, eta nire kontsola-  
mentua eskeñi nahi diot.

DOKTORE.—Informe hori ematea gure eskuetan dago.

KONTESA.—Bai? Informe hori ematen badidazue, munduko mesede-  
rik haundiena egingo didazue.

ARLOTE.—Bai al dakizu Aitzpitarte'ko mendia nun dagoen?

KONTESA.—Bai, gutxi gora-bera.

ARLOTE.—Bere egalean errota bat dago.

KONTESA.—Morroi batek eramango nau hara.

ARLOTE.—Biar goizean eraman zaitzala. Goizeko zazpiretan Txordon  
Pilota an arkituko dezu.

KONTESA.—Milla esker. Ba noa, kanpoan egon naizela jauregian iñor  
konturatu dedin baiño lehen. Zenbat zor dizuet profeziagatik?

DOKTORE.—Andreai ez diogu kobratzen.

KONTESA.—Milla esker, eta agur. Eta badakizue. Itza eman didazue.  
Ziñ egin didazue. Dena sekretua izango da?

ARLOTE.—Dena sekretua izango da.

DOKTORE.—Illcbietako abotsa izango da gurea.

*(Ba doa kontesa eta illun aldia.)*

\* \* \*

(Argi berdea.  
Iru mutill sartzen dira. Gazteak, pizkorrak, indartsuak.)

1.º MUTILLA.—Geldi hor zuek, ez zaitezte muittu!

ARLOTE.—Zer gertatzen da!

DOKTORE.—Nortzuk zerate zuek?

2.º MUTILLA.—Zuek profetak al zerate?

DOKTORE.—Bai, eta zuek? Zer nahi dezue?

3.º MUTILLA.—Gu nor geran zuri etzaizu inporta.

1.º MUTILLA.—Libertadiaren burrukariak gera gu. Euskalerrria konde zikoitz eta apaiz kobarde guztien uztarritik libratuko degu.

ARLOTE.—Libratu zazue ba. Baiñan beren tratua azkar egin nahi duten merkatarieri bakean utzi.

3.º MUTILLA.—Gurekin ez dago pakerik, adiskide.

2.º MUTILLA.—Alde edo kontra. Gure adiskideak ez bazerate, gure etsaiak izango zerate. Herri honetan ez dago pakerik.

1.º MUTILLA.—Bai, ala da. Zuen laguntza bear degu. Ematen ez badiguzue, ba dakizue zuen eztarria zerekin topatuko den.

(Ezpata erakusten du.)

3.º MUTILLA.—Ezpata zorrotz batekin.

ARLOTE.—Baiña guk, tratulari pobre hauek, zer egin dezakegu hain soldadu azkar eta korajetsu batzuen alde?

1.º MUTILLA.—Zuek profezi saltzalleak zerate.

DOKTORE.—Bai, horretarako ereki degu gure denda. Gure profezia ondo pagatzen badezue...

ARLOTE.—Etorkizuna igarriko dizuegu.

1.º MUTILLA.—Zuen bizitza maite al-dezue?

DOKTORE.—Jainkoa bezela, munduko gauza guztien gaiñetik.

2.º MUTILLA.—Gaur gezurra esaten baldin badezue, bihar ez da zuentzat eskaporik egongo.

3.º MUTILLA.—Kanposantuko illobi bat izango dezue bihar arratseko zuen oia.

2.º MUTILLA.—Edo ta bestela, gurekin egon zeratela iñori aitortzen badiozute, badakizue zer izango den zuen biarko bazkari gozoa.

1.º MUTILLA.—Gurutzearen azpiko lur mokadu legor bat!

ARLOTE.—Bost'na dukat pagatzen badituzue, gure leialtasunarekin konta zenezateke.

1.º MUTILLA.—Ez da pagamenturik izango.

2.º MUTILLA.—Bizitza barkatzen dizuegu, eta gaiñera dirua kobratu nahi dezue?



3.º MUTILLA.—Zer aukeratzen dezue? Gure adiskidetasuna edo gure etsaitasuna? Aguro! Azkar! Alperrik galtzeko denborarik ez daukagu! Aukeratu!

ARLOTE.—Ez dezue, alajainkoa, aukera haundirik uzten.

DOKTORE.—Gauzak presentatu dituzuen bezela presentatu ezkerok ez dirudi guretzat zuen adiskidetasuna beste erremediorik dagoenik.

1.º MUTILLA.—Baiña ahaztu gabe, gero. Erri gaztea armetan mendira atera da. Zuen promesa austen badezue, bihar probintziako mutill guztiak zuen kontra etorriko dira.

ARLOTE.—Zer nahi dezue?

1.º MUTILLA.—Beste batek esango dizu!

3.º MUTILLA.—Txordon! Ator!

*(Txordon agertzen da.)*

TXORDON.—Konforme al daude?

2.º MUTILLA.—Ala dirudi.

TXORDON.—Orduan zuek, Joane Doktore eta Petri Arlote profetak, entzun. Kondearen kontra rebelatu da herria. Eta gerra honetako lenengo pausoa orain eman behar degu. Kondeak nere andregaiia preso daduka, eta neska hori erreskatatu behar degu. Ez dizuet nun dagoen galdetuko. Nun dagoen bageneki ere berdin izango litzake, kondearen armada gurea baiña indartsuagoa baita. Beste gauza bat behar degu zuengatik.

ARLOTE.—Bai? Eta zein da?

TXORDON.—Guk ere norbait artu nahi degu preso.

DOKTORE.—Zertarako?

TXORDON.—Nere andregaiaren truke kambiatzeko.

ARLOTE.—Eta nor da arrapatu nahi dezuten hori!

TXORDON.—Kondeari asko inporta zaion norbait. Beraren andrea bera, beraren emaztea! Kondesa andrea behar degu!

DOKTORE.—Arlote, esaiozu kondesa andrea biar goizean nun arrapatu lezateken, eta pakean joan ditezela.

ARLOTE.—Bai, hobe izango da.

TXORDON.—Azkar mintza zaitte, komeni bazaizue. Komeni ez-bazai-zue, kupidarik gabe ilko zaituztet biok.

ARLOTE.—Bihar, Aitzpitarte'ko errotan. Goizeko zazpiretan. Ez dakigu nola edo zergatik an egongo dan. Seguru asko, maitale baten zai. Seguru asko, zure zai... Maite omen zaitu.

TXORDON.—Zu erotu egin zera.

ARLOTE.—Orrela dio etorkizunaren bozak! Maite zaitu. Konsolatu egin nahi zaitu. Eta zuk ere ordu betean maitatu egin behar dezue. Ordu betean gutxienez. Bestela ez dezue zure Gabon-Eder atzera

zure besoartean edukiko. Hori da etorkizunaren bozak diona. Zure zoriona eta bentura ona traizio baten gañean finkatuko dira.

TXORDON.—Ez dakit egia diozun. Ez dakit ez ote nauzun engañatu nahi. Erotu egin zerala uste det. Baiña kaso egingo dizut. Agur.  
(*Ba doa.*)

- 1.º MUTILLA.—Gure presentzia iñori salatzen badiozute, bihar goizean kanposantuan esnatuko zerate. Agur. (*Ba doa.*)
- 2.º MUTILLA.—Gure asmoak jendeari aitortzen ba dizkiozue, etziko eguzkiak etzaitue argituko. (*Ba doa.*)
- 3.º MUTILLA.—Gezurra esan badezue, zuen bizitza emen bukatuko da.

(*Ba doa. Arlotek eta Doktorek alkarri irribarra egiten diote; illun aldia.*)

\* \* \*

(*Argi gorria.*  
*Jaun Garzia, Mujikako kondea, eta bere serbitzariak sartzen dira.*)

KONTEA.—Nere etorkizuna igarri behar didazue.

DOKTORE.—Egunen batean ill egingo zera. Eta badakizu antziñako esaera zaharrak zer dion: Gilen, biar ilen, etzi ehortziren eta etzidamu eternidade guziko ahantziren. Hortik ez dago eskaporik.

KONTEA.—Bai, bai. Hori badakit. Eta tranze gogor hori noiz gertatuko den jakitea etzait inporta.

ARLOTE.—Zer jakin nahi dezue, ba.

KONTEA.—Ez dakit jakingo dezun. Baiña herri honetan egintza es-traño xamar batzuek suertatu dira azken bolara honetan.

DOKTORE.—Zerbait entzun degu.

KONTEA.—Bai. Agirian dago, eta beleak sarraskiaren usaira bezela abiatu zerate biok honera. Erreka nahastuetako arrantzale traza artzen dizuet.

ARLOTE.—Jauna, guk gure negozio prestua zabaldu besterik ez degu egin. Gure dendara sartu bazera, etzaitzez insultatzera sartu. Bestela badakizu kaleko atea nun dagoen eta bertatik joan ziñezke.

KONTEA.—Hea, hea. «Egiak motz eta labur miñ dezake edozeiñ zakur.» Ez zaitzez orregatik asarretu.

ARLOTE.—Utzi dezagun arrazoi hori, eta esan zerk zakarzkien.

KONTEA.—Ni konterri honetako kondea naiz.

DOKTORE.—Izena, mesedez?

KONTEA.—Jaun Garcia, Mujikakoa.

ARLOTE.—Aurrera.



- KONTEA.—Konterri honetan beti izan degu belaunaren eskubidea. Ba dakizue: neskatz bat ezkontzen zenean nerekin pasa behar zuen lenengo gaua.
- DOKTORE.—Etzera gizon tontoa, alajaña!
- KONTEA.—Etzazula uste, adiskide, etzazula uste. Neretzat hainbeste neska estreñatzea gauza nekagarria izaten zen.
- ARLOTE.—Eta zure atzaparretik lasai eskapatzen uzten al zenituen?
- DOKTORE.—Gure konde jaunak ez daki bizitza atsegina zer den.
- ARLOTE.—Nik horrelako eskubide bat izan banu, ez nuen neskarik debalde eskapatzen utziko. Irugarren urterako ilko banitzan ere, aukera etortzen zitzaizkidan guztiak aprobetxatuko nituan.
- KONTEA.—Ez nituan hain debalde uzten.
- ARLOTE.—Ez?
- KONTEA.—Ez. Senargaiak, aurrenekoa izateko eskubideagatik, sari bat pagatu behar izaten zidan. Batzutan, herriko-eme pobreegiak ziranean, etzuten dirurik izaten, eta neska itxusi xamarra baldin bazen erretolikarik gabe eskubidea ematen nion eta kito. Polita baldin bazen, orduan izaten ziran kontuak.
- ARLOTE.—Eta zer jakin nahi dezu?
- KONTEA.—Ez al dakizue nola emen milagro bat gertatu den?
- ARLOTE.—Bai, zerbait entzun det, Gabon-Eder izeneko dantzarisia bat zerura igo zala aingeruak eramana.
- KONTEA.—Holako milagroak ere konpontzen dira.
- DOKTORE.—Bai?
- KONTEA.—Begira; milagrua gertatu zanean ni presente nengoen, eta nere begiekin ikusi nuen guztia; bai, lenengoan hala iruditu zitzaidan, milagroa zela. Txordon Pilotak eskuetan artu zuen Perrandok jo nahi etzuen txistua, eta txistua, Pilotak ezpañetara eraman gabe, bakarrik jotzen asi zen.
- DOKTORE.—Orañ artean, denpora askoz atzera gertatuko gauzetaz besterik ez dezu itzegin, eta guk etorkizunaren berri ematen degu.
- ARLOTE.—Bai, mintzatu zaite gerokoaz, ez aspaldi gertatu denaz.
- KONTEA.—Barka zazue, baiña nere arrazoiak esplikatu behar ditut.
- ARLOTE.—Bai, ala da; horrek zerbait lagunduko gaitu.
- KONTEA.—Ikusi nuen, bai, nola odei artean neska ezkutatu zen. Hura gertatu zenean, deabruaren obra zala iruditu zitzaidan, baiña geroztik luzaro eta sakonki pentsatzen egondu naiz, eta gertaera horrerik esplikazio bakar bat arkitzen diot. Hemen gertatutako guztia engañu bat besterik etzen izandu. Ongi montatutako truko eder bat.
- ARLOTE.—Bai?
- KONTEA.—Bai. Bi gizon haiek ederki preparatu zuten guztia.
- DOKTORE.—Zeintzuk?

KONTEA.—Txistulariak eta pelotariak. Eta milagroaren aitzakiarekin, neska eder hura eskuetatik lapurtu didate. Orain gauza bat galde-tu nahi dizuet. Nun arkitzen da neska hori? Gabon-Eder hori?

ARLOTE.—Ez dakigu...

KONTEA.—Baiña ez al dezue esan dena axertatzen dezuela?

ARLOTE.—Etorkizuna bakarrik.

KONTEA.—Orduan nere galdera bestela egingo dizuet: Bihar goizean, egun sentian, ollarrak lenengo kukurrukua kantatzen duanean, nere Gabon-Edēr desiatua nun arkituko da? Galdera horri erantunik emango al diozue?

DOKTORE.—Bai.

ARLOTE.—Baiña kondizio ttiki bat jarrita.

KONDEA.—Zer kondizio?

ARLOTE.—Dirua pagatu behar dezula!

KONTEA.—Holako traturik ez da iñun ikusi. Lana egin baiño lehen dirua pagatu! Eta engañatu nahi baldin banauzue?

DOKTORE.—Arrisku hori jokatu bear dezu. Arriskatzen ez denak ez du sekulan ezer irabazten.

ARLOTE.—Galdetu dezuna jakiteko interesik baldin badezu, pagatu. Bestela joan zaitez. Jende geiago zai daukagu ta.

KONTEA.—Ez zaitez arrotu. Pagatuko dizuet (*Patrikatik boltsa bat ateratzen du.*) Hemen dagozte bost dukatak.

ARLOTE.—Barkatu, baña irakurtzen ez al dakizu?

(*Kartela señalatzen dio.*)

KONTEA.—Bai; hor dio honera datorren bakoitzak bost dukat ordaindu behar dituala.

ARLOTE.—Ez; hor dio bost'na dukat ordaindu behar dituala. Joane Doktore'ri bost, eta Petri Arlote'ri beste bost.

KONTEA.—Baiña hau dirua lapurtzeko modu egoki bat besterik ez da!

ARLOTE.—Nahi badezu pagatu eta bestela utzi!

KONTEA.—(*Beste bost dukat ateratzen ditu.*) Hea, hea. Nere galderari erantzun iozue. Bihar goizean goiz Gabon-Eder nun egongo da?

ARLOTE.—Gogoratzen al zera Aitzpitarte'ko mendiaren egalean errota zahar abandonatu bat nola dagoen?

KONTEA.—Bai.

ARLOTE.—Bihar goizeko zortziretan bertan egon.

KONTEA.—Gabon-Eder an arki dezakedala...

ARLOTE.—Ala izan dedilla.

(*Ba doa kondea eta serbitzariak.*)

\* \* \*



*(Argi urdiña.  
Serora batzuek sartzen dira.)*

- SERORA BAT.—Zuek profetak al zerate?  
ARLOTE.—Bai.  
SERORA BAT.—Elias bezela?  
DOKTORE.—Hainbeste ez, baña, tira, or nunbait.  
SERORA BAT.—Etorkizuna axertatzen al dezue?  
ARLOTE.—Saiatzen gera beintzat.  
SERORA BAT.—Eta ez al zerate iñoiz deskuidatzen?  
DOKTORE.—Orain artean ez degu utsik egin.  
SERORA BAT.—Jaun printzipal bat errezibituko al zenuteke?  
ARLOTE.—Jaun aundiak eta jaun ttikiak, denak errezibitzen ditugu.  
SERORA BAT.—Baña oso jaun printzipal bat errezibituko al zenuteke  
batere eragozpenik jarri gabe.  
DOKTORE.—Kondea baño inportanteagoa?  
SERORA BAT.—Ez da ainbeste, baña...  
DOKTORE.—Jaun kondea oraintxe bertan despatxatu degu.  
ARLOTE.—Diru preskua pagatu du, eta etorkizuna igarri diogu.  
SERORA BAT.—Jaun kontea zuengana?  
ARLOTE.—Bai. Eta zu erretoreak bidali zaitu.  
SERORA BAT.—Nola dakizu?  
DOKTORE.—Profetak gera. Baña profezi horregatik ez dizugu ezer  
kobratuko. Bai; datorrela erretorea.

*(Erretora sartzen da. Serorak ba doazi.)*

- ERRETOREA.—Ez dakit egiazko profetak izango zeraten.  
ARLOTE.—Ikustera etorri zera beintzat.  
ERRETOREA.—Bai. Baña profeta faltso asko dabill mundu honetan  
zear, eta...  
DOKTORE.—Gezurrezkoak ala egitazkoak geran jakitea amar dukat  
kostako zaizu.  
ERRETOREA.—Nola amar dukat?  
ARLOTE.—Bai, nere lagunari bost eta neri beste bost.  
ERRETOREA.—Hori ez da kartel horrek diona.  
DOKTORE.—Bai, jauna. Orrela dio. Bost'na dukat.  
ERRETOREA.—Bueno, ondo dago. Tori bost'na dukat bakoitzarentzat.  
Nere poltsa pixkanbat arinduko da, baña nolako profetak zeraten  
jakin nahi det.

*(Dirua atera eta pagatzen du.)*

ARLOTE.—Zer jakin nahi dezu?

ERRETOREA.—Badakizue nola emen milagru bat gertatu zen. Nik deabrukeria dela diot. Logroñoako Inkisidoreari orregatik deitu diot. Orain bidean dago.

ARLOTE.—Eta biar goizean emen izango dira.

ERRETOREA.—Nola dakizu?

DOKTORE.—Itxoin bihar arte.

ERRETOREA.—Bai? Eta zer gertatuko da? Zer erabakiko dute azke-nean? Milagroa zeñen obra izan da? Zeruarena ala deabruarena?

ARLOTE.—Erretore... Erretore...

ERRETOREA.—Nola! Zer?

ARLOTE.—Egun txit illunak ikusten ditut zure etorkizunean.

ERRETOREA.—Egun illunak?

ARLOTE.—Bai... galerak... arraun lodi bati katez lotuta agure zahar bat preso ikusten dut. Eta agure horrek zure arpegia daduka. Oso zaharturik, azala eta ezurak besterik etzaizkio gelditzen. Zu zera, dudarik gabe, zu zera.

ERRETOREA.—Eta nola iritxi naiz hain tranze gogor batera?

ARLOTE.—Inkisidoreak gure artean daude. Gabon-Eder'i gertatua Jainkoaren obra dela erabaki dute. Eta zu, deabrukeria izan dela esateagatik, Fedea'ren eta Legea'ren etsaitzat juzgatu eta kondenatu zaituzte...

ERRETOREA.—Eta eskaporik ez al dago?

ARLOTE.—Eskaporik ez dago. Gauza argirik ez det ikusten, baiña seguru nago orain iges egingo bazenuke ere, nik esantakoa berdin gertatuko litzakela.

ERRETOREA.—Hori gezurra da! Gezurra da!

ARLOTE.—Bihar artean itxoin, eta orduan ikusiko degu.

ERRETOREA.—Inkisidorea'ri denunziatuko zaituztet, zuek etzeratela profetak, zuek sorgiñ jentillak zeratela.

ARLOTE.—Horrekin ez dezu ezer irabaziko. Baiña zaude pixka batean. Oraindik geiago ikusten dut: zu zoazen ontzia beste batekin burrukan asi da. Burrukaldi aundi bat dago bi itxas-ontzien artean. Eta atzenean zuena ur azpira dijoa, eta bertan daude arraunlari kondenatuak itxas olatuetan itotzen dira.

ERRETOREA.—Ez. Zaude ixillik!

ARLOTE.—Gaiñera...

ERRETOREA.—Ni ba noa. Ba noa herri honetatik...

*(Korrika mutis egiten du. Illun aldia.)*

\* \* \*



(Argi gorria.

*Marika Luze eta Perrando Txistu.)*

DOKTORE.—Zuek ere guregana al zatozte?

MARIKA.—Ezagutzen al gaituzue?

DOKTORE.—Zuen etorkizuna argi ikusten da zuen arpegietan.

MARIKA.—Eta zer ikusten da?

DOKTORE.—Su haundi bat. Biok sutan erreak izango zerate.

MARIKA.—Baiña zergatik?

DOKTORE.—Zuek erejak zerate. Deabruaren egintza Jainkoak egin-dakoa bezela artzen dezue, eta inkisidoreak sorgintzat juzgatu, kondenatu eta erre egingo zaituzte!

PERRANDO.—Goazen, goazen emendik beste nunbaitera gure Eban-jelioa predikatzerat!

ARLOTE.—Gauza bat falta da.

MARIKA.—Zein?

ARLOTE.—Guk etorkizuna axertatzen dizuegu, eta zuek pagatu behar dezue!

PERRANDO.—Ill eta pagatu? Ez gaude horren ero!

DOKTORE.—Soldaduei deituko diegu.

PERRANDO.—Zertarako? Azkarrago il gaitzaten?

(*Ba doaz. Illun aldia.*)

\* \* \*

(Argi naranja.

*Jende egoki batzuek sartzen dira. Inkisidorea'ren zal-dun eta kalonjeak dira. Aietako bat bi profeteri urbiltzen zaie.)*

KALONJEA.—Barkatu, baiña zuen fama onaren sona gure belarrietan iritxi da.

ARLOTE.—Eta zer nahi dezue?

KALONJEA.—Zerbait igarri behar dezue.

DOKTORE.—Aurretik ordaindu. Oraintxe bertan eskapatu zaizkigu bi pagatu gabe, eta orain zuen saria eta aiena ordaindu bearko dezue.

KALONJEA.—Zenbat da?

ARLOTE.—Orren jende inportanteari amabost dukat besterik ez dizkiogu kobratuko.

DOKTORE.—Gaurko eguna ez da txarra izango. Ja! Ja! Jende listoa ederki bizi liteke tontoen kontura.

ARLOTE.—Baiña kontuak egin baiño lehen, igarri dezagun jende aberats hau zertara datorren guregana.

DOKTORE.—Hori gauza erreza da guretzat.

ARLOTE.—Bai. Hauek erenegun atera ziran Logroño'tik, eta Bitoria'n igaro zuten gaua.

DOKTORE.—Hauek inkisidore jaunaren konpañia dira.

ARLOTE.—Inkisidore jaun hoiek nola dute izena?

DOKTORE.—Batek Manso Zuñiga.

ARLOTE.—Bai. Eta besteak Bezerro Ganboa.

DOKTORE.—Eta atzoko eguna itzali zenean, Manso Zuñiga eta Bezerro Ganboa etziran iñundik ere agertu.

ARLOTE.—Billatu bai egin dituzte, baiña beren arrastorik ez dute iñun ere arkitu.

DOKTORE.—Hemen arkituko dituztelako esperantzetan honera abiatu dira, Baiñan emen ez diete beren nagusiaren arrazoirik eman.

ARLOTE.—Eta herrian bi profeta daudela jakiñik, guregana abiatu zerate, guk gure jakituri ezkutuaren bitartez aien berririk ematen ote dizuegun edo. Ez al da ala?

KALONJEA.—Bai, hala da. Eta gaua erori baiño lehen zuen medioz arkitzen baditugu, oparo ordainduak izango zerate.

ARLOTE.—Belarriak erne jarri, jaunak; begiak zabaldu, gizonak! Oriente'ko majiaren aurrean zaudete. Begira zazue gizon hori. (*Joane Doktore señalatzen du.*) Gizon hori oraiñ artean herri honetan Joane Doktore bezela ezagutu dezue, baiña ongi begira zaiozue. Zein da, beraz, gizon hori...?

KALONJEA.—Manso Zuñiga!

ARLOTE.—Begira zazue gizon hau. (*Bere burua señalatzen du.*) Gizon hau oraiñ artean herri honetan Petri Arlote bezela ezagutu nauzue, baiña ongi begiratu zaidazue. Nere egitazko izena...

KALONJEA.—Bezerro Ganboa!!

ARLOTE.—Bezerro Ganboa!

GUZTIAK.—Inkisidore jaunak!!

(*Belaunikatzen dira.*)

M. ZUÑIGA.—Orain erretiratu zaitetze.

B. GANBOA.—Bai. Deliberatu egin behar degu.

(*Illun aldia.*)

\* \* \*



(Argi normala.)

M. ZUÑIGA.—Hiru egun dira erri honetan gaudela.

G. GANBOA.—Juizioa erabakia dago.

M. ZUÑIGA.—Kondenatuak agertu bitez.

KALONJEA.—Jaun Garcia, Mujikako kondea.

(Agertzen da.)

M. ZUÑIGA.—Zure eskubidea kentzen zaizu.

B. GANBOA.—Neskatxa ezkonberrien gañean ez dezu emendik aurrera aukerarik izango.

M. ZUÑIGA.—Orren ordez, ezkontzen diranean diru kantidade bat emango dizute.

B. GANBOA.—Eta emateko dirurik ez badute, ez dizute emango, eta kitto.

M. ZUÑIGA.—Erretira zaitetz.

(Ba doa kondea.)

KALONJEA.—Agertu bedi Mujika'ko kontesa andrea.

(Kontesa agertzen da.)

M. ZUÑIGA.—Zure senarra ez den gizon baten besoetan egon zeralako, hemendik aurrera eta eriotzeko eguna arte, zure senarraren arpegia bakarrik ikustera kondenatzen zaitugu.

B. GANBOA.—Erretiratu zaitetz.

(Ba doa kontesa.)

KALONJEA.—Txordon Pilota ager bedi.

(Ez da agertzen.)

B. GANBOA.—Juizio honetara ez etortzeko pekatuagatik, soldaduak arkitzen duten lekuan bertan il dezatela.

KALONJEA.—Agertu bedi Gabon-Eder.

(Ez da agertzen.)

B. GANBOA.—Juizio honetara ez etortzeko eta deabruaren esanetara

makurtzeko bi pekatu hoiengatik, eternidade guztirako inpernura kondentatzen degu Gabon-Eder.

KALONJEA.—Perrando Txistu ager bedi.

*(Perrando Txistu agertzen da.)*

B. GANBOA.—Tontoa eta kobardea izateko pekatuagatik, atso zahar batekin ezkontzera kondentatzen zaitugu. Hari kate haundi batez lotuta biziko zera.

M. ZUÑIGA.—Erretira bedi Perrando Txistu.

*(Ba doa Perrando Txistu.)*

KALONJEA.—Ager bedi Marika Luze.

*(Marika Luze agertzen da.)*

M. ZUÑIGA.—Okerra eta zikoitza izan zeralako, agure zahar batekin ezkontzera kondentatzen zaitugu. Hari kate batez lepotik lotuta biziko zera zure bizi guzian.

B. GANBOA.—Erretiratu bedi Marika Luze.

*(Ba doa.)*

KALONJEA.—Ager bedi Mosen Bertran.

*(Mosen Bertran agertzen da.)*

B. GANBOA.—Jaunaren apaiz dollor eta kristau epel ta gezurrezko bat izan zeralako, galeretara kondentatzen zaitugu.

M. ZUÑIGA.—Erretira zaitetz.

*(Ba doa.)*

B. GANBOA.—Eta orain egiazko erruduna kondentatuko dugu.

M. ZUÑIGA.—Deabruak aukeratu zuen tresna.

B. GANBOA.—Satan Beltzaren instrumentua.

M. ZUÑIGA.—Txistua!

B. GANBOA.—Deabruak jo zuen txistua.

M. ZUÑIGA.—Neska bat sorgindu zuen txistua.

B. GANBOA.—Ekarri bezate.



*(Bat txistuarekin agertzen da.)*

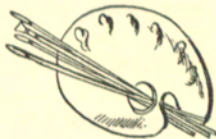
M. ZUÑIGA.—Sua ere ekarri bezate.

*(Ontzi bat dakarte. Bertatik sua ateratzen da.)*

B. GANBOA.—Txistua sutara bota bezate.

*(Botatzen dute, eta erortzen den momentuan bertan, su-gar haundi bat atera bedi.)*

T E L O I A



# AUR-TEATROA

## EDO ANTZERKIAK UMEENTZAT

Aurren-teatroa aipatzean ez da beti garbi adierazten antzerki lana aurrek berek egin bear duten edo ta antzerki-jokua jende azi ta larriek egitekoa ote dan umeek ikus dezaten.

Nola nai, ordea, Teatro Antzerti dalako orrek aurren adimen, neurri ta izarian bururatua izan bearko du.

Aur eta umeen artean, berriz, adiñez alde aundiak daude. Ez dira berdin lau-sei urtetatik asita 10-12 urte artekoak; ta ez bitartekoak. Ezberdintasun au ta geiago ere bai, Aur-teatro izenpean sartu diteke.

Umeentzako antzerkitxoak sortu bearra dugula gauza agiria da. Bai noski. Baita ere egia da ordea aspaldidanik aur-komeritxo sorta bat daukagula eta gai ontaz itzegiten ari diran batzuek ez dituztela ezagutzen.

Nere lantxo au, bada, utsune hori betetzera dator.

Marzelino Soroa *La Infantil del Gimnasio* biltokian asi zan lenengo donostiar euskal teatroa lantzen. Eta aren komeriak aurrentzat egiñak ez izanagatik, ume kutsu zerbait ba dutela ezin uka.

Gure R. Azkue maisu aundiak bere atzamar altsua nun nai azalzteko *Sasi-Eskola* eta *Aitaren Bildur* aur-agerkaillu eresidunak eman zizkigun.

Jose M.<sup>a</sup> Ajesta «Lushe-Mendi» donostiarrak umeentzako antzerkitxoak, musika ta guzti, sortu zituan. Auen artean: *Osagai on*, *Festara* ta *Jesusen jaiotza* gerra aurreko urteetan askotan antzeztu ziranak. Toribio Alzaga'ren *Etxietan* jolasa neskatxoentzat egiña da. D. Manuel Lekuona'ren *Jesu Aurraren bizitza* iru bider argitaratua izan da ta erri askotan ikusi ta entzuna. «Tene» idazle debatarren *Gabon*, aur-antzerkitxoa au ere, Eguberri jaietan emateko erakoa.



Lizardi'tar Xabier'ek *Laño eta Izar* aur-ipuia gai arturik antzez-  
kizun oso polita tajutu zigun, argitaratua dagona. Bazterretan beste  
ume-antzerki asko izango dira nik orain aaztu ta gogoan ez dituda-  
nak. Eta gaizki badago ere, azkenik, nere burua ere aipatu bearrean  
nago esateko nere *Ostegun Gizen* aleun aldiz Euskal-Erri guzian  
antzeztua izana dala joan berrogei urteotan. B. Brecht'en *Bai esale  
to Ez Esalea* neronek itzuli ta argitaratua dut, nik dakidala iñon  
agertu ez badute ere. Brecht'ek eskola-opera (Schule-Oper) izen ha-  
rruan sartu zuan.

*Primer acto* aldizkariak joan dan urtean (1966) banako berezi  
bat (71) «Teatro infantil» utsari eskeñi zion.

Bertan Iñigo Biosco (umetxoa, bera), Lauro del Olmo ta Valle  
Inclan'en aur-antzerki bana, zein baño zein apartak, argitaratu zi-  
tuan: «El ángel, el niño y el diablo», «El raterillo» (1) eta «La cabeza  
del dragón». Nun aukera ba zan eta gaiak ere ez dira urri gure alo-  
rrean aur-antzerkia erein al izateko.

Ameriketean ere, aur-teatroa bururatzeko zaletasun aundia dute.  
Argentina'ko adiskide bati eskatuta an oso ixalotuta izan oi dan *La  
calesita rebelde* Maurizio Rosencof idazlearena bidali zidan.

Gure umeentzako ere egokia litzakela-ta Estanis Urruzola idaz-  
leak ederki euskeratua du: *Zaldiko-maldiko biurria* izendaturik.  
Norbaitek ezagutu ta ikasi arazi nai ba'lu itzultzaileari eskatzea  
aski du.

Aur-Teatroaz jardunean ari galararik ezin utzi aipatu gabe «Tea-  
tro Guiñol» dalakoa batzuek «txotxongillo», alegia panpin teatroa, ze-  
ritzaiena. Orain berrogei urte gure artean Beorlegi ta Egilegor an-  
tzezlariok ezagutu arazi zuten. Eta aiek asitako lana gure gazteak  
errez osatu ta jarrai dezateke.

Ez da guzia. Irudimenez betetako aur-antzerki amesgarri ta apa-  
ñak tajutzen ots aundiko egilleak leia izan dira beti.

Benavente'ren: *El príncipe que todo lo aprendió en los libros,  
El nietecito, La princesa sin corazón, La cenicienta* eta abar.

Martinez Sierra'ren: *Y va de cuento*; Marquina'ren: *La muñeca  
irrompible* mota ortakoak dituzute. Eta aurrentzat aña, jende aun-  
dientzat ere aproposak dirala esan diteke.

Toribio Alzaga'ren *Mari Joxepa Trompeta* eta M.<sup>a</sup> Dolores Agi-

---

(1) Olmo'ren *Lapurra*, aurrek ez bada, "gazteagoek" itzulia eta emana izan  
da, Donostia'n beintzat, aurtengo Errege-egunean. Eta gazteago orietarik bik  
(Antton Santamaria eta Joxe Migel Zumalabe'k) bere burutik aterea dute beste bat:  
aurtxoek Ernani'n gogoz baiño gogozago txalotu duten *Makiña*. (Egan-ekoek.)

rre'k, Tagore'gandik euskeratuta, *Amal* oso gogoz eta pozik ikusi izan dute bai aurrek eta bai aguretzen asiak geranok.

Gizarte berriak azkurri berria eskatzen duala esango dute bazuek. Baiñan, orain ere aurrek bularra edo esnea artu bearko beste jakien aurretik.

Bitartean nik uste antzerki laburrak dirala egokienak umeek ikasi aia ikus ditzaten. Ordu laurden bat baño geiago luzatuko ez diranak. Salesiano deitu lagundikoak antzerkitxo sail polita dute eta izkera askotan zabaldurik daude.

Onelako bat «Don Bosco Verlag» (Munich 1966) liburutik artuta euskeratu ta nere gisara antolatua dut: *Perretxiko-Jatea* izenez bataiaturik. Bateonbateg sukalde-teatrotzat jo lezake. (Brecht'en *Kulinarisch*, alegia). Eta zer? Gauza txarra alda sukaldea?...

Jokuan jende larriak sartu ditezke baiñan aurrek antzeztu ta agertzeko erreza da; oso umeen erakoa. Mutil bakarrentzat, eta baita ere neskatxa bat sarturik ala nai izan ezkeru.

Ezer baño geiago par egin arazteko ta jolas-bide izanik zerbait erakusten duala uste dut.

Eta onela baldin bada, ta gogoko ba zaizute, besterik gabe nere lantxoia zuen pozaz ordaindurik geldituko da.

ANTONIO M.<sup>a</sup> LABAYEN.





# «PERRETXIKO-JATEA»

(Irri-komeritxoa alemanetik antolatua)

JOKU-Lagunak:

BENTURA .....	Nagusia
PRAISKU .....	Morroia
MARTIÑE .....	Neskame-sukaldaria (Mutilla izan diteke kapelu-txuri luzeaz)
INJENIERO .....	Jauna
ZENON .....	Seme-ixtudiantea
DIPUTADU .....	Jauna
LETRADU .....	Jauna

*(Antzetzoki oiala altxa aurrez, BENTURA albotik ager bedi eskuan otar bete perretxiko dakarrela. Oso pozik azaltzen da bere morroi PRAISKU'k basoan bildu dizkion perretxiko pilla ederrarekin eta gaur etxean izango dituan bazkaldarrai eskeñi bear dizkien mokaru gozoaz irrikiturik. Otarretik bat edo beste artuta onela mintzo da.)*

A zer nolako gibel-urdirin biribil eta preskuak! Gatz-olio piska bat eman ez ogi-apurretan labean sartuta ondo txigortuta, ez da aomen gozoagorik! Ez alajaña!... Kuleto auek berriz... arraultz-gorringo dirudite. Perretxiko guzien errege! Egitazkoak diranean, eta ez faltso pikortuak inoiz gerta oi dan bezela. A! onto beltzak eta trinkoak!... usaiez liluragarrienak! *(Bat artuta usma egiñez.)* Zartagian daudela sukaldea intsentsuz betetzen dutela esan diteke. Boletus edulis! Jainko txiki alena!...

(*Otarrean dauzkan beste perretxiko motak begiraturik.*) Urritz pizar, barrigorri, galanperna oriekin arraultz-naasi bat egingo dugu eta zuringoaz nasturik aragi jakiari lagundu ta leuntzeko ez dira txarrak! Noan, noan lenbaitlen Martiñe gure sukaldariak mania ditzan. Gure Praisku añakorik ezta, emengo basoak miatu ta perretxiku bilzen. Gaurko bazkaldarrai atsegin emango diedala ziur nago Bentura'k (*bere buruarengatik*) ba-daki jaun aundien borondatea sabeletik irabazi bear dala. Ea bada. Nik nere aldetik beste nere gutizia irixten al dudan!

(*Antzeztokiko beste muturretik bijoa.*)

\* \* \*

(*Oiala altxatakoan BENTURA'neko jan gela azaltzen da. Erdian mai bat zapi zuri ederrez estalia ipiñirik dago. Bostentzako gertu-gerturik txali, xardako, ganibeta, edontzi eta otordurako bear diranak gañean dauzka. PRAISKU ta MARTIÑE inguruan daude eserlekuak jarri ta bazterrak garbitzen.*)

PRAISKU.—Ordu bata aspaldi joa da eta emen ez da animarik ageri. Bazkaldar jaun oriek «pormalidade» geiago zutela uste nuan. Konbitatuak izan da nai litzake! Guri erakusbide ona eman bearrean...

MARTIÑE.—Zuk munduaren berri gutxi dakizu, Praisku! Jende aundiak beti atzeraturik dabiltzala ez al duzu orain arte nabaitu? Esandako orduaz... gutxienez ordu laurden bat beranduago bai. Aundikien ordu laurdena! Ez aztu lekua eskeintzea...

PRAISKU.—Zer ordu laurden eta zer «ocho cuarto»! Perretxikoak legortuko zaizkitzu... etorri aurretik.

MARTIÑE.—Baita zera ere! Azken puntu arte ez bait ditut maniatuko. Bazkari egiten berandua-astea apañagoa da. Onela bazkaldarrok gose-pasatuak ez dirala azaldu nai digute.

PRAISKU.—Kuardelean soldauzka egiten egon nintzanean ez zan orrelako konturik. Ordutan puntun eta zintzo asko ibilli bearra izaten genduen. Zuk ez dakit beste eskolik nun ikasi duzun.

MARTIÑE.—Monjen ikastetxean...

PRAISKU.—Baiñan badaezpada ez ziñan bertan gelditu.

MARTIÑE.—(*Norbait datorrela oarturik.*) Noan sukaldera Nagusia emen dugula derizkiot eta...

(*Bijoa.*)



BENTURA.—(*Laisterko.*) Praisku! guzia ondo gerturik al daukauzu?

(*Maia begiratu ta azterturik.*)

PRAISKU.—Bai jauna, bai!

BENTURA.—Nun dira bada, kutxareak?

PRAISKU.—Aragi ta perretxikoak jateko ez bait nuen uste kutxarerik bear zanik...

BENTURA.—Etxean ba ditugula ikusi dezatela, bederen... eta gañera zillarrezkoak dirala.

PRAISKU.—Bai jauna, bai.

(*Billa dijoalarik.*)

BENTURA.—Baso ta kopa ta edontzi aundi ta txikienak ere atera itzazu...

PRAISKU.—Oriek ere bai?... Guzietatik edaten lan izango dute. (*Ontan ari dala BENTURA ateruntz joana da ta kanpotik otsegiten du:*) Bazkaldarrak emen ditugu. Egun on! Ongi etorri Injeniadore jauna! Sar zaitte aurrera! (NAGUSIA ta INJENIEROA sartutakoan PRAISKU'k agur egiten du burua makurtuaz.) Jainkoak dizula egun on! Injeniadore jauna. (*Eserlekua eskeñiaz.*) Ondo bazkalteko patxaran jarri bear da.

INJENIERO.—Eskerrik asko! Ez nago batere nekaturik. Eta ez dut jateko gogo aundirik ere!

PRAISKU.—Ori itxurarengatik esan oi da, baiñan... gero...

INJENIERO.—Zer itxura ta itxura ondo. Egia dalako!

BENTURA.—(PRAISKU'ri besotik elduta.) Ago isilik Praisku alena ez bestena!

PRAISKU.—Martiñek orrela itzegiteko esan bait dit.

(*INJENIEROA sakeletik egunkaria aterata irakurtzen asten da.*)

BENTURA.—(*Berriz ateruntz dijoalarik.*) Diputadu jauna ere emen dugu-ta!... Ez da atsegin txikia zu gure etxean ikustea! Aurrera! Diputadu jauna!

PRAISKU.—Diputadu jaun bati ezin esango diot itzik... Ezta eztiñi ere! Eserlekua eskeñiko diot.

DIPUTADUA.—(*Nagusiarekin sarturik eta INJENIERO jauna ikusten dualarik.*) Injeniero jauna! Zer modu? Ni baño lenago etorri zera!

(*Elkar agurtu ta esku emanik.*)

PRAISKU.—(*Eserlekua eskeñiaz.*) Emen duzu eserlekua, Diputadu jauna. Au da zure lekua.

DIPUTADUA.—(PRAISKU *goitik beera begiraturik.*) Nundik ezagutzen nazu?

PRAISKU.—Igazitik jauna, bai joan urtean boto billa etorri ziñanetik...

DIPUTADUA.—Ni ez nintzan ezer eskatzera etorri, baizik gure ideen alde itzegitera.

BENTURA.—Ta guk guziok botoa zure alde eman genduan... (*Ukalondoarekin PRAISKU joaz isil dedin.* DIPUTADUA, INJENIEROAREN *gana biltzen da eta bitartean BENTURA berriz ateruntz eldu berriari ongi etorri egitera dijoalarik.*) Atoz barrura, gazte! Emen daude geienak... Ia azken zera Zenon!

ZENON.—Ez nuke nai. Diputadu ta Injeniero jaunak agurtzera noa!

PRAISKU.—(*Eserlekua eskeñiaz.*) Emen duzu eserlekua...

ZENON.—Gazteena azken esertzen da.

(*Beste jaunengan bijoa.*)

PRAISKU.—(*Berekiko.*) Lurrean eseri nai ba duk ere alatsu!

BENTURA.—(*Beti atetik nor sartuko zai ara dijoa LETRADU jauna agertu ala.*) Sar zaite Letradu jauna. Zurekin bazkaldar guziok osatu zerate. (*Agurturik.*) Ongi etorri. Nai duzutenean bazkaltzen asiko gera.

LETRADUA.—Ez dugu presarik! Ez al da ala jaunak?

(*Beste bazkaldarrak agurtuaz.*)

PRAISKU.—Zuek ez bañan gure perretxikoak bai.

ZENON.—Ain zuzen edo ain... oker egunkariak perretxikoaz diona irakurri al duzute? (*Bazkaldarrok ao batez.*) Zer? Zer?

INJENIERO.—(ZENON'i.) Irakur zazu, irakurri...!

ZENON.—(*Irakurriaz.*) «...Emen dago berria. Iruñe. Agorrak 16. Atzo. Aramitz goiko erritik bost laguneko familia oso bat gaxotegira ekarri dute arras gaizki perretxiko pozoidunak jan zituztelako. Oso larri arkitzen dira iltzeko arriskuan.»

INJENIERO.—Ez geiago irakurri...

DIPUTADUA.—Berri ederra gaur guk perretxiko jatea egiteko. (BENTURA'ri.) Nagusi? Egunkariak dakarrena entzun al duzu? Zuk bildutako perretxikoak segurutakoak izango al dira...

BENTURA.—Ori galdetzea ere... Praisku nere morroia errian dugun biltzallerik onena dugu. Ez ditu iñork ark bezin ongi perretxikoak ezagutzen; eta ez da sukaldaririk eguzkiaren azpian gure Mar-



tiñe añakorik perretxikoak maniatu ta gozatten! Beraz eseri zaitzte lasai ta jan beldurrik gabe. Joan da sukaldera billa...  
GUZIOK.—(Zalantzan.) Bada ezpada ere!...

Bai, baiña!...

BENTURA.—Ez da baezpakorik! Perretxikoak seguruago izateko nere zakur «Stalin'i» orain bi ordu jan arazi dizkiot, birika pizka batekin naasturik eta ez zaio ezer gertatu. Or dabil bizkor asko! Eta zerok ikus dezazuten «Stalin» zuengana ekar araziko dut. (Morroiari otsegiñez atetik.) Praiskuuu! Ekartzak zakurra onuntz!

PRAISKU.—(Barrendik.) Ba-noa jauna!

DIPUTADUA.—Bentura! Guk ez dugu zure morroiaren trebetasuna duda-mudan jartzen... baiñan perretxiko kontuan zur joka bearra dago.

INJENIERO.—Bai. Perretxiko ta ziza mota geiegi dituzu ta zein diran on eta zein txar bereizten ez da errez sortu berri diranean...

BENTURA.—Puskatutakoan antzematen zaie. Txarrak barrendik bereala ilundu ta beztutzen dira.

ZENON.—Atzo perretxiko-liburu batean irakurtzen ari nintzan galanperna perretxikoa Amanita faloides'en antzekoa dala...

BENTURA.—Nola naastu diteke ordea *Inpernu'ko Satan* ontua zeruko onto beltz ederrarekin? Ikusi orduko antzematen zaio. Utzi alde batera kezkek. Gure Martiñe'k ez ezik neronek ere txastatu ditut gaurko perretxikoak. Eseri zaitzte!

LETRADUA.—Zuri entzunda barrena lasaitzen asia zait eta jateko gogoia ortxe nunbait.

INJENIERO.—Ni ere barau nago ta gosetuxea...

DIPUTADUA.—Papereko berri txarra izan ez ba'ltiz!

ZENON.—Egunkariok ekartzen al dute iñoiz ezer onik?...

LETRADUA.—Orain esan duzu egia! Bazkal-aurre ta ondoan ezer irakurtzea txarra da!

BENTURA.—Bai, jaunak, bai! Orain ikusiko duzute egia zer dan. Emen dator gure zakur «Stalin» bizkor asko!

PRAISKU.—(Zakurra sokaz lotuta agerturik.) Toma! Stalin! (Tiraka barrura sartuaz.) Esan bezela bapoda dago!

BENTURA.—(Zakurra bizkarrean maitekiro igurtziaz.) Ator ona «Stalin»!

INJENIERO.—Baiñan benetan egia al da zuk bildutako perretxikoetatik jan duala?

PRAISKU.—Bai, jauna, bai. Egi-egia da. Martiñe'k perretxiko pizar guziekin sikuli-saltsa bat egin dio ta bai platerkada ona jan ere. Eta neskameak, nik eta nagusi jaunak ere zerbait txasta dugu eta emen gaude guziok «como si no».

LETRADUA.—Ez zagon ortaz geiago mintzatu. Egin zagon bazkari ta proetxu on!

GUZIOK.—Ori! Ori!

(*Eseri bitez.*)

BENTURA.—Zer esaten nizuten? Jaunak! Nere itzak sinistea merezi zuala uste dut. Nere morroi, sukaldari ta... zakurrak ederki erakutsi digute. Beraz utz alde batera kezakak ta jan lasai. Tira Prais-ku! Zoaz sukaldera ta esaiozu Martiñe'ri Perretxiko kazuela eka-ri dezala. Eta gero gañerakoak! Eta zakurra eraman zazu.

PRAISKU.—Bai, jauna, bai! (*Zakurrarekin sukalderuntz joanez.*) Goazemak «Stalin»!

BENTURA.—Eser jaunak eta otordua asi dezagun...

(*Guziok eseri bitez mai inguruan.*)

INJENIERO.—Asi baño lehen eskerrik bizienak eman bear dizkitzugu, Bentura, bazkari au gertutzen artu duzun lanagatik.

ZENON.—Onela da. Lana, neke ta arriskua... Zakurra, morroia, neskame polita ez ezik zere burua ere arriskuan jarri dituzulako guri segurtamen osoa ematearren...

BENTURA.—Arriskurik?... Baterez! Aldez aurretik seguru bait nintzan zer jaten nuan! (*MARTIÑE neskamea kazuela aundi bat perretxiko eskuan duala agertzen da. Mai erdian jarri beza esanez.*) On deizuela!

GUZIOK.—Eskerrik asko!

BENTURA.—(*Neskameari.*) Eta etxeke ardorik onena ere serbi zazu.

MARTIÑE.—Bai ortxe daukat gertu. (*Arasa'tik bonbilla artuta ardoa bana beza, bestek bitartean kazuelatik artzen dijoazelarik.*) Probetxu on!

(*GUZIOK jan-edanean leiatzen dira.*)

BENTURA.—Gustora ari zeratela ikusten dut. Gogoz jaten danak ez du kalterik.

INJENIERO.—Benetan gozoak daude... A zer nolako usaia darioten, gañera... Ez dut iñoiz oberik txasta...

ZENON.—Perretxikoak onak... eta gatzemaillea ez bait da okerragoa. Martiñe... ere ederki sartzen da.

(*GUZIOK gozoz jaten ari dira bigarren aldiz ere.*)



BENTURA.—Zer dio gure Letradu jaunak?...

LETRADUA.—Neroni, egia esateko ez naiz beñere perretxiko-zale aundi izan.

DIPUTADUA.—Legearen kontrakoak diralakoan ala?

LETRADUA.—Osasunaren kontrakoak ote ziralakoan beldurrez edo...

MARTIÑE.—(MARTIÑE *sukalderuntz dijoalarik.*) Ez badute ezer geiago agintzen?

BENTURA.—Ekarri zazu bai beste platerkada. Eta gero ez ahaztu kafe ona egiten.

MARTIÑE.—Bai jauna, bai, guzia prest daukat. (*Bijoa.*)

ZENON.—Ez da nolanaiko bazkaria, gaurkoa!

BENTURA.—Bestela ez nizuten otsegingo. Itxoin, itxoin!

DIPUTADUA.—Perretxikoen errezeta eman bear didazu nere emazteari eman dezaiodan.

BENTURA.—Oso erreza da. Sukaldariari paper batean jartzeko esango diot. (PRAISKU *sar bedi.*) Aizak, Praisku. Gero Martiñe'k perretxikoak maniatzeko errezeta papertxo batean ipiñi zala esaiok.

PRAISKU.—Ori ere egingo dugu bada. Baiñan bitartean, jauna (*Letraduari*), jan beza lasai ardo gorri ontaz ederki bustiaz, barrena berotuaz.

(*Ardoa serbi beza guztioi.*)

BENTURA.—Praisku'k arrazoi du. Perretxikoak jan eta gero barrua ondo busti bear da. Basoan sortzeko ere perretxikoak lenengo ezetasuna bear dute eta gero beroa. Edan zagun! (*Baso bat artuaz edan beza, beste bazkaldarrai ere orobat egin araziaz.*) Zuen osasunerako!

GUZIOK.—(*Edanez elkarrekin edontziekin topa egiñez.*) Topa! Urte askotan bizi dedilla gure bazkari emalle esku zabala! Topa!

(PRAISKU *kanpora bijoa. Ardalla zerbait atereaz.*)

BENTURA.—Eskerrik asko, jaunak. Nik ez dut merezimendurik! (*Eserlekutik jeikita ta itzaldi moduan.*) Perretxikoak illargi betean bildutakoak dira, gure baso ta oianaren emaitzak. Orretarako, Diputadu jauna, gure pagadi, gaztañadi ta ariztegiak zaindu bear dira, eta ez mendi guziak piñuz bete.

ZENON.—Ori, ori, aupa gure mendiak! Antziñako arbolez jantziak.

DIPUTADUA.—Alegiña egingo dugu.

(*Berriz basoak beteta oparo edan bezate gero ta algara ta alaitasuna sorturik. Ontan daudela MARTIÑE, sukaldetik, arnas estuka ager bedi otsegiñez:*)

MARTIKE.—Nagusi jauna! Ez bear aundia gertatu zaigu. Zakurra il da!

BENTURA.—Gora «Stalin»!...

GUZIOK.—E!

*(Bat batean eserlekuetatik jeikita beldurrak aidean elkarri begira arpegi luze itzik ezin asmaturik altxatzen dira.)*

BENTURA.—*(Altxa ta abiturik.)* Ez orrela izutu jaunak! Zer gertatu dan ikustera noa... Zaudete lasai!

*(GUZIOK BENTURA kampaora dijoala ikusiaz urduri dau-de ta bakoitza bere sabelaren gainean bi eskuak ipiniñaz, azkenerako mintzatzen asmatzen dute.)*

INJENIERO.—Entzun al duzute? Zakurra il da! *(Izututa.)* Bi ordu barru gerok ere ilko gera ez badugu erremediorik artzen.

ZENON.—Emendik oso bertara bizi da medikua. Goazen guziok arengana, Bereala, gañera!

DIPUTADUA.—Nik lenengo nere andreari telefonoz otsegingo diot nola nagon jakin dezan.

LETRADUA.—Baiñan galtzen dugun minutu bakoitzak gure bizia arriskuan jartzen du. Lendabizi goazen medikuarengana, gure urdailla garbi arazi dezan, barrua ustuz. Onek baizik ez gaitzakke salba.

INJENIERO.—Goazen bada, goazen! Aintxintxika, lenbaitlen.

ZENON.—Atozte nere ondoren medikua nun bizi dan ba-dakit eta.

*(GUZIOK korrika, sabelean eskuak dituztela kalera dirjoaz, antzeztokia unetxo batean utsik lagarik.)*

BENTURA.—*(Beste ate batetik laisterka sarturik.)* Zer da au? Nun dira nere bazkaldarrak? *(Bazter guzietara begiratuaz.)* Alde egin dute! Baiñan nora joan ote dira ain aguro? *(Otsegiñez.)* Praisku! Praisku!

*(Kampaora bijoa.)*

PRAISKU.—*(Sartu ala iñor ez dagola ikusiaz txunditurik gelditzen da.)* Emen ez dago iñor! Ez nagusi ta ez bazkaldarrak! Igesi joan ote zaizkit? Arranepola! Nik jasotzea uste nuan eskupekoa toki onera joan da! Txuri egin didate. Ez dute utzi ardo kondarra besterik. *(Erdi beteta dauden basotatik edanez.)* Edan dezadan, bai! Eiz ederra... Propinik ez dagon ezker... ta «Stalin» illa!

*(Edaten ari dala Nagusia datorrela ikusten du, zalapartan basoak bere tokian utzirik.)*



BENTURA.—(*Sarturik.*) Praisku! Zuri deika ari naiz, zure billa nabil eta ez duzu txintik ateratzen. Nun ziñan?... «Stalin» gizarajoa!

PRAISKU.—Emen, jauna! Gortu xamarra, ori bai!

BENTURA.—Bazkaldarrak nora joan diran ba aldakizu...?

PRAISKU.—Anka egin dute. Or ikusi ditut kale kantoian eroturik bezela aintxintxika zijoazela. Ez dakit nun ezkutatu diran...

BENTURA.—Orrek argitasun zerbait ematen dit... (*Beatza bekokian jarriaz.*) Geldi zaite emen, Praisku, ni etorri bitartean, telefonoz deitzera noa. «Eureka!». (*Bijoa.*)

PRAISKU.—«Stalin» gizarajoa! Ezin aztu dut. Mundu ontan ez da poz bizi aundirik... (*Bat batean.*) Bueno... aditu izan dut bazkaldarrak batzuetan eskupekoa plater azpian utzi izaten dutela. (*Plater azpi guziak alperrik ikertuaz.*) Jas! Orain ere kale! Txuri! Neretzako ez da iñun dirurik! Pobretako jaioa naiz. Noan, noan!

(*Bijoa. Kale aldetik antsi, oi u ta zinkuriñak entzun bit ez eta bereala bazkaldarrak banaka sar bitez.*)

LETRADUA.—(*Estu ta larri sabelean eskuak jarriaz.*) Alare! Libratu naiz! Ai ene! Nere tripako miña! (*Bere gorputza eserleku gañean etzanik.*) Iltzera nijoala uste izan dut.

INJENIERO.—(*Sarturik.*) Milla demonio! Diabru zikiña! Au al da barrua ustutzeko xixtema! Ia barru guztia lertu zitzaidan. Ai! Perretxiko madarikatuak!

(*Eserlekuan jarririk.*)

ZENON.—(*Sarturik.*) Ai amatxo! Ori esan, ori. Nere bizi guzian ez dudala geiago perretxikorik jango zin egiten dut. Nere oztzikara ta gorako okagarria... (*Gorakoa egiñez.*) O! Au nazka!

(*Bere burua sillaren gañera botiaz. DIPUTADU jaunrekin batera sar bedi BENTURA ere.*)

DIPUTADUA.—(*BENTURA'ri.*) Ez dizut ezer geiago esan nai. Ez kejaz eraso. Nik ez dut miñik nabaitzen. Beraz gaitzerdi. Zu ez al zera medikuarengana joan gu bezela?

BENTURA.—(*Txunditurik.*) Baiñan zertara joan bear nuan nik medikuarengana?...

INJENIERO.—Zure zakurra oñaze artean iltzen ikusi duzula ere ez!

LETRADUA.—Miñez lertuta ikusi ta gero!

ZENON.—Gutxienez esaiguzu zakurra nola garbitu dan, azkenean...

BENTURA.—Zakurra?... Oso errez. (*Guziok BENTURA'ri adi adi.*)  
Neskatxak sukaldeko atea zabalik utzia zuan eta gure «Stalin»,  
zapla! an dijoa kalera igesi! Ain oker ordea gaizto alena kamioa  
pasatzera zijoanean autokamion bat zetorren abiadura aundian eta  
buruan jota bertan zerraldo utzi du. «Stalin» gaixoa!

GUZIOK.—(*Arriturik.*) Beraz «Stalin» ez dute perretxikoak il?  
Pozoiak ez du zer ikusirik?  
— Ez betekadak?...

BENTURA.—Zer uste izan duzute bada?

INJENIERO.—Orain kontuan erortzen naiz. Nere sabela onik dagola.  
Perretxiko-jate gozoak ez zuala errurik.

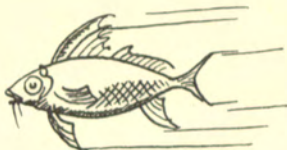
ZENON.—Neri tripako min eta gorakoa medikuak egin dit.

LETRADUA.—Zuri gorakoa ta neri... beerakoa... barrengo galtzak al-  
datzera joan bearko dut lenbaitlehen. (*BENTURA'ri.*) Zuk ez al  
duzu ezer?

BENTURA.—Ni ez bait naiz alperrik, bear ez danean, sendagillearen-  
gana joaten... Zer dan ori bai bait dakit. Perretxiko-jateak on  
egin dit.

DIPUTADUA.—Bai! Ea errezeta ematen didazun nere andreari erakus-  
teko. Au izan da au perretxiko-jatea!

(*Argia itzali ta oiala bera.*)





## AKATSBAKO GIZONAREN HERIOTZA

## LEHENBIZIKO PARTEA

## I

Nati gogaituta zegoan. Goiz guztian egon zan etxeko lanak egiten eta etzuan bukatu arratsaldeko laurak arte. Orain, zorionez, Blanquita ta beste lagunengana joateko ordua zan.

Etxeko gizonak!... kaiku galantak!... Utzi arropak nolanihi, danak tximurtuta, eta emakumak bethi eurek zikindutako gauzak garbitzen eta plantxetan. Sekula jakin ez non uzten dituzten gauzak, eta gero «ama! ezin dot topeu hau!», «Nati, ikusi dozu hori?», «nun ethe dago bestea?»... Egon emakumak egun guztian etxea garbitzen, ethorri gizonak eta dana zikindu euren tabaco beltzaren errautsaz eta ondakinez. Euria danean heldu kanpotik basaz betherik, zapaldu leku guztietatik, eta dana buztinez lohitu... Noiz arte jasan behar hau dana Jaungoiko maitea?

Eskerrak orain Blanquitagaz oso differentea izanen zala dana. Bi neskeen arimak biritxiak ziran, eta hitz egin behar ere izan gabe oso ondo ulertzen ziran elkarrekin gauza guztietan. Bati ongi iduritzen zitzaiona seguru besteari be ondo idurituko zitzaiola, eta batentzat txarra zana, seguru bestearentzat ere gaizki egonen zala. Etxeko gizonen astakeriekin kaskezurreraino asetzen zanean, gaur asetu zan bezela, Blanquita arkitu baino ez eta umore txar guztia aienatzen zitzaion.

Zer zeukan Blanquita'k berekin ibilteaz gizonak utzitako gusto txarra khentzeko? Etzegoan gizonak emandako lanean erru guztia. Blanquita'k etzion laguntzen gizonak emandako lana egiten. Euren

izakerea eta mundua ikusteko modua zan amorrurik handiena ematen ziona. Blanquita'k berak bezela ikusten zuan mundua.

Etzan ibiltzen Blanquita ardantegirik ardantegi, ardo beltzeko basoak glu glu edaten etxeko gizonak bezela, gero ardo usain higuin-garria arnasetik zeriola. Edaten zuan bai noizik behin cocktail'en bat, bainan ez ardantegietan, *cafeteria* aphainetan baizik, eta ez edatearren, edariaren gustoak bultzatua, jende handikien arte egotearren baino; eta ez glu glu edan, basoa utzi eta irten; astiro eta tantaka baizik, esku politak erakusteko moduan, azkazal pintatuekin. Erretan zuan noizik behin zigarrotoren bat, bainan ez tabaco beltz higuin-garrizkoa, *Camel* eta *Chester* baizik, eta ez khea iretsirik, sudur-zilhoetatik edo ahotik atherateko edozelan, hitz egiten dualarik, ahotik txirristada mehe batekin baizik, urrutira, beste aldera arin begiratze-ko, ezpaitzian atsegin tabacoaren khea. Etzuan erretan gizon kaiku eta kankailuak bezela, tabacoaren gustoagaitik, eskuak eta besoak aphainki erakusteko baizik.

## II

Blanquita'nera heldu zanean, lau ta erdietan, Trini be bai arkitu zuan. Pozik zauden neskak elkarrekin eta berehala hasi ziran hizketan hirurak batera:

«*¡Ola Nati! Pero qué guapa estás con ese peinado nuevo...*»

«*¡Ola querida! ¡Qué bien te ha quedado por fin la falda...*»

«*¡Pero Trini! ¡Qué vestido más bonito llevas! ¿Dónde te...*»

Gizonek, batez ere etxeko gizonek (kaiku alenak! kirten handiak!) banan bana egin behar dute berba gaxuek, eta batek diona entzun eta erantzuteko, ixil-une luze edo labur bat egin behar izaten dute gehienetan. Gure neskek etzuten denborarik galtzen halako ixil-une-kin, ez ta besteak esaten duana entzuteko be. Entzun balu gizonen batek euren hizketaldia, eluke adituko ezer ere, txorien txorrotxioen antzeko soinua nahasi batzu baizik. Bainan gizonen adimendua eta emakumena oso differenteak dira. Hasi lau ta erdietan eta seirak arte egon ziran gure neskak hizketan hirurak batera gelditu gabe. Bakhoitzak beste biek esandako hitz bakhar bat ere galdu gabe. Bide batez, azkazalak pintatu eta gehiegizko ile guztiak khendu zituzten bekainetatik.

Seiretan kalera athera ziran. Orain etzuten hitz egiten lehen bezain arin, eta ez hirurak batera, txandaka baizik. Hitzen guttitzearrekin farrak ugaritu zitzaizkien eta etzitzazkien pasatzen hiru minutu



hi hi hi hasi gabe, kalea alaiturik txoriak bezela. Batzuetan hirurak farrez ithoko zirala ematen zuan.

Orduko barre-algarak sortu-arazi zituzten golpetatik handienak baxharrik ipiniko ditugu hemen.

Huna bat: Trini'k platanu-azal bat zapaldu eta irrist egin zuan erori gabe.

Huna beste bat: Hizketan zegoalarik, mihia nahasi eta Nati'k Blanquita esan beharrean bankita erran zuan uste gabetarik.

Beste golpeak etziran hain barregarriak, etzuten hauen besteko gatza, eta eztute merezi idazterik.

### III

Bederatzietan, pasi-lekura joan ziran.

Denbora hartan, Manu izeneko arlote bat zebilen Nati'ren atzetik, beronen kalterako, ikusi be ezpaitzuan nahi.

Hirurak pasi-lekura heldu ziranean, Manu agertuko othe zan bildurrarekin, Nati erdian zoan. Bira batzu, eta horra non agertzen dan muthila. Gaxuak suberterik ez, eta Trini'ren ondoan ibili behar.

Minutu batzu eta euria. Jendea arkupetara eta gure gazteak *cafeteria* batera.

Manu, Nati'ren etxeko gizon kaikuen antzekoa zan. Etzan *cafeteria* bere tokia, ardantegia baizik. Eta Nati'rentzat bera ethortea zerrua ilhuntzea zan. Lotsatuta sentidu zan Manu'k euskaraz hitz egin zionean *cafeteria*'n bertan jende guztiaren aurrean. Hortan ere etxeko gizonen modukoa zan. Alperrik erantzuten zion bethi erderaz. Euskaraz egin behar *cafeteria*'n ere, jende aphairen arte! Kaiku alena! Eskerrak eman zizkion Jaungoikoari joan zanean.

Berak erraiten zuan bezela, Manu'k arratsalde asko ondatu zizkion, bainan etzion Nati'k inoiz arrera onik egin eta gero ta guttiago agertu, gero ta guttiago agertu, eta azkenean bakean utzi zuan.

### IV

Arpegi berri batzu ziran Arrigorrieta'n uda hartan, eta euren arte, gizon gazte ta apha in batena: Jose Luis Lopez'ena. Hogeitahamar bat urtheko gizon aberatsa, dirua bethi bon bon gastatzen zekiena, Lopez Bilbo'n bizi zan. Bera ta Nati laster sentitu ziran elkarrengana deituak eta hasi zan gure gizona hiru neskekin ibiltzen. Manu baino zorientsuagoa, Lopez'ek etzuan arkitzen bere gustuko neskea besteen erdian, ezkerrean edo eskuman baizik eta, beste neska biak deskuidatu, eta Nati'gaz baxharrik arkitzen zan sarri.

Etzuan ezagutu Lopez'ek bere bizitza guztian Nati'ren antzeko neskari. Finantzak ziran bere zaletasunik handiena, eta Nati eza-gutu arte, gai huntaz hitz egiten hasi baino ez, eta berehala aspertzen zitzaizkion neska guztiak. Bainan Nati ez, Nati'k dana entzuten zion arnasik hartu gabe eta aho zabalik, zeaztasunik ttikiena be ez galtze-ko. Beste neska guztiak ezin ezin zutena ikusten zuan neska zoli harek: finantzen interes izugarria. Etzan ez bera, beste neskeen antze-koa. Hasten zan Lopez:

«*La supresión del exceso o el déficit, debe tener inevitables repercusiones sobre la situación de la balanza de pagos...*»

Eta Nati adi adi egoten zitzaion hitzik ere galdu gabe, komeni zanean buruaz baietz edo ezetz eginik, eta zerbait muthilak gauza henditizat esaten ziola igarten zuan bakhoitzean, nahiz arpegian, nahiz esateko moduan, «*¡Hay que ver!...*» egiten zuan, begiak eta ahoa oraindik gehiago zabaldu ta burua gora ta behera, gora ta behera astiro astiro eraginik.

Pozik zegoan Lopez Nati'gaz. Egia esateko, etzuan inoiz topau berelako neska sakonik, ez ta berak zeukan bezelako erreztasuna zuenik finantzetako gauzak ulertzeko ta maitatzeko. Eta benetan, berak uste zuan baino sakonagoa ta zoliagoa zan Nati oraindik. Jakin halu berak esaten zuanaren haria hain ederki jarraituarren, Nati, bere kolkorako, «Nolako begi politik dauzkatzun!» eta «zeinen ederra duzun abotsa» denbora guztian pentsatzen zegoala, etzitzakean harri-tuko gutti.

Nati'rentzat Lopez printzipe, edo ametsetan ikusitako gizon mo-dua zan. Nolako kontrastea etxeko gizonekin! Zelako aurkatasuna Lopez'en hizkera ta bizimodua etxeko kaikuenarekin!

Pagoa baino zuzenagoa, bethi janzki berri ta zapata distiratsue-kin, bizerrak ondo ondo khenduta, Lopez'ek ederki zekian neskei atsegin zaizkien gauzak esaten, erdera aphain batean. Erretan zuan bai, bainan ez tabako beltz higuigarria, *camel* baizik, eta zigarroto bat biztuten zuan bakhoitzean gasezko su-emaile polit berri berria atheraten zuan. Edaten zuan bai noizik behin, bainan etzan joaten ardantegietara ardo arruntaren edatera, bar aphainetara baizik, *ver-mouth* edo beste hunelako gauzen bat hartzeko. Gainera beribil eder bat zeukan, *Opel Kapitän* bat, eta berez elegantea dan gizona Adonis bat bilhakutzen da hunelako beribil batekin.

## V

Uda hartan joan-ethorri asko egin zituan Lopez'ek Arrigorrieta'ra bere automovilean, eta beste neskari ezpailegoan, Nati'rekin bakhar-rik ibiltzen zan bethi. Halaz ere, udarako egunaldi onak bukatu or-



duko etzion oraindaino itandu neska-muthilen arteko galderarik garrantzitsuena.

Manu kaikua iduritzen bazitzaion Lopez ezagutu baino lehen, orain ia ia eskeko baten itxuragaz ikusten zuan bere lehenbiziko jarraitzale gaixua. Ez Nati'k diruari ajola gehiegi ematen ziolako, beste eritziakaitik baino. Eztugu erranen etzala ezer dirua Nati'rentzat. Bazekian berak zuhurra izaten, behar zanean. Edozeinek beste sentitzen zuan Nati'k neskek izan ohi duten lukurreria euren dirua gatzatzeko, eta neskekin baxharrik zegoanean graziosea edateko gogoa baino ezpazuan, bazekian *whiskey* edo *cocktail*'en bat eskatzen muthilen batek ordainduko zuala ikusten zuanean. Bainan etzekian kalkulatzeko. Nahikoa zan bere ustez muthil batentzat aberatsen itxurekin agertzea. Harrigarria da hunelako gauza bat gerthatzea finantzeko hain erreztasun handia duan neska bati, bainan hala zan. Jendearen iritzia zan dana beretzat, batez ere beste neskeen iritzia. Etzuan maite dirua diruak daukan zeragaitik, bere adimena etzan iristen horraino. Ulertu ezinezkoak ziran zelanbait kantidade handiak beretzat. Bainan etzuen nahi izanen inundik inora be, beste neskeen atzean gelditzerik senargaiaren arazoan. Ematasunean zegoan bere harrokeri guztia, eta senargai-ona-arrapatzeko-indariak ematen zuan ematasunaren neurria beretzat. Baten batek ipini zion aberastasuna senargai onaren ereduari beharrezko bertute edo zeren artean. Hunegaitik zan ajola handiko gauza, bere senargaiaren besteak baino aberatsagoa izatea. Esandako ereduak sudur handi bat eduki balu, bere senargeiaren sudurra hesteenak baino luzeagoa izan beharko litzakean. Eredua ikusita, Manu oso atzeratuta gelditzen zan Lopez'en aldean senargai onaren gaindegitik. Eta pentsatzen zuanean aphur bategaitik etzala konpondu Manu'gaz!... Behin baino gehiagotan sentitu zuala barrengo bihotz-taupada samurra, bere mespretxuak aintzakotzat hartu gabe Manu atzetik eta atzetik zethorkiola ikusirik!...

## VI

Igande euritsu batean berri pozgarri bat ekarri zion Trini'k Nati'ri: Lopez Arrigorrieta'n zegoan. Goizean ikusi zuan. Hain zuzen ere, X'eneko jatetxe aurrean zegoan bere Opel urdina.

Asko poztu zan Nati hau jakinik, bainan lotsatu egin zan eta etzan agertu, ez pasi-lekuan, ez ta *cafeteria*'n ere. Lopez'ek atzera joan behar izan zuan Bilbo'ra neska ikusi gabe.

Egun gutti barru eskutitz bat hartu zuan Nati'k bere bigarren jarraitzaleagandik. Berriz ethorriko zala hurrengo igandean eta ezpazuan ikusten pasi-lekuan edo *cafeteria*'n, etxera joanen zitziola bilha.

Esandako eguna heldu zanean Lopez'ek, bestetan Manuk bezela, erdian arkitu zuan Nati, adiskide bana alboetan. Zerbait errez errez lortzen baduzu, gauza merketzat edukiko duzu. Hau oso ondo dakite neska guztiek. Baina hunela luzaroen ibili gabe, egon ziran elkarrekin eta Lopez'ek eskatu zion azkenean bere emaztegaia izateko.

Orduan hasi ta egunoro hartzen zuan Nati'k eskutitz bat Lopez' engandik aste-egunetan, eta igande guztietan egoten zan Opel urdina X'en jatetxe ondoan geldituta.

Lopez zoriotsua zan Nati'rekin, batez ere egunaldi onaz erregebidetik, bere urhats laburrak tiki taka entzuten beragaz zebilelarik, eguzkiaren azken distira gorrixkek neskatil lirainaren arpegi ta ile ederrak kolore aberatsekin aphaizten zituztelarik. Eta ikusten edo entzuten zuana baino sakonagoa zan bere zorientasunaren iturburua: ajola handiko gauzetan orai arte gizon ixil ta bakhartia, etzuan gehiago gorde behar bere oldozmenak barruan. Neskatil hau etzan besteen antzekoa. Ematasun zoragarria izanarren, barru barruan bere antzekoa zan. Berdin berdinak ziran bien zaletasunak. Nati'rentzat, beretzat bezela, finantzak eta ekonomia ziran munduko gauza guztien arte jakingarrienak.

Etzan makalagoa Nati'ren zorientasuna. Etzitzaizkion batere ajolik finantzak edo ulertu ezinezko traste hastun hoik. Entzuten zion dana adi adi, hori bai, baina burua beste gai batean zualarik. Oso erreza zan beretzat, garaian eta komeni zan bezela, bai edo ez esatea; berez irteten zitzaion, apropos saiatu gabe. Nati'rentzat Lopez'en baritono abotsa entzutea zan pozgarriena, ajola gutti ulertzen ezpazion, eta finantzetako gauzek ihes egiten bazioten, igarten zion oso ondo, bere begira egon gabe, eguzkiaren disdiren efectoa arpegi ta ileetan zaintzen zegokicnean, zer pentsatzen zuan, bere edertasunaren omenez ixiltzen zala une labur hartan. Igarten zion oso ondo be, noiz nahi zuan baietz edo ezetz esatea, edo harrituta gelditzea. Finantzetako gauza guztiak ondo ondo ulertu balitu, etzukeen eginen besterik.

Hain ongi konpontzen diran senar-emaztegaien arteko gauzak zuzen zuzen joaten dira euren bidetik, eta urthebethe igaro gabe, udako igande batean, hasi zan aphaiza pulpitutik euren ezkondeiak botaten.

Lopez'en ama Madrid'etik ethorri zan kapel berri betekin. Egia erraiteko kapela ezeze, beste gauza guztiak ere berriak zekarzkin, baina kapela zan zelanbait ohargarriena.

Bazkaldu zuten denek bezperan Nati'nean, denek egin zuten par gatzbako athermaldi guztiakin, saiatu ziran erderaz Nati'neko gizon kaikuak, eta pattarra ta kafia hartu ostean, bostak arte egon ziran hizketan.

Lopez ta bere ama joan ziranean, hasi ziran Nati'nean gauzak



atontzen biharamunerako, eta lo guttiko gau luzea igaro ta, heldu zan azkenean egun handia.

## VII

Aitari besotik helduta Nati elizako athartean agertu zanean danak zauden bere begira. Han zegoan Lopez ere amarekin, bainan inork ere etzuan ohartzen; begi guztiak, nahiz gizonenak, nahiz emakume-nak Nati'rengana zuzenduak baitzauden.

Gizon bat eta emakume bat elkarrekin lotzeko badira be, esan liteke ia ia emakumentzakoak baxharrik izaten dirala ezteiak. Ezkontzeko sakramentua sortua izan arte gizona, lotsabako izugarria berez, lasai lasai zebilen, bentaja handi batekin jαιο zala-ta. Gero dana aldatu zan. Zer da hori txo? Emakume hau semez betheta utzi ta gero *si te he visto no me acuerdo* ta beste berri bat bilhatu? Ez! ez!... athor hunat hunen ondoan bethiko egoteko.

Hunegaitik Blanquita'k eta, etzuten esaten «Lopez eta Nati'ren ezteiak», «Nati'ren ezteiak» baizik, eta hala esaten da gehienetan. Senargaiaren ajola egun huntan bigarren motazkoa izaten da, detalle bat baxharrik emaztegaiaren aphaingarrien artean, behar bada ajola handiko detalle bat, bainan ez detallerik nagusiena, ez mantalinaren besteko ardurazkoa esate baterako. Arinago ohartuko litzake mantalinaren faltea senargaiarena baino, duarik gabe.

Blanquita'k eta, azken ezteietatik gordetako kapelak athera, eta dotore dotore agertu ziran elizan. Etxeko gizon kaikuak ere etziran gaizki portatu: danak agertu ziran korbatekin: danak, bai ta aita be.

Lopez'ek oso ondo betho zuan bere beharra. Geldi geldi egon zan belhauniko meza luzea eta sermoia entzuten, eta ederki erantzun zion aphezari ohiturazko galderak itandu zizkionean, ezkontza-orniak (hama-hiru txanponak) eta erhaztuna garaian atheraten ahaztu gabe. Nati'k ahopetik erantzun zion aphezari eta baxharrik ondo ondoan zaudenek entzun zioten.

Elizkizuna bukatu zanean hasi ziran atheruntz ezkonberriak eliza erditik, organuak Mendelssohn'en ezkon-martxa jotzen zualarik eta Nati'k etzion egin behar izan bere senar berriari emazterik gehienek euren gizonen egin ohi dioten lehenbiziko oharra: zuzen zuzen ibilteko. Pagoa baino zuzenago baitzabilen ohituraz bezela.

X'eneko jatetxean hartu zuten bazkaria. Berrehun bat lagun exeri ziran hiru mahai luzeetan, bi paraleluak, bestea zeharka bien artean leiho ondoan, eta mahai huntan erdi erdian, lau pisuko eztei-pastel handi baten gerizpetan ezkonberriak.

Ezkerreko mahaian Nati'ren lehengusuak, euskaraz denbora guztian. Nati'k ere euskaraz egin zuan eurekaz. Eleganteago agertzearren

edo, hasi balitz erderaz eurekaz, leihotik kalera botako zuketzen noski, eztei-janzki zuria ta dana; hek etziran ibiltzen aiko maikotan. Saiatu ziran halaz ere euren erdera mordolloz Lopez'ekin. Etzuan beronek par gutti egin halako erdeldun-berri jatorren erderarekin.

Gero musikeruak sartu ziran euren trasnakaz. Atzeratu zituzten alkiak eta mahaiak eta hasi zan musikea. Hasieran ezkonberriek bakharrrik egin zuten dantzaz (Lopez'ek oso ederto egiten zuan) eta gero denek.

Jendeak ohartzen etzualarik, joan egin ziran biak inori agur esan gabe.

Gero etxera Lopez'en beribilean, Nati'k beste arropak janzteko Jatxi maileta eta aurrera. Lopez'ena lehendik zegoan sartuta maileta-tegian.

Eta orduan, rriiin rrraaan, hasi zan beribila eztei-ibilaldiaz.

Biak zauden pentsatzen bizi-modu berri bat hasten zala eurentzat. Lopez'ek albokera-zko begitada bat bota zion bere emazteari eta berau, bere begira, irrinoa ezpainetan, gorri gorri jarri zan. Gizonak esku-maz besarkatu ta bere ondora ekarri zuan, eta Arrigorrietako etxeak atzean gelditu ziranean, burua senarraren bularraren gainean, ikusi zuan Nati'k zelan luzatzen zan argizko arraia berdea volante-pean, orduko 90 kilometroko seinalea iritsi eta pasatu arte, baina etzan bildurtu, velozidaderako bildurti handi bat izanarren. Atsegin zitzaion hunela joatea, haur bat bailitzan, senarraren maitasunezko bihotz-taupada handiak dranga dranga entzuten, bere esku sendoak volantea erabilten zualarik, eta etzitzaken ikaratuko arraia berdeak, eskumaruntz luzaturik, velozidade handiak markatzen hasi balitz ere, hain seguru sentitzen zan Lopez'en besoak oratzen zualarik.

Lopez'ek ordea bildur izugarria pasatu zuan, Nati hunela zegoala poz pozik arraia berdea zaintzen. Fraaaaa... egin zuan klaksonak *reprise* handiko beribilak camioi bat pasatzen zualarik, eta ozta oztan camioia atzen utzi eta oraindano bidearen ezkerretik zebilelarik, hara non agertzen dan beste beribil bat aurreko kurbatik. Ezin zuan frenatu, eta eskerrak otu zitzaioa akzeleratzea, beribilaren *reprise* handiaz baliaturik. Bestea ondo ondotik igaro zitzaion aphur aphur bategaitik ikutu gabe. Bihotzak dranga dranga egiten zion taupada izugarriekin, bildurraren bildurrez, eta bekokia izerdiz busti zitzaion. Begiratu emazteari, eta tranke tranke, arraia berdea zaintzen, irrinoa ezpainetan.

Gero ta beribil gehiago arkitzen zituzten Bilbo'ra hurbiltzen zialarik eta astiroago ibili behar izan zuten. Bilbo igaro eta Ubide'tik Araba'runtz, eta berriz hasi ziran gero ta arinago.



## VIII

Gasteiz'en Hotel F.'ra. Erlojuak zortzirak markatzen zituan sartu ziranean.

Biak batera lotsatu ziran euren gelako athea zabaldu ta ohe baxarra ikusi zutenean.

Ibili ziran lasai lasai hiri baketsu eta baxhartian, Lopez hizketan gelditu gabe.

Apal-orduan hotelera. Edan zuten *champagne* botilla bat aparierekin, eta euren gelara.

Lopez bainuan sartu zan, Nati artean baxharririk utzirik, eta janzkiak erantzi ta pyjama jantzi ostean, zigarroto bat erre zuan, emazteari denbora emateko. Azkenean sartu zan, bainan ez athea tan tan jo gabe.

Nati ohean zegoan. Lopez'ek khendutako athorra ta janzkiak arasean gorde zituan.

## IX

Etzan gaizki portatu Lopez gau hartan, ardura handiko gau hartan, eta Nati lehen baino pozago zegoan berekin. Bainan oso ondo be ez. Nati ezpazan konturatzen ere, etzan portatu izugarri ondo. Etzan gerthatuko gero gerthatu zana, baldin Lopez orduan izugarri ondo portatu balitz. Emaztea aho zabalik edukiko zuken bethiko.

Khondatzen dute, bazegoala behin gazte pare bat, elkarrenganako maitasun izugarria sentitzen zuana. Neskeak Ana zuan izena, eta maitaleak Raul. Maitale erromantiku guztiek, Erdal Herrian, Raul dute izena. Oso gazteak ziran: muthila hemeretzi urthekoa eta neskea hamazortzikoa. Bethi zebiltzan elkarrekin, euren zereginek baxhoitza bere aldetik eroaten etzituztenean. Gabaz neskeak goiz joan behar izaten zuan etxera, eta elkarrekin espirituz luzaroago egotearren, izar bat hautatu zuten eurentzat, eta biak egoten ziran izar haren begira oso berandu arte.

Bainan Raul'en osasuna, maitale erromantiku guztiena bezela, etzan oso ona. Bularretik zegoan, eta gizagaixoa hil egin zan, hogeiterteko adina iritxi gabe.

Senargaia hil zitzaion egunetik Ana'ren alaitasun guztia aienatu egin zan, dirua zor dizun adiskide baten modura. Etzuan jaten ia ezer, etzan joaten lagunekin, eta sardin siku bat baino argalago jarri zan. Baxharririk, inork ikusten etzuala, ordu asko egoten zan zerura begira hodei gabeko gauetan, Raul'ekin hizketan, erranikako izarrari so.

«Raul» esaten zion hildako senargeiari, «ni zurea naiz eta enaiz sekula izanen besterik inorena».

Ana'ren gurasoak etsituta zauden. Ahaleginak egiten zituzten neskea alaitzeko, bainan dana alperrik.

Azkenean, urtheak joan eta ikusirik euren alaba maitearen edertasun guztia alperrik galtzen zala, deitu euren gelara, itxi athea, eta sermoe luze bat botaten gerthatu zitzaizkion.

«Nere alaba maitea», hasi zan aita, «gu ezкера bethiko. Hilten geranean, zer eginen othe duzu?... Saiatzen gera zu alaitzeko ahaleginak egiten, bainan alperrik. Raul hil zan egunetik eztuzu egin besterik negar baino. Eztaukazu ganorarik ezertarako: ez jateko, ez beste neska guztiak egiten dituzten gauza guztiak egiteko. Saiatu gera zure adiskideak etxera ekarten, muthil berriak ezagutzeko okasioak bilhatzen zuretzat; zinera, dantzategietara, toki guztietara zu joanarazten... eta zu bethi berdin, inori jaramonik ere egin gabe, ezertan ere gustorik arkitu ezinik... Ez al duzu ikusten oinazez bethetan gaituzula hunela? Eztagola gehiago alaitasunik guretzat, gure alaba bakharrarentzat eztagonean?... Hunela jarraitzen bazera azkenean ama ta ni be denbora baino lehen hilgo gerala?».

Aita hizketan egon zan denbora guztian, amak «hip!... hip!... hip!» egiten zuan negarrez, begiak eskuzapi batez estaldurik, eta hitz hauk esan ostean, ixildu egin zan aita une batean, amaren negarra entzuten uzteko, eta bide batez, eia alabea bere hitzekin biguntzen othe zan ikusteko.

Orduan Ana, negarrez hasi zan bera be, eta amagana joan zan, besoak zabalik.

Minutu batzutan egon ziran emakume biak elkarren besoetan lotuak, eta elkarren leian negarrez, eta artean aita ixil ixilik.

Noizik behin, emakumeen mukuek tzuuuust egiten zuten barrura, eta gero fraaa fraaa eskuzapietara, eta gela hartan etzan entzuten beste zaratarik.

Negarrei beharrezko denporea utzi ostean.

«Ana» jarraitu zuan aitak, «agerian dago eztuzula gehiago zure gustuko gizonik arkituko. Gizonik galantena eta isats bat berdin berdin zaizula zuri. Holan egoteko, ze ardura zaizu edozein gizon batekin ezkontzea? Eta maitasun gabe ezkontzea baino neska-zahar gelditzea nahiago baduzu zuk, askoz pozago bizi eta askoz trankilago hilgo geintzake gu, baldin geuk bilhatutako gizon onrradu batekin ezkonduko bazina. Hara... gizon on batek, gure konfiantzazko gizon zintzo batek, langile fina eta aberatsa bera, zurekin ezkontzea eskatu digu. Badaki berak eztuzula maite, eta eztauka gero maitatuko duzun itxaropenik ere, bainan bai emazte ona izanen zintzakela, eta orain baino hobeto biziko zintzakela berekin. Ana laztana... badakizu nola



maite zaitugun gurasook, eztugula alaitasunik sentitu zu negarrez hasi zineanetik. Arren maitea! ezegiguzu ukatu azkeneko poz hau, ezkon zaite gizon horrekin!»

Ana'k etzuan susmatzen nor izan zitekean bere gurasoek bilhatu-tako senargai hau, eta ajolik ere etzitzaion. Etzuan nahi euren atsekabea gehitzerik, eta poz handia hartuko zutelakoan, baietz esan zien.

Senargei berria etzan Raul'en antzekoa, ez ta hurrik eman ere. Bartolo zuan izena (Bartolo izenekoan arte ezta inoiz arkitu bat ere, erromatiku itxurak dituenik). Morrosko handia, lodi xamarra, etzegoan geixorik, ez bularretik, ez inundik ere. Etzekian gauza politak esaten Raul'ek bezela, eta on ona bazan ere, astokillo xamarra ematen zuan.

Bethiko izarrari begira gau hartan.

«Raul maitea!» erran zion Ana'k bere bethiko maitatuari, «badakizu zuk ni bethi zurea izanen naizela. Parkatu egidazu arlote hunekin ezkontzen banaiz, derrigor izan dut gurasoen atsekabea ez gehitzeko ta. Gorputzez berekin lotuta egotea beharrezkoa izaten bazait ere, nere arimea bethi izanen da zurea eta gauoro hitz eginen dut zurekin bethi bezela. Agur Raul maitea, bihar arte» eta leioha itxi zuan.

Ezkontze-aurreko egunean ere, Ana'k berriz agindu zion Raul'j, berea izan ezik etzala inorena izanen. Eta berriz esan zion «bihar arte maitea» leioha isten zualarik.

Ezkondu ziran ba biharamunean, eta gabeen, oso *ondo* saiatu zan Bartolo. Hain ondo ze, ahaztu egin zitzaion ia Ana'ri leioha zabaltzea Raul'ekin hitz egiteko.

Gero, Bartolo lo zegoalarik, orhoitu zan Raul'ez, eta joan leihora, ta zabaldu zuan. Begiratu bethiko izarrari, eta

«Raul?» deitu irrino burlati batekin, mihia athera, ta «llll...» egin zion. Itxi leioha kris kraus, eta etzuan gehiago zabaldu inoiz berekin hitz egiteko.

Etzan saiatu Lopez Nati'rekin, Bartolo Ana'rekin bezain ondo. Ez ta hurrik eman ere.

## X

Biharamunean oso berandu jeiki ziran. Euren gelatik jatxi orduko bazkalordua zan.

Arratsaldeko lauretan Madrid'untz beribilean.

Errege-bidea bakhartiagoa zegoan orain eta argizko arraia berdeak orduko 120 kilometroko seinalea pasatu egiten zuan gehienetan. Batzuetan hizketan hasten ziran, eta orduan astirotoago joaten ziran, bainan azkenean ixildu, ta marka guztietako beribilak atzean uzten hasi ziran. Madrid'era heldu orduko etzan egon bide guztian be-

ribilik, atzeko argi gorriak erakutsi ostean Opel'enak ikusi behar eztituanik.

Ibili ziran Madrid'eko *sala de fiestas* edo jai-aretoetan, Lopez etxean bezela mugitzen zan toki eleganteetan eta, berriz esan behar dugu, oso ongi zekian dantzan. Nati'k pentsatzen zuan bere senarra akatsbako gizona zala, eta hau beretzat zoriontasunezko iturburu amaigabea zan.

Madrid'en bi egun-igaro ostean, utzi beribila garaje batean eta Mallorca'ra joan ziran avioiz.

Nati etzan inoiz sartu avioi batean orduraino eta bildurtuta zegoan. Geldi geldi egon zan exerita avioia beribil baten moduan zoala ibil-bide zuzenetik, azkeneraino heldu ta bira egin arte. Aphur batean geldituta egon zan, eta neskea orainan ikharatua eia zer gerthatuko othe zan igarri ezinik. Lopez autobusean bezela zegoan trankil trankil, eta jenderik gehiena be berdin. Galdetu zion Nati'ri eia pozik othe zegoan eta neskeak etzion erantzun ezer, gorra bailitzan. Hasi zan pilotoa motorrak akzeleratzen zarata bildurgarri batekin, eta ikharatu egin zan avioia indar izugarri batek bultzatua, eta bat-batean, zoratuta lez, hasi zan ibil-bidetik oineztua baino arinago, eta borratu egin zan arin arin atzeruntz, leihoetatik ikusten zana. Nati othoitzka hasi zan, eta badirudi denbora baino lehen damutu zala etxetik joateaz. Avioiaren salto batekin, ihes egin zuan lurra azpitik. Bainan laster iritxi zuan avioiak bere kurtzeroko goratasuna eta motorren zaratea zunburrun trankil bat bilhakatu zan. Hasi ziran avioi-neskak harat-hunataka irrino alaiekin, eta euretako batek galde egin zion Nati'ri eia ongi sentitzen othe zan, eta baietz. Jendea aldizkari eta liburuekin hasi zan etxean bezain trankil, eta Nati be baketu egin zan azkenean arriskua pasatu zalakoan.

Etzitzaien iduritu denbora asko igaró zanik Mediterraneu itsaso urdin urdina azpian ikusten hasi ziranean. Laster ikusi zuten Mallorca ugartea bere arkaitz latzekin. Hasi zan avioia beheruntz eta agertu ziran etxeak eta Palma'ko katedrala portu ondoan. Azkenean errobedek lurra ukutu zuten. Mallorca'n zauden.

## XI

Hotel alai ta polit batean hartu zuten ostatu eta heldu bezain laster sentitu zuten ugarte harek darion bake ta lasaitasuna.

Hoteleko muttikoak hartu zuan pisu guttiko maleteta taxitik, semar-emazte berriak atzetik, eta danak igo-tramankulura.

Euren gelatik itsaso urdina ikusi eta entzuten zan. Leihoa zabaldu ezkeru usaina be hartzen zitzaion.



Baten batek tan tan jo zuan athea eta derrepente askatu zuten elkarrekiko besarkada estua, pekatu egiten arkitu balituzten bezela, eta sartzeko esan baino lehen Nati'k ileak konpondu zituan eta senarrak sama-korapiloa, eta biak exeri ziran jezarleku banan elkarrengandik urrun aldizkari bana harturik. Lehengo muttikoa zan. Paperak zekarzkin, mesedez biharko utzi gabe bethetako.

Ahaleginak egiten zituzten ezkon berriak zirala disimulatzeko bainan denek igarten zioten. Hoteleko neskameek ia burlazko irrino batekin begiratzen zituzten. Jan gela handian aspalditik ezkon dutako senar-emazteen itxurak hartzearren ia jaramonik ere etzioten egiten elkarri. Bainan gero ezkonberriz mukurru paratu zan aretoa, denek elkarren eskuak mahai azpitik maiteki oratzen eta orduan berri ahaltgetu ziran eta berehalaxe hasi ziran eurak ere maitasunezko begitadekin.

Ibili ziran gero elkarrekin toki askotan eta gehienetan ezkonberri inguratuak. Egunaldia ederra zan, eta herri hartako vista guztiak izugarri politak iduritu zitzaizkien.

Apaldu ostean nekatuak oheratu ziranean oso zoriontsuak sentitzen ziran biak.

## XII

Biharamun goizean Nati harrituta gelditu zan. Senarra ikusi zuan gimnastika egiten leiho zabalduaren aintzinean esnatu zanean.

Joan zan azkenean bainura, eta ordun jeiki zan Nati.

Goiz hartan Bellver'ko gaztelura igon ziran oinez eta eskutik helduak haur ttikiak bezela. Hain zuzen ere denbora gutti zan Nati'k *novela rosa* deritxenetako batean irakurri zuan gaztelu bateko kondearen maitasunezko hartu-emanak neska txiro batekin. Ia berria ematen duan gaztelu hartan zebiltzelarik, Lopez hango kondea iduritzen zitzaion, bazirudian morroiak eta aintzineko gudu-lariak euren burdinezko janzkiekin agertuko zirala bazterretatik.

Berriz Palma'runtz jeisterakoan pharmazi batean sartu ziran eguzkiaren kontrako koipea erostera.

Lopez'ek ehun pesetako billete bat eman zion saltzaileari eta ordu-bethe baino luzaroago egon behar izan zuten bere patxada handiko hizketaldia entzuten, ia-itauntzen zizkion erdi-galderak ia-erantzuten eta noiz bukatuko othe zuan igarri ezinik.

Badakite Palma'n egondako guztiak ez tala eman behar han inoiz billete bat denda batean sartu ezker, diru juxtu juxtua baizik, eta ez tala erantzun behar bai edo ez bakhar bakharrik baino, zerbait galdetzen dizutenean. Bestela, kanbioak itxaroten zagozalarik, ikusten dutenean ezin duzula ihes egis, eurei denporea pasatzen laguntzen

edukiko zaituzte beste erosle bat edo dendea isteko ordua heldu arte. Baliteke erretorika luze bat amaitzea eta suberte askorekin, zuk azkeneko galderen bati bai edo ez baxharrik erantzun ostean libre gelditzea dendatik irtetako, bainan bai edo ez erantzun beharrean zerbait luzeagoa ihardesten badiozu, seguru atherako dizula beste erretorika bat, lehengo bano luzeagoa. Egunoro heltzen dira ugartera turista inuxenteak hau ezta kitenak. Han erlojuak aphaingarriztat baxharrik dituzte, hango jendeak eztu inoiz prisik. Behin gazte bat ethorri zan Palma'ra goiz goizean Barzelonatik itsas-huntzian, egun bi ugarteaz igaro ta atzera joateko Mallorca'ko gauzetatik ikusgarrienak ikusi ostean. Bainan heldu bezain laster denda batean sartu zan egunorokoaren erostera, ta ehun pesetako bat eman zuan ordaintzeko. Kanbioak atzera eman ziotenerako amaituta zegoan goiz hura. Handik bazkaltzera joan zan eta jatetxeko morroiari eman zikkion dendan hartutako kanbio guztiak. Arta'ko har-zilhoak ikusteko asmoz, galdetu zuan arratsaldean eia zein ordutan atheraten zan autobusa hara joateko, eta oraindik denbora pixkat zuala, ta gauza batzu erosi behar zituala Barcelona'ko adiskideei eramateko, ta denda batean sartu zan. Hasi zitzaion hango nagusia hizketan, eta noizik behin galderen bat edo itandu zion. Berak, bai edo ez baxharrik erantzun beharrean, zerbait esan zion, luze xamarra, eta orduan ilhunabarreraino egon zitzaion bestea berbaka gelditu gabe. Etzan beraz joan Arta'ra eta gainera etzuan erosi beste dendetan erostea falta zitzaiona. Palma'n bertan igaro zuan gaua. Biharamunean goiz jeiki zan, beta nahikoagaz Arta'ra joan eta, behinik behin, Palma'ko gauzen bat edo beste ikusteko: katedrala, Bellver'ko gaztelua, eta zerbait. Bainan huntan hasi baino lehen, sartu zan denda batean beste gauza bat erosteko. Hasi zitzaion saltzailea berriketan, bainan berak prisaz zeukan eta ehun pesetako paper bat eman zion, arin ordaindu ta berehala kalera irtetako. Besteak, hartu dirua, zabaldu diru-gorde-lekua, ta sekulako hizketaldirik luzeenarekin hasi zitzaion kanbioak eman gabe. Entzule gaixoak etzuan aditzen ezer. Geldi geldi zituan begiak kajoiari so, eia kanbioak noiz atheraten zikkion. Azkenean eman zikkion bai, bainan berandu zan Arta'ra edo inora joateko bazkaldu baino lehen. Saltzaile haren berriketeaz buruko mina sartu zitzaion, eta aspirina papertto bat erosteko pharmazi batean sartu zan bazkalostean. Hasi zitzaion pharmazi'ko gizona eia kanpotarra othe zan, eta «bai» siku siku. Jende asko ethorri zala bezperako huntzian Barzelona'tik eta eia bera be han ethorri al zan. Berriz «bai», bainan orai kopet ilhun ilhunekin. Eman hogierleko bat, eta bestea kajoiak zabalik utzi ta eia lehendik egona othe zan ugarteaz, eta «ez!» asarretuta bezela kajoiari begira. Bestea patxada handiarekin dirua athera gabe eta eia Mallorca gusta-



tzen othe zitzaion, eta orduan, bira egin, athea danba itxi eta karri-kara kambioak utzirik.

«Jesus!» esan zuan pharmaziko gizonak, «gizonaren urduria! Hau da seta txarra!» eta kalera irten eta «eeee!» deitu zuan, «kanbioak ahaztu zaizkitzu!»

Gizona arin joan zan huntzira eta pozik egon zan beranduegi heldu etzanean. Hala bukatu zitzaion Mallorca'tiko ibilaldia. Etzuan ikusi ia ezer ere. Huntzitik jatxi eta lau denda, jatetxea eta ostatua bakharrrik. Bazekian hurrengorako Mallorca'ra prisekin joaten danak zer egin behar duan: kanbioak eraman dirua juxtu juxtu emateko dendetan, eta bai edo ez bakharrrik erantzun bethi saltzaileei.

### XIII

Denbora askorekin ethorri ziran eta dendetan ordu asko galdua-  
rren, gure senar-emazte berriak lasai ibili ziran Mallorca guztiko baz-  
terrak visitatzen, Arta'ko har-zilho madarikatuak ahandzi gabe.

Denbora asko igaro zuten plaietan alperreri izugarrian iger egiten eta eguzkia ia bilusik hartzen, erlojuak hotelean utzirik eta zein ileko eguna dan ere jakin gabe. Eta Nati bethi aho zabalik senarra-gaz. Ezin akatsik arkitu, dana egiten zuan ondo. Iger egiterakoan onenetakoa zan. Toki goratuetatik uretara must egiterakoan ere, bazekian aingeruaren xaltoa oso ederto egiten. Eta Nati aho zabalik, gauza guztiak behar bezela egiten zituala ikusirik, poz pozik zegoan denbora guztian.

Bainan gauzak sakonki aztertu ezkeru, etzuan maite gehiegi bere senarra. Maitasuna barik, aho-zabaltasuna zan berak sentitzen zuana. Oraindaino arrotza zan zelanbait beretzat. Ematen zion, bakharrrik azaletik ezagutzen zuala, bainan hau denborarekin konponduko zan noski. Artean trankil eta pozik zegoan Mallorca'ko plaietan buru-hausterik gabe.

Etzitzaion ahaztu postalak herrira bidaltzen Palma'tik. Bere zori-  
ontasunaren erdia Arrigorrietako neskeen bekaitzak sortua zan. Pal-  
ma'ko kafe batean, kanpoan exeria, mahaiaren gainean ezkerreko  
ukondoa eta postalak Mallorca'ko photographiekin, melokotoiaren  
azalaren antzeko arpegia esku politaren gainean, azkazal gorriak gaz-  
tain kolorezko ile ederraren ondoan, urrezko eskuturretakoa ontzu-  
rrekin egindako zintzilikailuekin, beso borobil liraina bilusik, lumea  
eskuman, begi politak urrunera so, irrinoa ezpainenetan, hasten zan  
Arrigorrieta'ko neskak banan bana ikusten irudimeneko begiekin.  
Bati «ai mutxurdiñ itsusia!» erraiten zion erderaz ahopetik, «zu bethi  
Arrigorrieta'n eta ni hara zelako leku ederretan. Amorratu hadi ondo!»  
bainan hau adirazteko beste hitz batzu erabilten zituan. Erderaz idaz-

ten zuan, bainan guk euskaraz ipiniko ditugu hemen: «Edurne maitea, asko orhoitzen naiz zutaz, gu primeran gabiltz, eta ezin igaro Palma'tik zuri gorantziak bidaldu gabe...»

Hotelik garestienetan ibiltzen ziran bethi, eta behin oartu zuan idazteko papera eskatu ezkerero hotelaren izenarekin markatua ematen zutela. Berehalaxe hasi zan ezagun guztiei idazten, jakin zezaten denek zelako tokietan egoten zan senarragaz. Bainan etzion esaten inori: «Zu! hotel huntan gagoz gero!... Etzatzu pentsatu zuek ezagutzen dituzuen toki merkeetatik gabiltzala gu!» ez, edozein aitzaki batekin idatzi, egunaldi onaz jardun, beraz orhoitzen dala, eta hune-lako gauzatzen bat bakharrik. Eskutitzaren markak erranen zuten klaru klaru beste guztia.

Nati'k oso pozik igaro zituan hamabost egun Mallorca'n senarragaz hodei gabeko zeru urdinaren azpian, eguzkia egunoro distiratzten, eta ia konturatu gabe arkitu zan Bilbo'n bere etxe berrian, hodeiz bethetako zeru zikin baten azpian, eguzkiak noizik behin eta zathika bakharrik arpegia erakusten zualarik.

#### XIV

Lopez erloju baten moduan jeikitzen zan egunoro zortziretan. Gymnastikuak egiten hamar minutu egon eta bainura. Zortzi ta erdietan, erlojuak taaann jotzen zualarik, irten, gosaria hartu, zigarroto bat biztu, egunorokoa gainetik irakurri, ta bederatzia hamar guttiagotan, juxto juxto minutu Erdiko musu luze bat eman emazteari ezkerreko mathelean, bethi toki berean, bethi indar berdinarekin..., irten kalera, eta ordu bata ta hamarretan, ez minutu bat goizago edo beranduago, rrrinnn rrrinnn jotzen zuan tinbrea.

Etxea berria ta aphaina zan, tresna modernu guztiakin ornitua, eta gainera neskame bat zeukan. Nati, zeregin gutti edukirik, gogaitu egiten zan senarra ethorri arte.

Lopez'entzat aste-egun guztiak berdin berdina ziran. Ethorri ta bainura eskuak garbitzera, handik mahaira. Nati bethi saiatzen zan neskameari laguntzen, bazkaria garaian prest edukiteko, senarra bethi orduan zintzo zintzo ethorten zala jakinik, eta batzuetan larri xamar ibiltzen bazan ere, lortzen zuan, zelan edo halan, bazkaria otorduan prest edukitea egunoro, huts egiterik gabe.

Bazkalostean beste zigarroto bat erre, arradioko berriak entzun, eta erlojuak hirurak eta hogeit minutu markatzen zituanean, eman emazteari minutu Erdiko musu luze bat ezkerreko matelean, goizeko-lakoxea, eta officinara.

Oheratzen zanean, Lopez'ek etzituan uzten janzkiak edozelan,



Nati'ren nebak bezela. Prakak ederto ederto tximurrik gabe, txakea, athorra, galtzerdiak, zapatak... dana ondo ondo gauza bakhoitza bere tokian, behar bezela.

Ezkongei denboretan uste izaten zuan Nati'k gizon guztiak uzten zituztela zeregin hau emakumeentzat, eta bere asmoa zan, senarrari erakastea gauzak behar bezela ipinten. Etzan ba harritu gutti, ikusi zuanean bere senarrak, berez, inork esan gabe egiten zuala hau.

Ohean, bethi toki berean, bethi dana berdin berdin, egon hamar minutu irakurten eta, ajola gutti zein tokira heltzen zan bere liburuan, klask amatetan zuan argia.

Bethi orduaren jopu, goizean berriz erlojuarekin jeiki ta bethiko gymnastikak egin, eta egun guztia bezperakoaren bezelakoxea izaten zuan.

Igande guztiak ere berdin berdinak ziran beretzat, eta Nati'k, aste-egunetan baino hobeto egoten bazan ere, bakhartasunean egon behar ezik, gusto gutti atheraten zioten, eta pixkaka pixkaka, bere bizitza berria gogaikarria iduritzen hasi zitzaion.

Arrigorrieta munduko tokirik aspergarriena iduritzen zitzaion han bizi zanean, eta handik irtetea, mundu huntan eskatu liteken gauzatarik onena zan beretzat. Bainan etzan egon bi ilabethe herrira joan gabe beste itxura betekin agertzen hasi zitzaionean orhoitzapeanean. Hasieran Bilbo'ko jendeaz aspertzen hasten zala iduritzen zitzaion. Arrigorrietako jendea on ona iduritzen zitzaion, Bilbo'n ordea ijito antzeko jende asko arkitzen zuan. Gero Bilbo akatsez bethea ikusten zuan: Arrigorrieta baino zikinagoa zala, egunaldia euritsua goa (eta huntan oso oker zegoan, guttitan izaten baita euria Bilbo'n, Arrigorrietan eguzkia dalarik) eta kaleak basaz zikinagoak Arrigorrietakoak baino, euria ari zanean (eta huntan bai, arrazoia zuan). Arrigorrietan adiskide asko zeuzkan, eta Bilbo'n bat ere ez. Aspertzen hasi ezkeru, bethi zeukan nora jo Arrigorrietan. Bilbo'n ez.

## XV

Hasi zan gero atsegin handiagoa bizitzari atheraten. Igande askotan Arrigorrietara joaten zan senarragaz, eta igarri egin zion beronek bihotza' alaitzen zitzaiola jaioterriratze bakhoitzean.

Oso atsegingarria zan Lopez'entzat ere, herri hartara joatea, ezkongai denboretan joan ohi zan bezela, eta nahiz hunegaitik, nahiz emaztearenganako maitasunez, Nati'ren jaioteguna heldu zanean Lopez'ek emaitz harrigarri bat egin zion: *chalet* bat erosi zion Arrigorrietan, «Gure Kabia» zeritxena, indiano batzuk egina, eta ia inoiz jenderik biziten eduki etzuana.

«Gure Kabia» prest zegoan biziten joateko, behar dan guztiarekin ornitua.

Ordutik hasi ta, larunbatetako arratsalde guztietan joaten ziran «Gure Kabia»ra, igandean gauaz atzera Bilbo'ra joateko, eta Nati aste guztietan egoten zan larunbaterako falta ziran egunak kontetan.

Lehen baino pozgarriagoa zan orain Arrigorrieta Nati'rentzat. Poz handiko gauza berri bat arkitzen zion bere herriari orain: neska askoren bekaitza. Etzituan bidaldu alperrik Mallorca'tik pilloka postalak eta eskutitzak. Bekaitz beltzez bethetako neska asko agertu zitzaizkion gabetik goizera. Etzegoan beretzat mundu guztian hau baino gauza pozgarriagorik. Esan liteke luzatu egiten zala Arrigorrieta'ra joaten zanean, bekaitzdunak laburtzen ziralarik, berak irabazitako luzeria galdu ta.

Lehengo neskamea ezeze, orain *chauffeur* bat eta sukaldari bat zeuzkaten.

Opel berrian heldu, «Gure Kabia»ren parean gelditu, beribilzainak burdinezko athe handia zabaldu, sartu berriz, eroan beribilzainak burdinezko athe handia zabaldu, sartu berriz, eroan beribila loretegi'ko bidetik Arrigorrieta'ko *chalet*'ik ederrenaren athe nagusiraino, zabaldu beribileko athea kapela khendurik, eta senarragaz, hain itxura ederreko gizon aberats bategaz, aitz-urdinezko zurubietatik igoten zanean, Nati'ri Arrigorrieta'ko errejinesea zala iduritzen zitzaion.

Eta danetatik pozgarriena zan, bere kontrako hitz-egilerik sutsuenak haur-zarotik harroenak izandako neskak zirala, mutxurdin itsusiak orain, senargai-goserik handiena sentitzen zutenak.

## XVI

Igandeak ongi igaroten bazituan ere, sei egun astean egon behar izaten zituan Bilbo'n asperturik. Bainan azkenean zorion handi bat sentitu zuan, senarrak bere arazoak kanpora deitzen zutela ta ostegunean Arrigorrieta'ra eroanen zuala esan zionean, Bilbo'n eta bakhar-tasunean gelditu gabe, etxekoekin eta lagunekin astelena arte egoteko.

Gogoa zuan bere aspaldiko Blanquita ta Trini'rekin egoteko. Hainbeste denboran elkarrekin hitz egin gabe... noiz bukatu heiek elkarri kontuak esaten?

Joan zan ba Blanquita'nera, ta han arkitu zuan Trini be. Badaki irakurleak nola hasten ziran hiru adiskideak batera hizketan aspaldiko denboretan, egun pare bateko gauzak baino etzeukatenean esateko. Zer izanen da orain!... Txapela khendu behar dugu euren aurrean.



Gure senar-emazteak Bilbo'n bizi ziralarik Blanquita ezkondu zan, orainan denbora asko etzala, eta egon ziran biak ezteietan Arrigorieta'n. Tibur zuan izena senarrak.

Tibur ethorri zanean konturatu ziran hiru emakumak hiru ordu egon zirala hizketan. Berandu zan Trini'rentzat eta joan egin zan, bai ta Nati be laster Tiburri eskua estutu ostean.

Blanquita'ren senarra kaiku bat zan. Bethi zigarrortoa biztuta, dana zikintzen zuan errautsez, eta edonora botaten zituan ondakin- ezko puntak. Arropak eta, khendu ta edozelan uzten zituan, eta Blanquita bethi ibiltzen zitzaion atzetik agirika. Beste gauzetan ere, Nati'neko gizonen modukoa zan: edozeinen aurrean hasten zan euskaraz, guttien komeni zana be igual esaten zuan edozeinen aurrean, eta abar.

## XVII

Bilbo'n arratsalde batean, etxean gogaituta zegoala, hasi zan Nati gogoetatsu senarrak oldozten. Pentsatzen zuan, beste emakume guztiak bera baino zorionsuagoak zirala, senarra euren gustora aldatzen saiatzen ziralarik.

Han zegoan Blanquita Arrigorieta'n, esate baterako. Tiburrek erretan zuan, eta asko; bere emazteak hunela amets bat eduki zezakean: esan ta esan, azkenean tabakoa utzaraziko ziola. Trini'ren aizpa baten senarrak ordea etzuan erretan, eta emakume harek ere amets bat zeukan: esaten zion senarrari ondo dagola gizonak zigarrotto bat noizik behin erretea, eztagola ongi gizon batengan tabako usainik ez botatea, gutti baino ezpada be. Eta bere ilusioa zan, esan ta esan, senarra azkenean erretan hasiko zala.

Nati'ren zoritxarraren handia! Tabakoaren arazoan etzegoan beretzat senarra aldatzerik. Ezin eskatu erretako, zerbait erretan baitzuan. Ezin eskatu, ezta, ez erretako be, ezpaitzitan erretan lau edo bost zigarrotto baizik egunean!...

Emakume guzteei zaie atsegin gizona aldatzea. Ezkongaietan akats asko arkitzen dizkiote euren senargaiei eta gero khenduko dizkiotela pentsatzen ezkontzen dira. Denek ohartzen dute nola aldatzen dan gizona ezkontzearekin. Sarri entzuten dira hunelako gauzak: «Urlia da bai kaikua! Bethi prakak tximurtuta! Arropak orbanez betherik! Bethi botoiak falta zaizkiola!...» Eta ezkondu ostean beste gizon bat bilhakutzen da: inun ere tximurrik ez, dana garbi garbi, botoi guztiak euren tokietan ondo josirik, bizarrak bethi ondo khenduta... «beste gizon bat dirudi» erraiten dute denek. «ezkondu zanetik...» Eta egia izaten da. Laster irakasten dio emazteak prakak arthoski alkian uzten tximurrik gabe oheratzerakoan, bizarrak egunoro khen-

izen, arropako orbanak garbitzen, erorten zaizkion botoiak josten, eta abar...

Senarra bethiko orduan agertu zanean, ez minutu bat goizago edo beranduago, pentsatzen zuan Nati'k arratsalde hartan etzitzaiola alaitzen bihotza. Minutu erdi egin egineko musua ezkerreko mathelean eman zionean etzuan sentitu ezer. Bethiko hitz maitekorrak entzun zizkionean musika zahar gastatua iduritu zitzaion. Jaterakoan erakusten zituan erak etzitzaizkion iduritzen orain lehen bezela meritu handikoak.

Senarrak akatsik ez edukitea zori txar handi bat bezela ikusten zuan orain. Akats gabeko gizon batekin galduta dago emakume bat edozertan deskuidatzen bada. Akatsik-ezak berak dakar berekin ikusmen luze zorritza besteen akatsak ikusteko eta Nati kaskezurreraino asetuta zegoan hunegaitik senarraren akatsik-ezagaz.

A! gizon arlotekin ezkonduetako emakume zoriontsuak!... Nolako itsua izan zan!...

Gizon arlote batekin diferenteak dira egun guztiak. Batzutan goiz, beste batzutan berandu ethorriko zaizkizue etxera, eta musu bat eman ten badizue, eztizue emanen bethi mathel berean, ez ta berotasun berdin eta neurtuarekin. Batzuetan mathel batean, beste batzuetan bestean, beste batzuetan bekokian, edo ahoan. Batzuetan besarkada sutsu batekin, beste batzuetan gerritik oraturik, eta abar. Eztakizu inoiz zer eginen dizun senar arlote batek etxeratzen zaizunean. Edozelan utziko ditu prakak alkian edo behean, dana tximur tximur ohera joaten danean, eta emazte zoriontsuak bethi edukiko du zerbait esateko, ezta inoiz galduko gizona hobetuko duan itxaropena, «ai gizonak!... gizonak!...» esateko, «nolako kaikuak zeraten danak! Zer izanen litzake emakumerik ezpalego!...» Eta gizon arloteak itsuak dira gainera emakumen akatsak ikusteko. Emazteak bazkaria garaian gerthu eduki beharrean, beranduegi ta oraindano egin gabe daukanean, gizon arlotea sukaldean sartuko da, ikusteko eia zenbat falta dan, eta aitzakiekin hasi beharrean, bethi izanen da emakumea garrisika dabilena:

«Tira kanpora sukaldetik! Gizonek eztute zereginik sukaldean!»

Eta gizona jan-gelara joanen da, hasiko da berriz egunorokoa irakurten, dana officinan irakurrita edukiarren, saltzaileen propaganda ta dana. Eta gero zigarroto bat bitzuko du denporea pasatzen laguntzeko. Ethorriko da gero emaztea jan-gelara zerbaiten bilha, eta,

«Barka zadazu, deskuidatu egin naiz eta gaur beranduegi eman behar dizut bazkaria. Etzait gehiago gerthatuko hurrengoan...» edo humelako aitzaki batekin hasi beharrean:

«Hor zabiltz» erranen dio, «hor zabiltz orain ere zure bethiko



tabako zikinekin, dana errautsez zikintzen. Har zazu gizona errauts-huntzia!... Ai zuekin ezin leike...»

Eta gizona hasiko da aitzakiekien emakumea hasi beharrean. Gero beranduegi eginen zaio officinarako eta arrapaladan joan beharko da zurubietatik behera oraindik sagarra jaten, eta gabardinea ezkerrez lotuten, emazteak orainan garraisika erraiten diolarik,

«Ai kaiku kaiku!... Lotuizu gabardinea behar dan moduan. Ez-tuzu ikusten okerreko zilhoan sartu duzula botoia? Ai zuek gizonok, gizonok... Danak zerate berdinak!...»

Lopez bezelako gizon akatsbakoekin eztago hunen antzekorik. Bethi garaian eduki behar bazkaria, eta ondo gainera...

## XVIII

Azkeneko denboretan, hasi ziran Lopez'en arazoak, gero ta sarriago, gizona kanpora eroaten. Maiz igaroten zituan Nati'k astean hiru edo lau egun Arrigorrieta'n. Eta behin, senarra kanpoan zegoala, hamabost egun egon zan Gure Kabia'n trankil trankil Bilbo'ra joan gabe.

Egun batzutako joan behar izaten zuanean, Lopez'ek maitasunezko hitz asko esaten zizkion bere emazteari, ohiturazko baino luzeagoak emanik musuak ezkerreko mathelean. Bainan bere zereginetik ezutzen parkatzen, eta derrigor utzi behar zuan emazte maitea, beharra bethetako. Oso ondo disimulatuarren, Nati poztu egiten zan, askoz hobeto igaroten baitzuan denporea Arrigorrieta'n senarra ikusi gabe.

Arinegi ethorriko othe zan bildurrarekin,

«Noiz ethorriko zera maitea?» galdetzen zion, erderaz noski, «luzeak egiten zaizkit egunak zugaz pentsatzen kanpoan zagozanean.»

Lopez'ek orduan,

«Ahaleginak eginen ditut arin ethorteko» erraiten zion, «uste dut gehienez hiru egun barru ethorriko naizela atzera.»

«Eia ba maitea» ihardesten zion Nati'k, «luzaroago egon barik.»

Joaten zanean,

«Ederto», esaten zuan bere kolkorako arpegi alai batekin, «orain hiru egun guttienez pozik biziko naiz.»

Lukas'i, Trini'ren aizparekin ezkonduetako gizonari, beste bizi-modu bat eskaini omen zioten, Arrigorrieta'n zuana baino hobea, eta Bilbo'ra joan zan biziten, emaztea ta semettoagaz. Gero Nati sarri joaten zan eurenera, etxean aspertua egon beharrean, eta han etxeko lez egiten zan. Bainan hain ondo egonarren, etzuan galtzen erlojuak vistatik. Badiote bakhoitza bere aldetik bizi dirala emak eta erlojuak elkarri jaramonik egin gabe, bainan hau berez hala bada be, badira

exceptioak. Seta txarreko aita duten neskatxak, erlojuari begira egoten dira aitaren bildurrez, etxerako ordua hurbiltzen zaienean. Ez-tugu inoiz entzun emakume batek, seta txarreko senar baten bildurrak eragina, erlojuari begiratu dionik, bainan bai akats-bako senarra duenak. Nati'k etzuan khentzen begia erlojutik etxe hartan zegoalarik. Senarrak etzion eginen garraisika, hori ez, bainan akats bako senarra duan emakumea lotsatu egiten da bere aurrean huts egiterik ttiki-nagaz.

## XIX

Gero ta guttiagoa zan Nati'k sentitzen zuan maitasuna senarragaitik. Eta behin baino gehiagotan galdetu zion bere buruari etxean zegoalarik senarraren zain, eia ba othe zuan maitatu inoiz. Hasi zan pentsatzen itsutua egon zala berekin ezkondu zanean.

Ezagutzen zituan senar-emazte guztiak, eurak baino zorionsua-goak iduritzen zitzaizkion. Han zauden, esate baterako, Lukas ta Asun, bere emaztea. Etzan Lukas akatsbako gizon bat.

Esaten zuan emazteak, gizona galduta legokela bera gabe.

Etzuan erretan, eta hau etzitzaion atsegin Asun'i. Blanquita ta bera etziran iritzi batekoak tabakoari buruz. Erraiten zuan Asun'ek cndo dagola gizon batengan tabakoaren usaina. Etzion berak Blanquita'ren senarrak beste, goizetik gabera zigarrotoa ezpainenatik khendu gabe, bainan neurriarekin bai, komeni zaiola gizonari errete. Eta musker-larruzko tabako-huntzi aphain bat erosi ostean, zigarrotoz bethe ta sakelean sartu zion bere gizonari. Beronek erretan zuan noizik behin zigarroto baten puntattoa, emazteari poz emateko, khea iretsi gabe. Nahikoa egiten zuan gizonak, ezpaitzitzaion atsegin tabakoa. Eta Asun pozik bizi zan, azkenean gizonak erretan ikasiko zualakoan.

Ematen diozue muttiko koskorrei jostailu bat eta berehalaxe hasten zaizkizue ahaleginetan barneak ikusteko hautsi arte gelditu gabe. Ematen diozue gizon bat emakume bati, eta ikusten dueneko hasiko da bere gustora aldatzen. Erretan badu, ohitura itsusia khentzen saiatuko da. Ezpadu erretan, ohitura ederra irakasten saiatuko da. Janzkiak aldatzen dituzten bezela, luzetu hemendik, zabaldu handik, hala hasiko da gizonarekin, ohitura hau khendu, bestea irakatsi, ta hola. Bainan hau debekatuta dago akatsbako gizon bat tokatu zaion emakumearentzat. Halako gizon batekin eztago emaztearen gustora aldatzerik.

Zelako gorrotoa sentitu zuan Nati'k arratsalde batez, arasea zabaldu zuanean senarraren gauzak ikusteko, dana txukun txukun, gau-



za bakhoitza bere tokian ikusi zuanean!... Etzuken ipiniko hain ondo emakume batek.

Bere senarrak etzuan galtzen ezer sekula. Etzegoan bildurrik, etzan inoiz hasiko, gauzen bat ezin arkitu, ta eia ikusi othe zuan emazteari galdetzen. Eta etzizaion ahaztuten sekula ezer.

Ethorri garaian zintzo zintzo ondo dabilen erlojua bezela, eta musua bethi bezela eman zionean, bethiko lekuan, eta bethiko luzeriaz, aitzo bat eskuan eduki balu, bihotzean sartuko ziokean.

Eta gero gabaz... eman egidazu eroapena, Jaungoiko maitea, hau gabero gabero jasaiteko!... Bethi bezela, juxto juxto hamar minutu irakurri, eta ajola gutti zer irakurten zuan, igual zathirik jakingarri-nera heltzen bazan ere, klask itzaltzen zuan argia. Laster lokhartzen zan.

Gau askotan egon zan Nati gelaren ilhuntasunean, lo hartu ezinik, senarrari begira gorrotorik bizenarekin.

## XX

Blanquita aspaldi hildako militar baten alabazurtza zan, eta anai bakharra be militarra zuan. Aita bizi zan denboretan Burgos'en, semearekin joaten zan sarri lur-peko arnotegi batera *tiro al blanco* delako jokoan saiatzera, eta auzoak ez molestazearren ixiltzeko tresnak ipinten zizkioten pixtolei. Behin Blanquita'k Nati'ri erakutsi zion aita zanaren pixtola ta ixilerazteko tresna hura. Ondo ohartu zuan Nati'k non zegoan gordeta, ia inoiz ukutzen etzan toki batean.

Behin, telephouua jo ta jo zegoalarik, joan zan Blanquita, Nati baxharrik utzirik gela hartan, eta beronek, hartu pixtola ta ixilerazteko tresnea ta esku-poltsan sartu zituan. Ordutik aurrera toki guztietara eramaten zuan pisu hura esku-poltsan.

Gau askotan egon zan luzaro pentsatzen tiro batez bukatuarazi behar zuala Lopez'en bizitza. Ezin zuan gehiago bizi berekin, eta etzegoan ezkontzetik ihes egiterik tiro batez izan ezik. Bainan zer gerthatuko zan gero bere gelan gorputza arkitzen bazuten?

Halaz ere, gau askotan egon zan itxarturik senarrari pixtolaz puntetan, bainan etzan inoiz ausartu su egiten.

Egunaldi onakaz sarri eramaten zuan senarrak Arrigorrieta'ra, be-rak kanpora joan behar zuala-ta. Azkeneko denboretan Lopez'en arazo-en hartu-emanek etzioten bakerik ematen gizonari.

Behin, Nati «Gure Kabia»n zegoala, oso berandu ethorri zan gabaz. Andrea ohean zegoan lokartu ezinik, eta entzun zion senarrari nola zegoan hizketan beste gizon birekin baratzean, Lopez ahopetik eta ahalik ixilen berba egiten saiatuarren. Nati leihotik begira jarri

zan, eta laster ikusi zuan etxeruntz zethorrela besteek kanpoan itxaroten zutelarik. Emakumea berriz sartu zan ohera, eta gizona ixil ixilik igon zan zurubietatik. Ikusi zuanean bere gelan sartzen zala, Nati'k lo zegoala sinhestarazi zion. Joan zan gizona orduan irakurgelara, eta zabaldu zuan han zeukan kutxa bat. Athera diru billete eskukada galanta ta berriz itxi zuan kutxea, Nati atzera ohera joaten zalarik beatz puntaz eta ortutsik, athe atzetik begira egon ostean. Doi doi heldu bere gelara, ta Lopez berriz zurubietatik ixil ixilik. Jeitxi zan baratzera, ta kanpoan zauden gizonen eman zien dirua. Besteek paper bat eman zioten diruaren truk. Eta, ez-ezagunak joan ziranean, han gelditu zan bera, baratzeko atheko argian, papera irakurten. Gero, bera be joan zan.

Rrrannn rrrannn egin zuan Opel'ek; urrutiratu zan ia zaratarik gabe gero ta ixilago, eta laster, kirkirren kantua ta igel baten kro kroa baino etzan entzuten.

Lopez'ek etzion esan ezer inoiz bere emazteari gau hartako agerrialdiaz, ez ta beronek ere, etzion galdetu, ta hala gelditu ziran gauzak.

Handik hamabost egun edo, berriz entzun zion hizketan lehengo bi gizonekin loretegian oso berandu gabean, eta berriz sinhestarazi zion lo zegoala, bere gelan ixil ixilik sartu zanean. Bainan orduan *negligé* bat jantzi, pixtolea ixilarazlearekin hartu, ta baratzera irten zan atzeko aldetik. Han zegoan bere senarra gizonekin hizketan asarretuta. Batzutan entzuten zien hitz batzu. Frantsesez ari ziran.

Azkenean joan ziran gizonak eta Lopez bakharrrik gelditu zan urduri, paper bat eskuan, eta hasi zan irakurten etxearen atzealdeko argian.

Larrosondo batzuek estaltzen zuten gerritik behera. Nati'k orduan, apuntatu pixtolarekin eta plop! egin zuan. Lopez lurrera erori zan zaku bat bailitzan.

Nati berehala sartu zan etxean ixil ixilik. Erantzi *negligé* delakoa, ta ohean sartu zan.

Bederatzietan ohetik jeiki ta atze-aldeko leiho batetik begiratu zuan. Etzan ikusten Lopez'en gorputza, larrosondoak estaldua, bainan seguru han zegoala, begiratu ta begiratu, ta zapata baten puntattoa ikusten baitzitzaion.

Ondo ondo garbitu zituan pixtolea ta ixilarazlea trapu batez, atzen aztarnak khentzeko. Nati'k bazekian hau beharrezkoa zana, amaika bider irakurri baitzuan polizi-eleberrietan. Gero trapuaz oratu ta eskuakin ukutu gabe esku-poltsan sartu zituan.

Hamar ta erdietan Blanquita'nera joan zan. Bere adiskide mamia josten ari zan pixtolaren gorde-lekuko gelan. Irakurritako liburu bat zekarkion, Blanquita'k utzia, eta beste bat eskatu zion. Joan zan Blanquita bilha eta Nati'k berehala utzi zituan pixtolea ta ixilarazlea



euren tokian esku-zapiaz oraturik, eta jakina, eskuaz ezertarako ukutu gabe.

Blanquita'k etzuan igarri ezer liburuarekin ethorri zanean.

Trankil trankil joan zan gero Nati etxera liburuarekin. Senarraren gorputza arkitzen zutenean zeinek igarri berak hil zuala? Etzegoan bildurrik. Hasi zan pentsatzen etzala egonen gaizki alargunen janzki beltzekin, eta bazekian ia zein modelo eginaraziko zituan, senarraren heriotzak ematen zion atsekabea jendearen aurrean erakusteko. Bainan pozik zegoan barrutik. Orhoitu zan Manu'z. Orain etzizaion iduritzen gaizki. Berriz ethorten bazitzaion (eta konponduko zan bera hau lortzeko) etzion harrera txarrik eginen. Asko egin giteke akats bethetako senar batekin. Lehenengo lehenengoz, jendearen aurrean euskaraz ez egiten irakatsiko zion. Gero beste akats guztiak ere, banan bana khenduko zizkion.

Sekula etzan sentitu hain ongi ezkondu zanetik. Gabaz ederto egin zuan lo. Oraindik etzuten arkitu Lopez'en gorputza, bainan etzegoan prisik, arkituko zuten.

## BIGARREN PARTEA

(J. K. L. jaunak idatzia)

### I

Gosaria hartzen negoan nere adiskide Poirot'ekin goizeko bederatzietan. Oldozkor zegoan bera eta itauntzen nizkion galdera guztiei bai edo ez bakharrrik erantzuten zidan. Agerian zegoan zerbait zera-bilela buruan biraka.

«Berri txarren bat ekarri al du correoak?» itandu nion.

«E?» egin zuan berak, «a!... *oui mon ami.*» Eta eskutitz bat sakeletik athera, zabaldu, eta mahai gainean utzi zuan nere aurrean.

Guthuna España'tik zethorren. Huna zer zion:

«VILLA GURE KABIA

»ARRIGORRIETA

»BIZKAIA

»Jaun agurgarria:

»Beharrezkoa zait detective trebe baten laguntza eta zu deitzea  
»erabagi dut. Arrisku handi batek mehatxatzen nau eta ez tut nahi  
»polizien gana joaterik. Berbaz azalduko dizut zergaitik.

»Lagunekin nengoala heldu zitzaidan zure berri lehenbiziko aldiz  
»uste gabetarik. Gehienek munduko detectiverik trebeena zerala esa-  
»ten zuten. Beste batzu, arras gutti egia esateko, zure kontra hasi  
»ziran: toki guztietara heriotza daramazula zurekin, zu ethorri arte  
»inor ere ez tala inoiz hiltzen, zure azalpenak jarraiturik egiten dirala  
»heriotz guztiak, zuk gero misterio guztiak argitu ahal izateko mo-  
»duan, eta abar.

»Badakit nik bethi dabilela bekaitza gizon handi guztien atzetik.  
»Eztitut nik sinhesten gezur hauk, zure laguntza eskatzea duzu fro-  
»garik handiena.

»Utz ezazu mesedez esku artean darabiltzun guztia eta ethor zaito  
»Arrigorrieta'ra ahalik arinen. Ziur nago ez tirala hasiko heriotzak  
»kasu huntan zu ethorri ta gero. Arin ezipazera ethortzen bai, bildur  
»naiz orduan heriotz bat edukiko dugula: nerean.

»Esaten badidazu telegraphoz noiz heltzen zeran, beribil bat ir-  
»tengo zaizu Irun'a, mugatik Arrigorrieta'ra ekarri zaitzan. Hemen,  
»*Villa Gure Kabia*'n egonen naiz zure zain.

»Berriz eskatzen dizut ahalik arinen ethorteko mesedez.

»Eta besterik gabe, zure serbitzurako naukazu.

*J. L. Lopez.»*

Guthuna frantsesez idatzita zegoan.

Dardar zegidan pultsuak atzera eman nionean.

«Eskutitz laidogarria benetan» esan nion, «zure instructioak har-  
tuta egiten dirala heriotzak!... hau zu erailea zerala erraitea da».

«Bai, hala da», ihardetsi zidan berak oldozkor, begiak zabalik  
eta geldi geldi, mahai gaineko lore-huntziari so.

«Zer... joanen al zera?»

Poirot'ek baietz egin zuan buruaz, begiak esandako tokitik khendu  
gabe. Azkenean eskuturra jaso, begiratu erlojuari, eta



«Bederatziak dira» erran zuan, «trena hamaiketan atheraten da. Maletak atontzeko eztagu behar denbora askorik, beharrezko gauzak soilik eramanen baititugu. Azter dezakegu eskutitza astiro».

«Beharrezko gauzak eramanen ditugula?» galdetu nion, «zer ba, zurekin joatea nahi duzu ala?».

«Zergaitik ez? Zeuk esan zenidan atzo eztaukazula orain lan askorik eta.»

«Tira ba, joanen naiz nahi baduzu.»

Nere adiskidea eskutitzari begira egon zan ixilik une batean.

«Zer dala-ta uste duzu zuk nere kontra entzundako hitz hoik idatzi dizkidala?» esan zidan gero.

«Hercule» erantzun nion, «zu bethi joaten zera heriotzak egiten diran tokietara inor hil baino lehen, hori egia da, bainan erhailek zure azalpenak jarraitzen dituztela erraitea gehiegi da. Inor hiltzeko azalpenak ematen dituana erhaile bat da, eta zu etzera erhaile bat. Eztut ulertzen ahal nola ausar diteken halako gauza itsusi bat idazten. Eta besteei entzunarren sinhesten eztuala erraitea ezta nahikoa. Eztut inoiz entzun aitzaki pobregorik».

Begitada bat bota zidalarik, brist egin zuten nere adiskidearen begiek disdira berdeekin, barruko urduritasuna erakutsirik. Inork ere ezitu botaten begietatik disdira berdeak edo beste edozein kolorezkoak, ez barruko, ez kanpoko urduritasunak sortuak, Hercule Poirot izan ezik.

«Parbleu!» egin zuan, «horrek eztu entzun ezer nere kontra. Hori inoren eritxia barik, bere susmoa duzu».

«Baliteke, baliteke...»

«Ikus dezagun mapa huntan eia non arkitzen dan Bizkai'ko Arri-gorrieta hori» esan zidan tolestutako mapa handi bat mahai gainean zabalduarik, «baldin gia hunek gezurrik ezpadio, herri ttiki ta polita da, Bilbo'tik berrehun kilometro baino guttiago».

## II

Joan ginean maletak atontzera. Maleta ttiki bat baino ez bakhointzak.

Hartu taxi bat eta tren-geltokira. Gelditu ginean bidean J. L. Lopez'i telegrama bat ipinteko.

Gero Frantzi'ko zelai berdetatik zehar ordu asko trenean.

Irun'a heldu gineanean, Douane eta Aduana igaro ta berehala, gizon bat hurbildu zitzaigun.

«Pardon. Zu al zera Mr. Poirot?» galdetu zion frantzesez nere adiskideari bere biboteak ikusi bezain laster.

«Oui, monsieur.»

«Zathoze mesedez, hortxe utzi dut beribila.»

Klausk eta rrrannn rrrannn... Irun'dik zeihar Bizkairuntz.

Nere adiskidea gogoetatsu zegoan. Ni leihotik begira jarri nintzan adi adi.

Askotan irakurri dut Frantzia'n baino askozaz jende guttiago bizi dala España'n kilometro kuadraduko. Hau gezur handi bat da. Etxez josiak ikusi genitun-mendi guztiak, eta ozta oztan herri bat igaro eta beste bat agertzen zitzaigun.

Beste gezur bat: eztagola industririk España'n. Frantzia'n baino gehiago be bai. Toki guztietan ikusten dira lantola handiak euren khebide luzeekin. Paris'en inguruetan izan ezik, hau ezta ikusten Frantzia'n. Eta Madrid'etik hain urrun hau ikusten bada, athera zazute khontua zer izanen litzaken Madrid'era hurbilduko bagina.

Zoritxarrez ezkenduan arkitu *toreador* bat ere bide guztian.

Bizpahiru minutu gelditu ginean herri ttiki batean jendea dantzan ikusteko. Hiru gizon zauden soinuak joten, batek atabala bakharrrik, eta beste biek, ttuntun bana ezkerretik zintzilik, palu bakhar batekin eskumaz ttuntuna eta ezkerrez, ahotik putz eginik, tresna beltz bana, metal zurizko ahoko ta eraztunekin eta atzetako zilhoekin. Musikeru gutti eduki eta hala konpontzen ziran ahalik instrumentu gehien jote-ko. Tanbor gehiegi, erranen duzue behar bada, bainan tanborra ezpada, nola jo beste tresna bat, ezkerre ta ahoa lanean ari dirala, gelditzen dan esku bakharrez?

Jendeak oratu gabe egiten zuan dantzan, España'n ohi dan bezela.

Harrigarria da, bainan benetan erran behar dut enuala ikusi *toreador*'ik han ere.

Sinhetsi bere ezтитеke zelan sartu diran Europa'ko janzkiak España'ko bazter guztietatik: alperrik begiratu nuan neska guztien buruetara *peineta* baten bilha, danak buru hutsik, Europa'ko moden arauera, etzeramaten ezer ere ilegainean. Ez ta gizonen arte be, enuan arkitu kapela *cordobes* bakhar bat ere. Bakharrrik Frantzi ta Beljika'tik sartutako «basque» edo txapela giza-buru guztiak estaltzen.

Ezkenduan betarik eta ezkinean gelditu *cante flamenco* delakoa entzuteko dantzak bukatu ostein.

Oso berezia da herri ha. Han etzan beste herrietan bezela. Etzauden han emakume bat eta gizon bat soil soilik dantzan eta beste guztiak begira konpasa txaloka markatu eta noizik behin «*jole!*» esaten, emakumea *volantes y lunares* delakozko gona luzearekin, eta gizona txake laburra eta kapela *cordobes*'arekin: ez, han zaharrak bakharrrik zauden begira, eta ostantzeko jende guztia dantzan.



Urrutiratzen ginearik, ohartu nuan herriaren izena azkeneko etxearen horman: Michelin. España'ra joaten bazerate, ez ahaztu herri hau bisitatzen, batez ere jai-egun batean. Etzaitzue damutuko.

### III

Gure beribilzainak zuzen zuzen eraman gindun Arrigorrieta'tik zeihar *Villa Gure Kabia*'ra. Hara heldu ta baratzeko tinbrea jo ostean, joan egin zan, beribila garajea sartzera.

Neskame bat irten zitzaigun burdinezko athera.

«*Monsieur J. L. Lopez?*» itandu zion Poirot'ek.

Neskamea españolez hasi zitzaigun, baina guk ezkenion ulertu hitz bakhar bat ere. Aho zabalik gelditzen gineala ikusirik,

«*El señor Lopez*» esan zigun astiro astiro, «*no está*» eta atz batez ezetz eginik, «*en casa*» bukatu zuan etxea apuntaturik.

Poirot'ek eta biok, hizkuntzak ikasteko erreztasun handiko gizonak, biok batera ulertu genion ederki oraingoan. Etzegoan etxean gure gizona.

Zer egin orai? Ezkenduan igurikitzen holakorik. Nere adiskideak, «*Eztakizu noiz ethorriko dan?*» galdetu zion astiro astiro frantzesez.

Neskameak sorbaldak jaso zituan, berak etzekiela adierazirik.

«*Galdetu madame'ri, s'il vous plaît*» esan zion Poirot'ek astiro astiro eta klaru klaru, atz batez etxea apuntaturik.

Joan etxera, ethorri berriz, eta

«*Ha dicho la señora que no desea comprar nada*» esan zigun neskameak, berak ere astiro astiro ta klaru klaru. Andreak ere etzekiela noiz ethorriko othe zan jauna.

Orduan gu biok, maletak hartu, bira egin. eta herriruntz joan ginean oinez.

### IV

Ezta Arrigorrieta irakurleak pentsatuko luken moduko herria. Ez-titu hormak elhurra bezain zuriak, danak ia egunoro kareaz pinta-tuak; eztira ikusten bertako etxeetan behe-aldeko leihoak *reja* deritzen burdinezko sare ederrekin ornituak, neska polit bana barrutik kalera begira begi beltzekin; eztabiltz gizonak astiro astiro kapa luzeekin gitarra bana kapapean, edo leiho ondoetan barruko neskeagaz hizketan, edo gitarrea jotzen beretzat. Ez, Arrigorrieta'k Europa'ko edozein tokiko herria ematen du. España'ko touring propaganda guztia ezta gezur handi bat baizik. Udan baxharrik atheraten dituzte kapel cor-

dobesak, kapak eta, touristak enganatzeko. Orduan zuritzen dituzte hormak kareaz, eta ipinten dituzte gezurrezko leihoak burdinezko *reja*'kaz dendak dagozen tokietan. Touristak joaten diranean gorde dana hurrengo udarako eta gure herrietako chituren antzekoekin hasten dira.

Nik kapel cordobes berri bat nekarren maletan, okasio huntan janzteko, eta berriz khendu ta gorde egin behar izan nuan, muttikoak atzetik zethozkidala ikusi ta.

«Hotel» hitza internacionala da. Berehala ulertu ziguten muttiko batzuk galdetu gendueneko, eta azkenean arkitu gendun ostatu. Hartu aparia ta oheratu ginean. Telephonista pare baten moduan egin gendun lo biharamuneko bederatiak arte.

## V

Gosaria hartzen gendularik,

«Zer gerthatu othe zaio Lopez jaunari», galdetu nion nere adiskideari, «gure zain ez egoteko eskutitzean agintzen zizun bezela?»

«Goizegi da esateko», ihardetsi zidan, «bainan bildur naiz beranduegi heldu gerala.»

«Berandu? Ozta oztan eskutitza irakurri ta, ia maletak atontzeko betarik gabe, trenean sartu ta berandu?»

«Bildur naiz hil othe duten.»

«A, hori bai...» erran nion, «ni be enintzake harrituko hila arkituko bagendu... esandako tokian egon eztanean...»

Ostatuko andreak bazekian frantzez pixkat. *Monsieur le Commissaire de Police*'n gana joan nahi genduala esan genionean, muttiko bat deitu, eta gurekin joateko esan zion, *Guardia Civil*'en etxera. Badirudi hala esaten dala españolez «*Chez Monsieur le Commissaire*».

España'n etzera harritu behar inoiz, ajola gutti zer ikusten duzun *Commissaire*'nera heldu ta emakume lodi bat ikusi gendun, adabakiz bethetako kalzonzillo batzu eskegiten soka batean, beste arropa zuri busti askoren ondoan. Gonatik oratuta, urthe-bethe ta erdiko muttiko mokoti bat negarrez.

Poirot'ek

«*Pardon, madame*», esan zion, «*Monsieur le Commissaire, s'il vous plaît?*»

Andrea gure begira jarri zan harrituta, eta hasi zan eskuak gonan legortzen, muttikoak denbora guztian negar egiten zualarik gelditu gabe, arnasa hartzeko izan ezik.

«¿*Ouiés caxar? ¡Esaborio ma que esaborio!*» esan zion muttikoari. Beronek, ekin negarrari berotasun eta indar berriekin. «*¡Manué!*»



deitu zuan gero andreak etxeari begira, «*mira a ver qué e lo que quié este señó*».

Berehala agertu zan *gendarme* edo, España'n esaten dan bezela, *guardia civil* bat.

Mr. Poirot'ek *carte de visite* bat athera eta *commissaire* jaunari emateko esan zion.

*Guardia civil*'a joan zanean gu zain gelditu ginean. Nere adiskidearen izena mundu guztian ezagutzen da. Guk ezkenduan ulertzen oso ongi espainola oraindaino, bainan barrutiko elkarrizketak entzunik, igarten gendun zelako iskanbillak eta harat-hunatak sortzen zituanez nere adiskidearen izen ospetsuak. Iduritzen zitzaigun ikusten gendula nola ipinten zuten dana txukun txukun, eta gauza guztiak euren tokietan gure agerraldirako. Frantzesez edo ingelesez mintzatuko balira baino klaruago ulertzen gendun nola gelditzen ziran harrituta, bat batean heltzen zitzaizen ustegabeko ohoreaz, gure detective ospetsua euren arte edukiteaz.

«*Oye Ramire*», esaten zuan batek barruan, «*no sé lo que querrá ete tío*», (*tío* erraiten diote espainolez Poirot'en antzeko gizon handiei) «*no se entiende ni jota e lo que ise. Creo que e un franchute*».

«*Amo a ve*», zion beste abots batek, «*Her... Hercule Pierró. Mala puñalá le den. Lo mehó e que guardemo la baraja y xamemo ar sargento*».

Orduan baten bat zurubietatik gora hasi zan. Minutu batzu, eta sartzeko keinuak egin zizkigun. Ohituraz bezela, Poirot'en txartelak athe guztiak zabaltzen zizkigun.

## VI

*Guardia civil*'en agintariak jezarteko adierazi zigun alki bi eskuaz erakutsirik. Eskuan zeukan Poirot'en txartela, eta beste *guardia*-bati berbaz esaten ziona, beronek makinaz idazten zuan. Underwood zahar baten aurrean, bere ondoan exerita, tiki taka ari zan berau idazten hitzak entzuten ziran bezain agudo.

Irri-egingarria zan hunela ibiltea gu enganatzeko, sekretarioari eskutitzak idaz-arazten eta bide batez gurekin hizketan, gauzak banan bana egiteko betarik ezpalu bezela. Oso ondo genkian guk etzegoala lanean gu ethorri gineanean, eta *guardia civil* batek bere bilha igon behar izan zuala, gure agerraldiaren berria jakin zezan.

«*Antonio Fernández González*», idazarazten zion sekretarioari, gu ethorri ezpagina bezela, «*sargento comandante del Puesto de Arrigorieta de la 210 Comandancia de la Guardia Civil, por medio del presente atestado hace constar los extremos siguientes. Dos puntos y*

aparte. Que a las nueve y cuarenta y cinco horas del día 25 de noviembre de 19..... se presentó en esta Casa Cuartel Don Hércules, con hache, Poirot, terminado en te, el que preguntado por las generales de la ley dijo llamarse como arriba se consigna, de...»

«¿Que edad tiene usted?» galdetu zion azkenez Poirot'i eskutitza bukatu gabe, bestea eskuak jasota, lanean jarraitzeko prest gelditu baitzan.

Eia zer nahi othe zuan izan zan noski, gure ustez, nere adiskideari galdetu ziona orduan, lana aphur batean geroko utzi zuanean. Garaia zan.

«Je veux parler avec monsieur le Commissaire» erantzun zion nere adiskideak.

«¿Cuántos años dice usted?»

«Monsieur le Commissaire.»

«Parece que dice cincuenta y tres... ¿Qué edad ha dicho, por favor?»

«Le Commissaire de Police.»

«Cada vez le entiendo menos... Oye Manuel, vete a buscar a ese que sabe francés... a Argala. Dile de mi parte que haga el favor de venir. El nos aclarará este lío», esan zion guardia civil bati. Badirudi Commissaire jaunaren bilha bidaldu zuala.

Hamar minutu igaro, eta gizon batekin agertu zan. Gaizki jantzia, bi eguneko bizarrekin eta korbatarik gabe, etzirudian Commissaire jauna.

Gizonak frantzesez zekian eta interprete bezela lagundu zion Poirot eta sarjentoari elkarrekin hitz egiten.

Berriz esan zion Poirot'ek Commissaire jaunarekin hitz egitea nahi zuala. Argala'ren laguntzaz arin azaldu zan dana. Eia denunzi bat egin nahi othe zuan, eta ezetz. Etzegóala Arrigorrieta'n Commissaire'rik, ez ta polizirik ere. Guardia civil'ak bakharrrik, eta sarjentoa zala han nagusia. Poirot'ek J. L. Lopez'en eskutitza erakutsi zion. Argalak itzuli zion españolera. Sarjentoa harrituta gelditu zan. Hartu telefonua eta numeru bat eskatu zion central'ari.

«Mi capitán», esan zuan belarri-tresnea ezkeraz oraturik, «aquí el sargento Fernández. Hay un francés aquí que dice llamarse Hércules Poirot, un tipo raro que no sabe nada de castellano. Tiene una carta de J. L. López en la que le dice que teme le maten si no viene en su ayuda.»

Gelditu zan ixilik belarri-tresnetik entzuten eta,

«No, mi capitán, Pauró no, Poirot», ixildu zan berriz eta, «sí, mi capitán, lleva bigotes grandes», eta gero «¿dice usted que es belga y no francés?» Galdetu Argala'ri belarri-tresnea eskumaz estaldurik, eta «sí, mi capitán, es belga». Entzun berriz ixilik eta, «¿cómo dice?»



¿Que si he leído novelas de Hércules Puaró? No, mi capitán, y aquí nadie ha oído nunca ese nombre.» Beste hari puntatik zethorren abotsa entzun eta,

«Sí, mi capitán.»

Berriz entzun eta,

«Sí, mi capitán.»

Beste ixil-une bat urrutiko abotsa entzuten eta,

«A la orden, mi capitán.»

Eta klik eskegi zuan belarri tresnea.

Argala'ren bitartez gero Poirot'i mesedez berekin ethorteko *Land Rover* batean kapitanarengana.

## VII

Igon aldapaz gora, jatxi aldapaz behera, bira eskumara, bira ez-kerrera, igon, jatxi, biratu eta biratu, ta azkenean Bilbo'ra heldu ginean kapitana'ren officina'ra. Argala be gurekin zethorren.

*Guardia civil*'en kapitanak españolez hitz eginik, eskua eskaindu zion Poirot'i eta gero niri. Argalak itzultzen zituan bere hitzak frantzesera eta gero gureak españolera.

Poztuten zala Poirot handia ezagutzeaz. Uste zuala ezagutu baino lehen, nere adiskidea gezurrezko liburuetakoa *detective* bat baino etzala eta asko harritzen zala haragizko gizona zala ikusiaz. Eia liburuek egia esaten othe zuten bere eginak khontatzen zutenean, berak mendian serbitzuan gogaituta zegoalarik irakurten zituala, eta orai arte dana gezurra zalakoan egon zala.

Poirot'ek, sartzen zutela batzuetan gezurren bat, bainan gehiengian egia esaten zutela.

Eia J. L. Lopez'en eskutitz bat othe zeukan, eta baietz. Mesedez erakusteko.

Poirot'ek eman zionean, mahai gainean zabaldu eta paper batzu athera ta ondoan ipini zituan. Frantzesez mintzatzen jakin ezarren, idatzitakoa ondo ulertzen zuan antza.

Adi adi zauden Poirot'en begi zorrotzak eskutitzaren ondoan ipinitako paperei so. Tintea borratua eta tximur tximurak zauden, uretan egon ostean leihortu balira bezela.

Eskutitza irakurten zegoalarik kapitana barrezka hasi zan. Argala'ren bitartez esan zigun gero hasi zirala heriotzak Poirot ethorri bezain laster, han aurretik idatzita zegoan bezela. Poirot'ek zabal zabalik zeuzkan begi-belarriak.

Gizon bat arkitu zutela ithota itsasondoan, eta ohartzeko zer zeukan sakeletan. Eta paperak eta carnet bat eskuratu zizkion. Age-

rian zegoan, eskutitza idatzi zuan eskuak berak idatzi zituala paper tximurtuak ere. Carneta J. L. Lopez'ena zan

«*Sacré tonnerre!*» esan zuan nere adiskideak, «J. L. Lopez hila!»... eta igarri nion orain zegoala bere saltsan.

Kapitanak gero, Argala'ren bitartez, eia nahi othe gendun berekin joatea *depósito de cadáveres*, edo, euskaraz esateko, gorputz hilak gordetan diran tokira.

Sartu *Land Rover*'ean lehen baino estuago, eta danak hara, Bilbo'ko kaletatik zehar.

## VIII

Han *comisario* edo *commissaire* jauna arkitu gendun. Garaia zan. Berau be asko harritu zan nere adiskidea ezagutu zuanean.

Gorputza izara batez estaldua zegoan. Kapitanak oihala jasorik arpegia erakutsi zuan. Handitua eta berdea, ia ustela, denbora asko egon zala hila ematen zuan.

Comisarioa españolez hasi zan:

«*Este no es José Luis López. Ha sido ya identificado por sus familiares. No entiendo cómo han podido encontrarse en sus bolsillos documentos pertenecientes a José Luis López.*»

Etzigun itzultzen dana Argala'k frantzesera eta guk ezkenitun ulertu hitz hauk.

Poirot'ek comisarioari Argala'ren bitartez: beranduegi heldu bazan ere, orain, bere ohoreak agintzen-ziola erhailea arkitzea eta ez bildurrik izateko, etzala joanen arkitu arte ta.

Bere hitzak entzun eta harrituak gelditu ziran danak nere adiskideari so, bethi gerthatzen dan bezela bere ziurtasun izugarria lehendik ezagutzen ez tutenekin. Ni harrotuta negoan, ikusirik nola danak aho zabalik uzten zituan.

«*Este tío es idiota*» esan zuan comisarioak. Argala'k etzizkigun itzuli frantzesera izutasun eta harridurazko hitz hauk.

Gero Poirot'ek, Argala'ren bitartez bethi bezela, eia zeinek eta nola arkitu zuan gorputza, ta Algorta'ko plaian muttiko batzuk. Eia autopsia egin othe zioten, eta baietz. Bost egun guttienez zirala ithota hil zala.

Poirot'ek bere serbitzuak kapitanari eta comisarioari eskaini ostean, eskuak elkarri estutu, ta joan ginean handik Argala'rekin. Hartu taxi bat eta Algorta'ra.



Galdetu han, galdetu hemen, bethi Argala'ren laguntzaz, eta azke-nean arkitu genitun gorputza idoro zuten muttikoak.

Gauza guztiak zeatz zeatz jakin arte etziran bukatu nere adiskidearen galderak: nola eta zein tokitan zegoan gorputza, zer ordutan arkitu zuten, eta abar. Galdetu gero hango arrantzale batzui uraren joairak, mapa batean dibujatu, eta dana ondo apuntatu ostean, hartu beste taxi bat, eta Arrigorrieta'ra.

Poirot'ek eskupeko on bat eman eta arratsaldean ethorteko berriz eskatu zion Argala'ri. Joan ginean orduan gure ostatura bazkaltzera.

Arratsaldean berriz Gure Kabia'ra Argala'rekin. Han, Irun'etik ekarri gindun txoferrarekin egin gendun berba lehenbizik. Berak erran ziguna sinetsi behar bada, José Luis López etzan batere itsas-zale, ez omen zeukan, ez yatch'ik, ez ta txaluparik koskorrena be, itsasbazterrez ibilteko leihorretik hurbil. *Chauffeur* harek ez omen zuan ikusi inoiz bere ugazaba itsas-ondotik oinez ibilten ere.

Galdetu gero bezperan ezagutu gendun neskameari, eta berak ere berdin. Noiztik etzan agertu etxetik, eta bazirala sei egun. Inork ere etzekian nora joan othe zan.

Ezkendun jakin gauza berririk sukaldariari mila galdera itandu ostean.

Etxeko-andrea kanpoan zegoan.

Athe nagusitik irten ginealarik, eskutitz bat ikusi gendun zilharrezko bandejatto batean mahai ttiki baten gainean. Besteak ohargabetu ziralarik, Poirot'ek ostu, eta sakelera. Gehiago jakin ezinik, irten handik eta Arrigorrieta'n oinez.

Irrikitzen zegoan Poirot eskutitza irakurteko eta berehala joan ginean ostatura.

Bere gelan sartu, itxi athea, exeri ohe-gainean, eta athera zuan sakeletik. Estalkia *Sr. Dn. José Luis López*'i zuzenduta zegoan. Goian, ezkerreko anguluan, Bilbo'ko banku baten izena. Hautsi estalkia eta athera zuan eskutitza. Españolez idatzita zegoan eta etzan ulertzen ondo.

Hizkuntzaren beattzopoak, beste guztiak baino zailagoa egiten zuan kasu hau nere iritziz. Bainan Poirot'entzat etzegoan garaitu ezinezko zailtasunik. Zabaldu maletea eta Español-Français hiztegi bat athera zuan.

Guthun labor bat zan. Bere aginduak bethe zituztela, eta izena azpian berak idaztea baino etzala falta, izan zan bankuak José Luis López'i esaten ziona.

Begiratu erlojua eta zazpiak.

«Ah! *Mon vieux!*» esan zidan, «beranduegi da bankuetara joateko. Bihar goizean joanen gera Bilbo'ra. Artean eztaukagu zereginik».

Euria ari zan. Mendi berdeak ikusten ziran leihotik, zerua hodei ilhunez estalia.

Bethe pipea eta biztu zuan. Ixil ixilik egon ginean une luze batean euria zaintzen.

«Nola uste duzū zuk itho zala gure gizona?» galdetu nion azkenez.

«*Eh bien!*» ihardetsi zidan, «eztut uste gure gizona itho danik».

«*Parbleu!*» esan nion nik, «bere gorputza handitua ta ustela plaian arkitua izan, autopsiak ithota hil zala erakutsi, eta ezta hil gure gizona?»

Poirot'ek J. L. López'en eskutitza athera zuan sakeletik.

«Ohar ezazu zein egunetan idatzita dagon eskutitz hau» esan zidan.

Eskutitzaren eguna 19...-XI-21 garrena zan. Eman nion atzera, zertan zebilen igarri ezinik.

«Zenbatgarrena dugu gaur?» itandu zidan berak.

«Hogei ta bostgarrena» erantzun nion.

«Zenbat egun esan digu comisarioak hilda egon dala gorputza?»

«Bost guttienez» ihardetsi nion.

«Orduan» erran zidan Poirot'ek, «hilda zegoan idatzi zuanean.» Harrituta gelditu nintzan.

«*Sacré tonnerre!* Zelan izan diteke hau?» itandu nion.

«Guk ikusi dugun gorputza ezta J. L. López'ena» esan zidan nere adiskideak.

Poirot'en adimenduaren zorrotza! Aho bethe haginekaz utzi ninduan. Enuan nik susmatzen halakorik Ez ta urrik eman ere.

«Uste duzua orduan gure gizona bizirik dagola?» galdetu nion.

«Horixe da bihar ikasi behar duguna Bilbo'n» erantzun zidan nere adiskide ta detective handiak.

## X

Biharamun goizean taxi batean, Bilbo'ra J. L. López'en bankura. Eskutitzpeko izena, edozelan idatzia, irakur ezinezko zirimarra bat baino etzan. Eskerrak gero makinaz idatzia *firmado: J. Echevarría* ikusten zala.

Bankuaren ederra! Dotore dotore jantzitako athezainari galdetu, eta atzekin keinuz erlojuari apuntaturik, hamaiketan ethorten zala.

Ordubethe falta zan ia. Zabaldu athe bat eta areto batean sarzkeko keinua egin zigun.



Exeri jesarleku goxo eta sakonetan eta han egon ginean *Echevarría* jauna ethorri arte, athezainak, Poirot'en txartela eskuan, athea itxi ostean.

Umore txarreko egun batean nere adiskideak aitortu zidan, ergel batzu dirala bere eginakaz idatzitako liburuak atseginez irakurten dituzten guztiak, ots, bere amiratzailleak oro. Etzukean erranen hola-korik Echevarría jauna ezagutu izan balu. Lan guztiak geroko utzirik, arin arin ethorri zan gugana, nere adiskidearen txartela eskuan zualarik. Aphain aphain jantzia, Echeverría jaunak benetako zaldun baten erak zeuzkan, eta gainera oso ederki mintzatzen zan frantzesez.

«Zelako ohorea Hercules Poirot handia ezagutzea!» erran zuan harrituta, bere biboteak begitu eta eskuak beroki estuturik, «bainan exeri zaitze mesedez!»

Poirot'ek.

«J. K. L. jauna, nere adiskide handia» esan zion nere ardura guttiko burura apuntaturik.

«*Comment allez vous* J. K. L. jauna?» egin zidan eskua estuturik.

Eta eskuak estutzeko zutik egon ostean, berriz exeri ginean. Ixil-une laburto bat igaro zanean.

«Zeri zor diot zuen ager-aldiaren ohorea?» galdetu zigun irrino batekin.

Poirot'ek J. L. López'en eskutitza athera, eta irakurteko eman zion.

Etxebarria'k irakurten zuan arte Poirot eta biok gela hura berriz aztertzen hasi ginean.

Gero, irakurten bukatuta, atzera eman zion eskutitza, begitada batekin adierazten ziola oraindaino etzuala ulertzen ezer. Orduan nere adiskide handiak

«Ikusten duzu» erran zion, «nola ethorri naizen Belgika'tik adiskide hunekin, eskutitz horrek diona irakurri bezain laster. Hor erraiten du Lopez jaunak gure zain egonen dala Arrigorrieta'n, bere etxean. Bi egun dira ethorri gerala eta ezta agertu inundiak ere. Eztakigu bizirik ala hilda othe dagon. Bere etxean inork ere ez tigu ematen bere berririk. Atzo, neskameei galdetzera joan nintzanean, arkitu guthun hau bere etxean eta eramane nuan. Kezkarik gabe estalkia hautsi ta irakurri nuan. Badakizu, eskatu zidan bezela laguntzeko, bere gauzak jakin behar ditut lehenbizik. Huna zergaitik ethorri naizen zuregana, bere arazoan berri zeatz zeatz jakitea beharrezkoa zaidan ezker, dakizun guztia esan dezadazun.»

Etxebarria jauna oldozkor gelditu zan une batean. Gero,

«Eztizkiogu inoiz erakusten inori, juzgaduaren agindu bat erakusten ezpadigu, gure hartzekodunen kontuak», erran zigun, «bainan kasu huntan, bere eskutitz bat erakutsi didazuen ezker, eztut uste

Lopez jaunaren gurarien kontra joanen naizenik, baldin dana erakusten badizuet besterik gabe.»

Jeiki, ta athe ondoko tinbre bat jo zuan. Laster agertu zan muthil gazte bat dotore jantzita metalezko botoi distiratsu askorekin.

«Joan zaite» esan zion botoidunari, «Urli jaunarengana, eta esaiozu nere partez, J. L. Lopez'en kontuak emateko eta ekarri egizkidazu arin.»

Españolez esan zion hau muthilari, bainan gero frantzesez azaldu zigun guri.

Paperak ekarri zizkionean, hasi zan aztertzen eta,

«Lopez jaunak» erran zigun, «bere titulu guztiak saltzeko agindu zigun, poltsako sal-erosle baten bitartez eta hartutako diru guztia-reakin dollarak erosi ta Dorotea Fernandez'en izenean ipinteko *Union des Banques Suisses* delakoan Lausanne'n.»

«Uste nuan» erantzun zion Poirot'ek, «debekatuta zegoala españolentzat dollar'ak España'tik atheratea.»

«Eta hala da» esan zuan Etxebarria jaunak, «*Instituto Nacional de Moneda Extranjera*» delakoak ez tie baimenik ematen españolei hunelako operazioak egiteko, bainan Lopez jauna, gurasoak españolak izanarren, ezta española, frantzes baizik. Orai España'tik athera nahi dituan dollar'ak, berak ekarri zituan España'ra kanpotik.»

«Orduan bere titulu guztiak saldu dituzue?»

«Bai» eta hasi zan irakurten: «hunenbeste hidrolak, hunenbeste bancobaoak, hunenbeste iberdueroak...» eta abar eta abar... zerrenda luze bat. «Danak saldu ditugu, berak agindu digun bezela» jarraitu zan esaten, «eta 154.670 dollar eman dute orotan. Orain ezta falta besterik berak dokumentu hau eskuz izenpetzea baino, cantidade hunen Lausanne'n ipinteko, berak nahi duan bezela, Dorotea Fernandez'en izenean.»

Hercules Poirot, disimulatzen ibiliarren, harrituta zegoan berri hauekin, arras ongi igarten nion nik, hain sakonki ezagutzen dudan hunek.

«Eta ba al dakizu non bizi dan Dorotea Fernandez delako hori?» galdetu zion Etxebarria'ri.

Hasi zan berau paper batzu aztertzen eta,

«Donosti'n» erran zuan frantzesez bethi bezela, eta paperetan irakurten zualarik, «Ondarribi kalean, hamabigarrenean, bigarren mailan, ezkerreko aldean» gaineratu zuan españolez.

Apuntetan hasteko prest, lumea ta oharpen-block bat eskuetan, nere adiskideak mesedez eskatu zion berriz esateko.

Etxebarria jaunak orduan, block ha eskatu eskua luzarurik, eta berak idatzi zizkion emakumearen izena ta bizi-tokia, moldiztegi antzeko letrakaz.



Atzera eman zionean,  
«Eskerrik asko Etxebarria jauna» esan zion Poirot'ek bere jesar-  
lekutik jeikitzen zalarik, «etzaitugu gogait-erazo nahi gehiago.»

«Enozue gogaiterazoten, ez ta urrik eman ere, poz handia izan  
dut. Badakizue urengorako non naukazuen zuen serbitzurako.»

Lagundu gindun kalera, estutu zizkigun berriz eskuak, eta athera  
ginean bankutik.

## XI

«Goazen arin telephonu-etxera» erran zidan nere adiskideak.

Hartu taxi bat eta berehala heldu ginean. Bilhatu numerua Gi-  
puzkoa'ko telephonu-liburuan, eta minutu batzutan itxaron ostean  
komunikazioa eman arte, egin zuan berba Donostia'gaz Poirot'ek  
Dorothea Fernandez'en telephonuarekin.

Neskamearen abotsa zan entzuten zana. Etzagoala andrea etxean.  
Eia zein ordutan ethorriko zan, eta ordu bietan.

Hamaika ta erdiak ziran orduan. Zertarako egon Bilbo'n ordu  
biak arte? Arrigorrieta Bilbo'tik Donostirako bidean arkitzen da.  
Tira ba Arrigorrieta'ra taxi hartan bertan.

Ostatura heldu gineanean berri harrigarri bat jakin gendun: Lopez  
hilda zegoan. Gure Kabia'ko baratzean arkitu zuten bere gorputza,  
bihotzetik zilhotua, bizkarretik sartu ta bularretik irten zitzaion  
tiro batez.

Deitu Argala eta hirurak Gure Kabia'ra.

## XII

*Guardia Civil* bi zauden baratzekeo athean, bata sarjentoagaz ma-  
kinaz idazten zuana, bestea ezezaguna.

Debekatuta zegoala sartzea. Gure detective handiak, agintari na-  
gusiari esateko mesedez, nola nahi zuan Poirot jaunak gorputza  
ikustea.

Joan zan bat, eta gu hirurok, athe ondoan gelditu ginean zain.

Ethorri zanean sartzeko esan zigun. Etxearen haraindira joateko,  
han zegoala gorputza ta.

Heldu gineanean kapitana arkitu gendun.

Medikuaren zain zaudela, ta uste zuala laster helduko zala. Egon  
zala jueza ta bethe zituztela zeregin guztiak medikuarenak izan ezik.

Baimena eskatu ostean, Poirot lau oinka hasi zan bazterrak az-  
terten.

Ondoko baratzean gizon bat zegoan aitxurrez lanean eta, urruti  
xamar, beste bat belharra igitaiaz ebagiten.

Aitzurrez ziarduanak, lana utzi, ta.

«I Joakin! Gurok ikusi erbi handi bat, kapela ta bibotiekaz?.. Hara! Begituik!» erran zion besteari, atz batez Poirot apuntaturik.

«Aarraixua!» egin zuan Joakin'ek harrituta eta berak ere lana utzirik, «zeren bilha ete yabilk? Seguru erlojua galdu yakola.»

«Erlojua?... Bai zera!» erran zuan besteak, «colillak hartzen yabilk hori!»

«Eta dotore jantzita yagok bera!...» berriz Joakin'ek, «jooñoño joño joño!... Amai-ka ikusteko jaio gozak!»

Etzizkigun frantzeseratu Argala'k hitz hauk eta eztakigu zer adierazten duten, bainan igarri nuan nik, harrituta zaudela baserritar biak, nere adiskide handia ikusirik. Poirot'en izena munduko bazter guztietara hedatu da, eta ohituak gaude hunelako aho-zabaltasuna toki guztietan arkitzen.

Gorputz hila tripaz behera zegoan. Hogei ta hamar bat urtheko adina zuala ematen zuan. Ileak beltz beltzak, nahiko dotore jantzita. Azpian odol siku beltzaren aztarnak ikusten ziran.

«Ze ordutan arkitu dute gorputza?» galdetu zion Poirot'ek kapitani Argala'ren laguntzaz.

«Goizeko hamar ta erdietan» izan zan ihardespina, «etxeko sukaldariak arkitu du. Gaixoa oihuka hasi zan, uste gabetarik zapaldu zuanean tipulen bilha zebilelarik.»

### XIII

Medikua ethorri zanean, gorputzari bira eman eta txakea ta ar-kondarea zabaldu ta zauria aztertu zion. Arpegia zerura begira gelditu zan begi zabalduekin.

Erran zigun gero sendagileak, tiro batez hil zutela.

«Ba!...» pentsatu gendun danok, «hori esateko ezta behar medizina asko estudiatzerik.»

Zilho ttiki bat ikusten zitzaion bizkarrean, odol leihorrez inguratu, eta bularrean beste zilho handi bat, oso itsusia, dana zikin zikin odol leihortuaz.

Eia noiztik zegoan hila, ta bi egun baino gehiago zirala. Harrigarria zan hainbeste denboran inork ez arkitzea.

«Erhaileak eraman zuan noski bazter hortara estaltzeko» esan nion Poirot'i.

«Asko ikasten duzu gero!...» eran zidan nere adiskideak, «zeinek erran dizu mugitu dutela erori zan tokitik?»

«Ba... nik eee...» ihardetsi nion lotsatuta, «hala izan dala pentsatu dut.»



«Detectivearen zolia!...» hasi zitzaidan adarra joten, «ikusi lurra ta ondoko landarak. Gorputza narrestua eramana izan balitz, hor agertuko litzateken markak. Eztuzuia ikusi nola zegoan eroria, natural natural, berez erorten dan gorputz baten antzera?... Bera ohargabetuta zegoala eman diote tiroa atzetik. Sarrerakoa izaten da bethi zilho ttikia, eta bizkarrean zeukan. Zilho handia ordea, irtenaldekoa, bularrean. Igarten da, beste alde batetik, eztirala igaro hortik bi gizonen urhatsak.» Eta hau erraiten zualarik baratzeko alde bat apuntetan zuan.

«Bi gizonen urhatsak?» galdetu nion nik.

«Bai, bi gizonen urhatsak» erran zidan berriz berak, «hor ikusten dira oraindik euren aztarnak. Hortik ezta ibili inor heriotza egin zonetik, bestela hortik derrigor ikusiko luketen gorputza, eta badakizu nola eztan agertu gaur arte.

Joan nintzan beragaz bazter batera eta

«Hemen nahastetan dira Lopez'en urhatsak beste bi gizonek utzitako aztarnekin», gaineratu zidan, «gero hemendik bere heriotz-tokira joan zan, zerbait egitera. Besteek, bera ohargabetuta zegoala, tiro bat eman zioten bizkarretik.»

Bethi bezela, minutu batzutan saiatu orduko, Poirot handiak, beste edozeinek baino gehiago ikusi zuan.

«Zerbait dago hemen, ezin dudana nik ulertu» erran zuan gero, ta, ikusirik Argala kapitanarekin hizketan zegoala, joan beregana, eta galdetzeko eskatu zion, eia zerbait arkitu othe zuten hildakoaren saketan.

Kapitanak orduan, keinuz esan zigun berekin ethorteko etxe barnera.

#### XIV

Joan gineanean, gauza pillo bat erakutsi zigun mahai baten gainean etxeko irakur-gelan: gasezko su-phizle polit bat, larruzko paper-poltsa bat dokumentu batzukin, eskuzapi bat, poltsatto bat diru kantidade batekin, tabako kutxatto bat zigarrotoz bethea, eta azkenez, Poirot'entzat ardurarik handienekoa: eskuz idatzitako guthun bat.

Kapitanak esan zigunez, gorputz hilak zeukan eskuan guthun hura. Poirot'ek astiro astiro irakurri. zuan. Huna zer zion:

«Messieurs,

zeuek esandako azalpenak zeatz zeatz «jarraiturik, »hartu *marchandise* guztia eta Donibane Loitzun'a eraman dut. Bihar »sartuko dut dana España'n ohiturazko bidetik.

«Gorantziak,

J. L. Martín.»

Hau irakurri ta aztertu ostean, athera zituan Poirot'ek, irakurri ta aztertzeke ere, paper-poltsan zauden paperak eta dokumentuak.

Errezebio batzu, beribil-carnet'a, eta eskuz idatzitako zuzenbide ta oharpen batzu baino etzeukan barnean, bainan, eskuz idatzitako lerroak ikusi bezain laster, harritu egin zan Poirot. Hartu berriz guthuna, eta eskuz idatzitako paperen ondoan ipini zuan.

Kapitana begira zegokion eta,

«Esku idaz modu berdina, dana idazle bakhar batek idatzial!»  
erran zion Argala'ren laguntzaz.

Poirot'ek baietz egin zuan buruaz, begiak eskuetan zeuzkan pa-peretatik khendu ezinik.

«J. L. Martín eta J. L. López, gizon bakhar bat baino etziran»  
esan zigun gero Argala'k, kapitanaren hitzak frantzeseraturik.

«J. L. Martín?» galdetu zuan Poirot'ek, «nor zan ba J. L. Martín?»

Españoleratu zizkion Argala'k hitz hauek kapitanari, eta beronek erantzun zionean, itzuli zizkigun bere hitzak frantzesera.

«Cocaina saltzaile handi bat. Gu ta Interpol delakoa atzetik ibili gintaizon luzaro, eta aphurto bategaitik ezkendun arrapatu bere lagunekin batera, bainan ihes egin zigun, berekin zebiltzan guztiak arrapatu genituanean. Azkeneko hiru urthetan geldi ta ixil ixilik egon da, galdu egin ditugu bere aztarnak. Ta guk jakin ez gure arte bizi zala. Jakin bagendu giltzapean sartuko gendun, eta etzan atherako, urthe asko gerizpetan egon gabe.»

«Orduan *chantage* egitera ethorri zitzaizkion berekin zauden bi gizonak» esan zuan Poirot'ek.

«Hortxe dago gauzea!» erran zuan irrino batekin kapitanak, Argala'k frantzeseratu zezan, «batek daki zenbat diru khendu dioten eskutitz horren truk. Tiroa hartu zuanean ezkerrean zeukan guthun hori, eta eskuman su emateko tresna hori. Su ematera gerthatzen zan antza heriotzak arrapatu zuanean. Eztakigu zenbat guthun othe zituzten *chantage* egiten ziotenek, bainan bere eskuz idatzitako guthun bakhoitzagaitik diru pillo galanta khenduko zioten noski. Lopez gizon aberatsa zan.»

«Egin duzuia berba alargunarekin?» galdetu zion gero Poirot'ek kapitanari.

«Ez» ihardetsi zuan berak, «negarrez dago bere gelan. Errespeta egin behar dugu bere atsekabea. Elkarrenganako maitasun handiko pare bat ziran, bethi elkarrekin toki guztietara eta hola. Hau golpe handi bat izan da beretzat.»

Baginoian kanpora kapitanari eskerrak eman ostean, Poirot'ek paper bat sakeletik athera eta eskaini zionean, atzera eginik. Zigarrotto ondakin pare bat zegoan barnean gordeta.



«A!... Bai!» egin zuan kapitanak, atzera emanik, «ikusi nituan nik ere, bainan enuan hartu. Eztitut hartzen nik zikinkeri hoik.»

## XV

Asarre asarre zebilen Poirot handik athera gineanean. Argala'ri ordu bat eta erdietan ethorteko esan ostean, joan ginean ostatura.

Poirot ixilik eta oldozkor egon zan luzaro, bazkaltzen gendularik. Azkenean,

«Oso ilhun dagoz gauzak orain» erran zuan, «gero ta guttiago ikusten da hemen. Etzuten hil han zauden gizonek. Eztuzuia entzun inoiz urrezko arrautzak jarten zituan oiloaren iphuina?... Lopez hiltea oiloa hiltea litzake eurentzat.»

Ordu biak hoge guttiagotan ethorri zan Argala. Erran zion Poirot'ek nola nahi zuan hitz egitea Dorotea Fernandez'ekin, etzekiela ba othe zekian beronek frantzesez, eta bada ezpadan, gerthu egoteko. Baldin berekin frantzesez konpontzen ezpazan, esateko jaun batzuk egin nahi ziotela berba J. L. Lopez'en partez.

Ordu bietan konferentzi bat eskatu gendun Donosti'ko numeru harekin.

Berehala eman ziguten komunikazioa, eta Poirot'ek hartu zuan belarri tresnea.

«Halo! halo! c'est Mademoiselle Fegnandés?»

«Oui. Avec qui ai-je le plaisir de parler?»

Bazekian frantzesez, etzegoan Argala'ren beharrik.

Lopez'en partez hitz egin nahi geniola jakin zuanean, berehala esan zigun gure zain egonen zala.

Nun? eta edonun, bere etxean igual.

Hoba bere etxean, gauza ixilak erabili behar baitziran.

Hartu taxi bat eta Donosti'ra.

## XVI

Aste eguna zanez, ezkendun ikusi honunzko bidean ikusitako dantzak eta jendea oporrean.

Idaztea merezi luken gauza berririk ikusi gabe, heldu ginean Donosti'ra bostak lauren guttiagotan, eta minutu batzu geroago Dorotea Fernandez'enera. Gure zain gelditzeko esan genion taxi-zainari.

Dorotea Fernandez hoge ta zortzi bat urtheko neska eder bat zan. Ez polit polita, bainan pozgarria ikusteko. Baliteke gizen xama-

rra, gehiegizko kilo batzugin behar bada. Oso garbia, janzki ederrak aphainki arruntak.

Etxea ttikia, bainan ongi ornitua, gustu modernuz.

Emakumea urduri zegoan Lopez'en berriak jakin nahirik, aspalditik ezer ere etzekiela ta.

Poirot'ek geroko uztea nahi zuan Lopez'en heriotzaren berria, bainan azkenean ezin gorde gezurretan hasi gabe, eta esan zion hilda zegoala. Gezurretan hasi ezkeru, erran zidan gero niri berak, zailagoa litzake egiak erranaraztea.

Doro (hala deitzen zuten bere adiskideak eta hala deituko zuan Lopez'ek noski) negarrez hasi zan bere adiskidearen heriotza jakin zuanean.

Etzegoan dudarik, benetako mina sentitzen zuan eta here negar malkoak etziran gezurrezkoak. Gauza bat zegoan klaru klaru gureztat: berak etzuan hil.

Poirot'ek Lopez'en eskutitza erakutsi zion, jakin zezan nola ethorri zan berak deituta, arerio batzuen bildur zalako.

Doro'k esku-zapi ttikitto batez negar malkoak khendu ta sudurra zaaast garbitu ostean, hartu eskutitza, eta begitu baino ez, eta atzera eman zion Poirot'i.

«Irakurrita daukat» esan zion, «Lopez'ek idatzi zuanean berekin nengon. Erran diteke bion arte idatzi gendula.»

«Bion arte? Orduan jakinen duzu nondik ikusten zuan arriskua.»

Doro'k malezizko irrino bat egin zuan, begiak oraindaino busti bustiak edukiarren.

«Lopez gaixoa hilda dagon ezkeru» erran zuan, berriz arpegi triste batekin, «hoba egia erraitea.» Eta une batean ixilik egon ostean,

«Lopez'en benetako izena Martin zan» erran zigun, «diru asko irabazi zuan cocaina España'n sartzen. Behin aphur bategaitik etzuten arrapatu, bere lagun guztiak arrapatu zituztenean. Eta, jakina, denek bota zioten berari errurik handiena; alde batetik euren buruak arintzeko, beste alde batetik, etzutelako zigortuko, ihes egitea lortu baitzuan.»

«Negozioa bethiko utzi ta beste izen bat harturik», jarraitu zuan Doro'k, «hasi zan zaldun baten moduan biziten, irabazitako diruek uzten zioten bezela, eta ezkondu egin zan.»

«Orduraino eduki zuan suberte izugarriak, ihes egin zion orduan. Berekin tratuetan ibilitako aspaldiko lankideek, usaina hartu ta arrastoa arkitu zioten aberats baten moduan bizi zalarik. Bere emaztea, ezkongei denboretan hainbeste atsegin ematen ziona, gogaikarri bilhaku ta zitaion.

«Berak eta biok», jarraitu zuan, «jolas egiten gendun elkarrekin haur-zaroan, eta urthe asko ziran elkar ikusi gabe bizi gineala, nere-



kin topo egin zuanean, orai hiru ilhabethe. Berehala biztu zan elkarrenganako maitasunaren garra» eta zotinka hasi zan eskuzapittoa begietara eramanik.

Poirot eta biok ixilik egon ginean bere atsekabea errespetatzen. Bainan laster khendu zuan esku-zapia begietatik eta berriz sudurra zurruut garbiturik,

«Esan zidan nola zegoan ezkondata, maite etzuan emakume batekin. Palu batekin ezkondu zala, erraiten zidan berak. Bere emazteak ezkongai denboretan finantzetako zaletasun izugarria sentitzen zuala sinhestarazi zion. Adi adi entzuten zizkion gai huntako zeaztasun guztiak, eta gainera mila galdera itauntzen zizkion, finantzetako jakituri-egarria asetu ezinik bailegoan. Ezkondu zaneko bukatu zitzaion finantzetako zaletasun guztia, eta lehen bezela halako gauzekin ethorten bazitzaion, ahoa zabaldu eta lo egiteko modun jesarri edo entzuten zitzaion.»

«Ai astokillo gaxoa! —esan nion nik— noiz entzun duzu zuk halako zaletasunak neskak edikiten dituztenik? Titia hartzen duten haurrek baino guttiago dakizu zuk emakumen izakeraz. Hark nahi zuana, zurekin ezkontzea baino etzan. Horregaitik entzuten zituan adi adi zuk esaten zenizkion gauza haztun guztiak, berririk jakingarrienak entzuten balego bezela. Eztago modu seguruagorik gizon bat arrapatzeke, bere txotxolokeri guztiak adi adi entzutea baino. Gizonak handituta ikusten du hunela bere buruaren inportatzia, eta kapaz da hamar ordubethe egoteko ixildu gabe, bere gauza haztunak esaten. Joko huntan ari dala, neskeari be arin igaroten zaio denporea, kanaberadun arrantzaleari bezela, finantzetako gauzetan burua duala sinhestarazi eta gizona arrapatzeko moduak pentsatzen dagoalarik.»

«Lopez'ek etzuan maite bere emaztea, eta hasi zan ni maitatzen, esan dizuedan bezela. Halaz ere, bethi bezela geldituko zitzateken gauzak, ongi konpontzen diran senar-emazteak bezela agertu jendearen aurrean eta hola, eta emazteak etzuden susmatuko ezer, aste guztietan egun batzutan nigana ethorriarren, aitzaki ederrak ematen baitzioten bere arazoez, nerekin igarotako egun hauek beregandik estaltzeko, baldin esandako lankideak agertu ezpalira. Bainan lankide izandakoek, Martin'ek eskuz idatzitako guthun batzu zeuzkaten, eta poliziei erakutsi barik, berari ematearren, dirua eskatzen zioten. Hasi ziran diru kantidade handi bat eskatzen eskutitz bakhoitzeke. Gero, eskutitzak bukatzen hasten zitzaielako edo, garestiagoak saltzen zizkioten, bethi banan bana, eta bethi azkenekoa izanen zalakoan. Eta Martin'ek ikusten zuan hunela, diru guztia khenduko ziotela azkenean. Orduan biok ihes egitea erabagi gendun. Bainan nora jo? Martin'ek mundu guztiko poliziak zeuzkan bere kontra, edonun balio zuten eskutitzak berari diruak khentzeko. Alperrik litzake ihes egitea,

baldin besteak atzetik ethorten hazitzaizkigun, eta besteak etziran er-  
gelak. Egun askotan erabili gendun arazoa buruan biraka eta guttien  
igurikiten genduanean zoriona irri-barrezka hasi zitzaigun, edo behin-  
tzat hala uste gendun guk. Halan gengoan, zer eginen othe gendun  
ezkenkiela, Martin'ek gorputz bat arkitu zuanean goiz batean itsas-  
ondoan ithoa. Bazoan berriz beribilean sartzera *guardia civil*'ei esaten  
joateko, pentsatzen hasi zanean. Hildako gizona bere antzekoa zan  
gorputzez, adina be, gutti gora behera berdina. Orduan ideia bat otu  
zitzaion, eta gizon bizkorra eta kementsua zanez, berehala hasi zan  
egin behar zana egiten.»

«Ur-gora aldia zan. Hartu gorputza, ta arkaitzen arteko bazter  
batean gorde zuan, ia legorrean. Handik etxera beribilean.»

«Hartu arin janzki bat, sartu sakeletan bere dokumentu batzu,  
eta arin berriz beribilean lehengo tokira.»

«Han, inork ikusten etzualarik, arkaitzen arteko zilhora. Bilustu  
gorputza, eta bere janzkiekin jantzi zuan. Bukatu zuanean eta lan as-  
korekin, bere eraztuna ipini zion ezkerreko atz batean eta khontuz  
khontuz, irten arkaitz-zilhotik eta beribilean etxera.»

«Gau ilhunean, joan berriz argi elektriku batekin, hartu gorputza  
beso azpitik, eta uretan ondo busti ostean, plaiako ondarraren gainean  
utzi zuan, ur-goraren ertzetik hurbil, bainan gorattoago. Orduan ne-  
regana ethorri zan.»

«Biok pentsatzen gendun, okasiorik ederrena baliatu zuala, hilda  
zegoala sinhestarazirik, atzetik diru bilha zebilzkion lankide ohiak  
enganatu ta ihes egiteko.»

«Gau guztian egon ginean elkarrekin hizketan zeaztasun guztiak  
pentsatzen, eta zu deitzea erabagi gendun.»

«Parkatu beharko didazu Poirot jauna, bainan egun gutti zirala  
irakurri genitun zure atxemaite batzu liburu batzutan, eta biok pentsa-  
tu gendun, zuk estalgabetutako heriotz guztietan bethi egin zirala  
heriotzak zu ethorri ostean, eta ezin zenitukela estalgabetu zu kanpoan  
zaudela egindakoak. Beste alde batetik, zu ethorri ezkerreko zure ospe  
handiko izenagaz, sinhestuta geldituko zirala eskutitz saltzaile ma-  
darikatuak, baldin Lopez hildakotzat ematen bazendu.»

«Saldu titulu guztiak, athera dirua bankutik, erosi *dollar*'ak, eta  
nere izenean ipini dana Lausanne'n. Egon Suiza'n denbora laburrean  
elkarrekin, eta handik Ameriketara joan. Gure itxaropena zan, etzute-  
la gehiago arkituko bere azterrenak eskutitz-saltzaileek.»

«Eta bi egun dirala, bere berririk ez. Zer igaro othe da?... Eta  
bere heriotzaren berria ekarten didazue. Eztut susmatzen ahal, nork  
hil othe zezaken. Etzuan areriorik, nik dakitala.»

Poirot gorri gorri eta aserretuta zegoan. Doro'k, minduta zegoala  
ikusirik, parkatzeko eskatu zion, eta edari batzu eskaindu zizkigun.



Nere adiskideak ezetz erantzun zion, eskerrik asko esaten ahaztu gabe, bainan modurik hotzenezan.

Gero,

«Goazen» esan zidan niri, «hemen eztaukagu gehiago zereginik.»

## XVII

Taxia gure zain zegoan karrikan. Sartu eta Arrigorrieta'runtz joan ginean.

Ezkendun hitzik ere trukatu elkarren arte, bide guztian. Sututa zegoan, eta etzuan behar aitzakirik ttikiena baizik, nere kontra haste-ko agirika. Adiskide on batek elioke ukatu behar, bihotza arintzeko garai hau, bainan autortu behar dut etzala hain ona nere adiskideta-suna, eta eniola eman nahi aitzakirik, bere odol txarra nero lepotik garbitzeko. Halan ba, ixil ixilik egon nintzan ni be, Arrigorrieta'ra heldu arte.

Azkeneko zathian, bidea aldapaz gora zoala, eguzkia urrezko bola baten antzera sartzen zan, argi gorrizko dizdirak bidaldurik.

Gailurrera heldu, eta behean Arrigorrieta ikusten zan gerizpetan, argi urdinean murgildua.

Hasi aldapaz behera herriruntz, eta berehala ostendu zitzaigun eguzkia, bere dizditzarak atzean uzten genitularik.

Ezkendun hitz egin oheratzeko ordua heldu arte. Nere adiskideak kopet ilhunekin apaldu zuan, eta gero tabakoa pipan erre ta erre egon zan, kheak egindako lainoaren erdian sartuta.

## XVIII

Gauerdian neregana ethorri ta esnatu nindun. Bazekiala, esan zidan, zeinek hil zuan Lopez edo Martín zana: Bere emazteak.

Eguzkiaren argia baino klaruago zegoan eta kirten handi bat izan zan, orduraino igarri etzuanean. Zeinentzat zan kaltegarria Martín edo López jaunak egin nahi zuana? Nori ekarten dizkio bentajak bere heriotzak?... Emazteari bakharrik.

Lopez'en diru guztia ihes egiteko prest zegoalarik, tiro bat eman, eta dana beretzat.

Alarguna zan orain bai, hil zitzaion maite etzuan senarra. Bainan orai aberatsa zan. Etzan ergela ez, Lopez'ek bere izena dokumentu haren azpian idatzi baino lehen, hil tiro batez, eta han gelditzen zan diru guztia beretzat.

Nere adiskide handiak, bethi bezela, misterio guztia estalgetu zuan. Handia danaren aurrean, txapela khendu behar dugu.

## XIX

Goizean goiz, Argala deitu, ta Gure Kabia'ra joan ginean.

Galdetu neskameari eia etxeoandrea jeikita othe zegoan, eta baietz. Berekin hitz egin nahi gendula, ta joan zan galdetzera.

Laster ethorri zitzaigin atzera. Berekin joateko, ta etxeoandrea-  
ren gelara eroan gindun.

Athea tan tan jō, ta aurrera. Zuzen sartu zan Poirot eta gu biok atzetik.

Joan *madame*'n gana ta,

«Zer estaltzen duzu hor?» galdetu zion nere adiskideak, eta kartoizko kutxa bat estalgetu zuan. Erdi betherik zegoan txokolatezko bonbonekin.

Andrea ikaratuta zegoan eta etzuan ulertzen. Argalak itzuli zizkion euskarara Poirot'en hitzak.

«Eia?» galdetu zion ostera be Poirot'ek ezkerrean zeukan esku-  
zapia khendurik. Txokolatez zikinduta zegoan.

«Bonbonak jaten e?» itandu zion berriz. «Eta hori zer da? *Par-  
bleu!* Novela bat!... Hau da negarrez dagon alargun gaxoa. Eia, non  
gorde duzu pixtolea!»

«Pixtolea?» egin zuan Nati'k abots mehe ixil batekin.

«Bai, pixtolea! Ez ethorri huna aiko maikotan. Non gorde duzu  
pixtolea senarra hil ostean!»

Natividad andrea ikaratuta zegoan, begiak zabal zabalik.

«Blanquita'nera eramán dut» erantzun zuan ahopetik abots bidur-  
ti batekin.

«Nor da Blanquita?»

Eta alargunari ezer esan gabe,

«Bere adiskide bat da» erran zion Argala'k Poirot'i frantzesez,  
«hortxe hurbil hurbil bizi da.»

«Tira ba», esan zigun nere adiskide handiak, «goazen kapitana-  
ren bilha. Eta zu andrea, jantzi zaite kalera irtetako moduan. Ordu  
bethe barru ethorriko gera berriz *Guardia Civil* delakoaren kapita-  
narekin.»

## XX

Hamaiketan danak gengoan bilduta kapitanarekin Gure Kabia'ko  
irakurgelan. Etxekoandrea aphain aphain jantzita zegoan arropa beltze-  
kin. Danak zauden nere adiskide handiaren ezpainenatik zintzilik.

«Kapitanak dakian bezela», hasi zan Poirot, «Lopez, edo hobeto  
esateko, Martin jauna zanak, cocaina hartu-emanetan egin zuan diru  
pillo galanta, hasi orain dirala sei urthe, eta 19...'raino, bere lagunak



arrapatuak eta giltzapean sartuak izan ziranean.»

«Joan zan biziten Bilbo'ra zaldun baten moduan, txarto irabazitako diruarekin, eta Arrigorrieta'n ezagutu ta ezkondu zan *madame'*kin. Bainan laster laxatu ziran bien arteko maitasun-lokarriak, eta Lopez edo Martin jauna zanak, beste emakume baten besoetan bilhatu zuan bere emazteak ematen etzion berotasuna.»

Hau entzunik harrituta zegoan etxeoandrea, Nati andre alarguna.

«Cocaina'ren arazoan berekin aspaldi ibilitako lagun batzuk jakin zuten nola bizi zan Bilbo'n aberats baten moduan, eta berak eskuz idatzitako guthun batzugin mehatxaturik, hasi zitzaizkion dirua khen-tzen tati-eskutitzka (chantaje egiten). Orduan Martin jauna zanak eta Doro Fernandez bere maitaleak, Suiza'ra ihes egitea erabagi zuten. Tati-eskutitz-dunak engainatzeko jantzi bere arrokekin gorputz hil bat, Lopez'en dokumentu ta gauzak sakeletan sarturik, eta itxasondoan utzi zuten, arpegi handitua ikusirik iñork ere, ezta emazteak berak ere, ezagutuko etzualakoan eta Martin desagertu ezkeru denek hildakotzat emango zutela pentsatu zuten, gorputz hura berea zalakoan.»

«Doro'rekin ihes egiteko, bere ondasun guztiak, edo behintzat eraman zitezken guztiak, Suiza'ko banku batean ipiniko zituan Doro'ren izenean.»

«Bainan bere emazteak dana igarri zion, eta jakin zuanean firma bat baino etzitzaiola falta diru guztiarekin ihes egiteko, zer egin zuan? Hil tiro bategaz eta diru guztia alargunarentzat.»

Harrituta gengozan gu danok nere adiskide handiaren adimenaren zorrotzarekin, Natividad andre alarguna garraisika hasi zanean:

«Gezurra!... Dana gezurra da! Ez egizue jaramonik egin!... Nik ez tut sekula jakin nere senarrak engainetan ninduanik!... Nik enekin diruarekin ihes egiteko asmotan ebilenik!»

Bota tamalezko begitadak itxaropenbako eraile gaxoari eta danok Poirot handiari begira jarri giñean berriro, egi guztia bere ezpainetatik jakiteko gurariagaz.

Orduan, athera sakeletik pixtola eta ixil-erazle bat eta Poirot'ek: «Horra heriotza egiteko erabili zuan pixtolea» erran zuan.

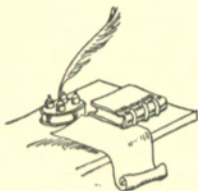
Berriro hasi zan Natividad andere gaixoa garraisika erotuta bezela: «Gezurra!... Ez sinhestu bape hunen berriketak!... Zer daki ergel hunek?... Akatsbako gizona zalakoan hil nuan nik... jakin banu engainetan nindula enuan hilgo!...»

Far egin gendun danok athermaldi hunekin. Bainan irrino triste bategaz. Tamala sentitzen gendun. Ikusten gendun galduta arkitzen zala eta edozelako gezur bat asmetan ebilela. Zeinek sinhestuko zion hain itxurabako aitzaki bat? Eta sinhestu ezkeru be, ba othe zan aitzaki nahikoa gizon bat hiltzeko?

Bukatu dugu. Ohituraz bezela, nere adiskideak danon zorionak entzun zituan. Hunela azaldu zuan Hercules Poirot handiak heroina-sal-eroslearen ulertu ezinezko heriotza. Beste kausitze handi bat Poirot handiaren zenbaketan apuntetako. Ezta go gauza ezkaturik mundu huntan nere adiskide handiaren begien zorroztasunarentzat.

Iruñean, 1964garren urthean.

OSKILLASO.







PUBLICACIONES  
DE LA  
REAL SOCIEDAD VASCONGADA  
DE AMIGOS DEL PAIS  
(Delegada del Consejo Superior de Investigaciones Científicas en Guipúzcoa)



MONOGRAFIA DE D. XAVIER MARIA DE MUNIBE, CONDE DE PEÑAFLOIDA, por Gregorio de Altube.

LA EPOPEYA DEL MAR.

por M. Ciriquialin-Gaiztarro. (Agotado).

PASADO Y FUTURO DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA, por José María de Areilza.

HISTORIA DEL MONASTERIO DE SAN TELMO, por Gonzalo Manso de Zúñiga y Churruca.

ELOGIO DE D. ALFONSO DEL VALLE DE LERSUNDI, por Joaquín de Yrizar.

BREVES RECUERDOS HISTORICOS CON OCASION DE UNA VISITA A MUNIBE, por Ignacio de Urquijo.

LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS Y LA METALURGIA A FINES DEL SIGLO XVIII, por Manuel Laborde.

### REVISTAS

BOLETIN DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS.

Ejemplar suelto: 25 Ptas.

Suscripción anual: 60 »

EGAN: Ejemplar suelto: 20 Ptas.

Suscripción anual: 50 »

Suscripción anual conjunta a BOLETIN Y EGAN: 80 Ptas.

MUNIBE.—Revista de Ciencias Naturales  
Número suelto: 30 Ptas.

Redacción y Administración: Museo de San Telmo

SAN SEBASTIAN



